

KARL MARK OVER PRODUCTIEVE EN ONPRODUCTIEVE ARBEID

€2,00

KARL MARK
OVER PRODUCTIEVE
EN ONPRODUCTIEVE
ARBEID

uitgave SUN nijmegen
augustus 1970

Herkomst van de teksten:

Joachim Bischoff, Heiner Ganszmann, Gudrun Kümmel, G. Löhlein.
Produktive und unproduktive Arbeit als Kategorien der Klassenanalyse,
in: Sozialistische Politik, 2. jrg., nr. 6/7, Berlijn juni 1970, pp.69-89.
(Van dit artikel zijn de eerste twee hoofdstukken: 1. Studentenrevolte
en klassenstrijd, 2. De theorie van de "algemene verhouding tussen
wetenschappelijke intelligentsia en proletarische klassebewustzijn",
pp. 69-73, weggelaten.)

Karl Marx, Produktivität des Kapitals. Produktive und unproduktive
Arbeit, in: Karl Marx, Theorien über den Mehrwert (vierter Band des
"Kapitals"), Erster Teil, Marx Engels Werke, dl. 26.1,
Dietz Verlag Berlijn, 1965, pp. 365-388.

Karl Marx, Produktive und unproduktive Arbeit, in:
in: Karl Marx, Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses,
Archiv sozialistischer Literatur 17, Verlag Neue Kritik,
Frankfurt, 1969, pp. 64-74.

Nachwort, in: Fragen des Marxismus-Leninismus, nr 2,
herausgegeben von Marxisten-Leninisten an der FU Westberlin,
Berlijn, juni 1970, pp. 65-84 en 99-102.

Vertaling: Marxisme-leninisme kollektief Nijmegen.

INHOUD

- pag. 5 J. Bischoff, H. Ganszmann, G. Kümmel, G. Löhlein.
Produktieve en onproduktieve arbeid als
Kategorieën der klassenanalyse
- pag. 37 Karl Marx.
Produktiviteit van het kapitaal. Produktieve en onpro-
duktieve arbeid
- pag. 62 Karl Marx.
Over produktieve en onproduktieve arbeid
- pag. 72 Marxisten-leninisten aan de FU West-Berlijn.
"Nawoord" Het standpunt van de marxisten-leninisten
aan de FU West-Berlijn

**J. BISCHOFF, H. GANSZMANN,
G. KÜMMEL, G. LÖHLEIN**

**PRODUKTIEVE EN
ONPRODUKTIEVE ARBEID
ALS KATEGORIEËN
IN DE
KLASSENANALYSE**

1. PRODUKTIEVE ARBEID IN HET DIREKTE PRODUKTIEPROCES (2)

De waar is de elementaire vorm van de burgerlijke rijkdom, het eenvoudigste economiese konkretum van de burgerlijke maatschappij. Zij manifesteert zich als een dubbel iets. Van de ene kant is zij een uitwendig voorwerp, door de konsumptie waarvan menselijke behoeften van welke aard ook worden bevredigd. Zij is voor de mens op een of andere wijze nuttig, hetgeen haar gebruiks-karakter uitmaakt. De gebruikswaarde is de natuurvorm van de waar en vormt tegelijk de "stoffelijke inhoud van de rijkdom" (3). Tegelijk echter vormen de gebruikswaarden in de kapitalistische warenproduktie de stoffelijke dragers van de ruilwaarde. De produkten "verschijnen daarom slechts als waren, of bezitten slechts de vorm van waren, voorzover zij (deze) dubbele vorm bezitten, natuurvorm en waardevorm" (4). Marx gaat bij de vormanalyse van de maatschappelijke rijkdom der kapitalistische produktiewijze uit van de kwantitatieve verhouding, als welke de ruilwaarde zich in eerste instantie manifesteert. Hij beschouwt de waardesubstantie en haar immanente maat, waarbij de voornaamste gezichtspunten van het aan de dubbelvorm van de waar ten grondslag liggende tweeslachtige karakter van de arbeid ontwikkeld worden. "Dat de substantie van de ruilwaarde een van de fysiek-tastbare existentie van de waar of van haar bestaan als gebruikswaarde volledig

verschillend en onafhankelijk iets is, laat haar ruilverhouding op het eerste gezicht zien" (5), want die verhouding wordt juist door de abstraktie van de gebruikswaarde gekarakteriseerd (6). De waardeobjectiviteit van de waar is noodzakelijkerwijs abstrakte objectiviteit. "Men mag daarom een afzonderlijke waar wenden en keren zoals men wil, zij blijft als waarde-ding onvatbaar" (7). Haar waarde is louter objectieve weerspiegeling van uitgegeven menselijke arbeid, zonder dat die waarde zich in de eigen natuurlijkheid van de waar weerspiegelt. Omdat haar "waardeobjectiviteit dus zuiver maatschappelijk is, is het ook vanzelfsprekend, dat zij slechts in de maatschappelijke verhouding van waar tot waar tot uiting kan komen" (8). Omdat de substantie van de waarde maatschappelijke arbeid is, de toeëigening van de natuur zich in en door de maatschappij voltrekt, kan deze substantie slechts zintuiglijk-waarneembare uitdrukking krijgen door een onderlinge relatie tussen waren. De waarde van een waar moet als een objectiviteit verschijnen, die van haar natuurvorm "zelf dingmatig verschillend is en haar tegelijk met andere waar gemeenschappelijk is" (9). De eenvoudigste verschijningsvorm van de waarde is gegeven, zodra een waar door de direkte relatie tot een andere waar aan die laatste zich gelijkstelt.

"De warenproductie veronderstelt de warencirkulatie en de waren-cirkulatie veronderstelt het zich manifesteren van de waar als geld; de geldcirkulatie, de verdubbeling van de waar in waar en geld is een wet van het zich manifesteren van het produkt als waar" (10). Hoe zich deze verdubbeling noodzakelijkerwijs uit de eenvoudige waarde-uitdrukking ontwikkelt en welke verdere bepalingen van deze waardevorm de warenmetamorfose impliceert, hoeft hier niet nader uiteengezet te worden. De warenruil is, als hij in zijn pure vorm plaatsvindt, een ruil van equivalenten en sluit daarmee de mogelijkheid van waardevergroting uit, omdat in de ruil geen waarde gekreëerd wordt. Vergroting van waarde, schepping van meerwaarde en daarmee de omzetting van geld in kapitaal, kan niet in de cirkulatie plaatsvinden. Beschouwt men echter de warenbezitter buiten de cirkulatie, dan is de enige wederzijdse relatie, die er voor hem nog bestaat, die met zijn eigen waar. De waardegrootte van deze waar is een volgens bepaalde maatschappelijke wetten gemeten kwantum van zijn arbeid. Die laatste komt echter niet tot uitdrukking in de waarde van de waar en in een overschot boven haar waarde. De warenbezitter kan aan een bestaande waarde nieuwe waarde door nieuwe arbeid toevoegen, maar daardoor is de oorspronkelijke waarde als zodanig niet vergroot, d. w. z. heeft zich niet in meerwaarde gerealiseerd. Enerzijds kan het kapitaal noch in de cirkulatie noch daarbuiten ontspringen, toch laat een nadere beschouwing van het cirkulatieproces anderzijds een kringloopvorm $G - W - G'$ zien, waarin de mateloze drift van de waarde,

zijn zelfrealisering als bepalend moment van de ruiloperatie uitgedrukt ligt. "Onze alleen nog in kapitalistengrillen voorhanden geldbezitter moet de waren tegen hun waarde kopen en tegen hun waarde verkopen, en toch aan het eind van het proces meer waarde eruit halen als hij eringooide. Zijn ontpopping tot vlinder moet zich wel in de cirkulatiesfeer en moet zich niet in de cirkulatiesfeer afspelen" (11). De waardeverandering kan niet in de ruil plaatsvinden, omdat daar equivalenten geruild worden, maar zij moet uit de konsumptie van een waar en daarmee uit haar gebruikswaarde ontspringen.

Er moet dus op de markt een waar bestaan, waarvan de gebruikswaarde zo samengesteld is, dat haar konsumptie tegelijk bron van waarde blijkt."En de geldbezitter treft op de markt een dergelijke specifieke waar aan – het arbeidsvermogen of de arbeidskracht" (12). De arbeider is de eigenaar van deze zijn waar, het arbeidsvermogen, dat wel te verstaan niet als ding buiten hem, maar alleen in zijn levende lijfelijheid bestaat. De gebruikswaarde van zijn waar, die de arbeider de kapitalist te koop aanbiedt, is niet in een produkt gematerialiseerd, zij heeft buiten de lijfelijheid van de arbeider überhaupt geen bestaan en bestaat slechts als mogelijkheid, als zijn vaardigheid. De arbeider verkoopt de kapitalist geen arbeid, maar zijn vermogen tot arbeiden, de beschikking over zijn arbeidskracht (13). Er moeten echter verschillende voorwaarden vervuld zijn, vooraleer de arbeider zijn arbeidsvermogen als waar op de markt aanbiedt. Zoals bij iedere waar moet haar bezitter, om haar te kunnen verkopen, als vrij eigenaar over haar kunnen beschikken. De arbeider komt bijgevolg, als bezitter van het arbeidsvermogen, tegenover de koper van zijn waar arbeidskracht te staan als evenwaardig warenbezitter. Hij staat het gebruik van zijn waar steeds slechts voor een bepaalde periode af en ziet van zijn eigendom ervan nooit door deze veruiterlijking af. Een verdere voorwaarde voor het voorhandenzijn van de waar arbeidskracht op de markt is, dat de arbeider niet over de produktiemiddelen, nodig ter voortbrenging van andere waren beschikt, omdat hij anders andere waren dan zijn arbeidskracht zou kunnen verkopen. "Voor de omzetting van geld in kapitaal moet de geldbezitter louter de vrije arbeider op de warenmarkt aantreffen, vrij in de dubbele betekenis, dat hij als vrij persoon over zijn arbeidskracht als waar beschikt, en dat hij anderzijds andere waren niet ter verkoop heeft, los en ledig is, vrij van alle voor de verwerkelijking van zijn arbeidskracht nodige dingen" (14). Deze vrijheid is echter niet een natuur-historiese en ook in die zin geen maatschappelijke verhouding, dat zij aan alle maatschappijen gemeen zou zijn, maar is resultaat van specifieke, aan de kapitalistiese produktiewijze voorafgegane historiese processen (15). Bij de analyse van de waar arbeidskracht brengt Marx aan het licht, dat deze specifieke waar

- als iedere andere - dubbelkarakter bezit, dus zowel gebruikswaarde als ook waarde heeft. Deze waarde moet nader bepaald worden. Zoals in het algemeen de waarde van een waar niet door haar gebruikswaarde bepaald wordt, d.w.z. niet door het nut, dat de koper uit de waar haalt, maar door de voor haar produktie maatschappelijk noodzakelijke arbeidstijd, zo wordt ook de waarde der arbeidskracht niet bepaald door het kwantum arbeid, dat de arbeider kan verrichten, maar door het voor de produktie en reproductie van zijn arbeidskracht noodzakelijke kwantum arbeid. Als waarde is de arbeidskracht, net als iedere andere waar, resultaat van een afgesloten ontwikkelingsproces, waarvan de waarde het gevolg is. De oorzaak van het nut, dat de waar aan haar koper, de kapitalist, oplevert, ligt dus niet in de waarde van de waar. Omdat evenwel de arbeidskracht niet buiten de persoon van de arbeider om bestaat, vallen de produktiekosten ervan met de levens- en onderhoudskosten van de arbeider samen. "De voor de produktie der arbeidskracht noodzakelijke arbeidstijd is dus gelijk aan de voor de produktie van deze bestaansmiddelen noodzakelijke arbeidstijd, oftewel de waarde van de arbeidskracht is de waarde van de tot het behoud van haar bezitter noodzakelijke bestaansmiddelen." (16).

De arbeider moet als eigenaar der arbeidskracht hetzelfde arbeidsproces iedere dag opnieuw kunnen beginnen, daarom moeten er voldoende bestaansmiddelen zijn om hem in zijn normale levens-toestand te houden. De normale levenstoestand is echter zelf produkt van historische ontwikkelingen en hangt voor een groot deel van de trap van beschaving van een land af. "In tegenstelling tot de andere waren bevat dus de waardebepaling van de arbeidskracht een histories en moreel element" (17). Zoals de arbeider het arbeidsproces elke dag opnieuw moet kunnen beginnen, moeten - opdat het verschijnen van eigenaars van arbeidskracht op de markt ononderbroken zij - de door slijtage of dood uit het arbeidsproces weggevallen arbeiders steeds minstens door eenzelfde hoeveelheid nieuwe arbeidskrachten vervangen worden. In de bestaansmiddelen, die voor de produktie van de arbeidskracht noodzakelijk zijn, moeten daarom de bestaansmiddelen voor de volgende generatie van arbeiders mede opgesloten zitten. Omdat in bepaalde arbeidstakken een ontwikkeld niveau van de arbeidskracht wordt verlangd, is voordat zij ingezet wordt een bepaalde vorming en opleiding van node, waarvoor een bepaald kwantum aan waren-equivalenten moet worden opgebracht. Deze kosten gaan dus ook op in de voor de produktie der arbeidskracht opgebrachte arbeidstijd. De waarde van het arbeidsvermogen staat dus gelijk met de waarde van de voor de arbeider noodzakelijke bestaansmiddelen, of met de arbeidstijd, die noodzakelijk is, om de in de ruimste zin van het woord noodzakelijke bestaansmiddelen voor de arbeider

en zijn gezin te produceren.

De gebruikswaarde van de waar arbeidskracht, die in de ruil is overgegaan in handen van de geldbezitter, komt pas te voorschijn bij haar verbruik, en dit verbruik voltrekt zich als bij iedere waar niet in de cirkulatiesfeer. "Het konsumptieproces van de arbeidskracht is tegelijk het produktieproces van waar en meerwaarde" (18). De meerwaarde, die door de geldbezitter als kapitalist toegeëigend wordt, ontspringt, zoals aangetoond, niet uit de akt van de ruil zelf. De cirkulatie kan überhaupt geen waarde scheppen, voorzover aan de cirkulatie geen waarde voorafgegeven is, maar in de cirkulatie wordt alleen de vorm van de waarde geschapen. De ruil van de arbeidskracht tegen geld is daarom slechts de vooronderstelling voor de waarderealisering van het geld als kapitaal, die met de benutting van de gebruikswaarde van de arbeidskracht en daarmee met nieuwe waardeschepping samenvalt en zich in de produktiesfeer afspeelt. De koop en verkoop van het arbeidsvermogen is daarbij evenwel onmisbare voorwaarde voor de waarde-realiserings van het kapitaal, d. w. z. voor de toeëigening van vreemde arbeid zonder equivalent.

Het kapitaal heeft zich door ruil van equivalenten, tussen kapitalist en arbeider, de levende arbeid zelf toegeëigend. De kapitalist beschikt nu over de arbeidskracht, die zich door haar aktiviteit, door arbeid in het produktieproces, als produktiekracht van de rijkdom moet bewijzen. Thans moet Marx' analyse van het produktieproces als konsumptieproces van de waar arbeidskracht onder het aspekt van de plaats van produktieve arbeid in dit proces bekeken worden. Het produktieproces van het kapitaal manifesteert zich onder een dubbel aspekt: "Het vroeger uit de analyse van de waar verkregen onderscheid tussen arbeid, voorzover zij gebruikswaarde, en dezelfde arbeid, voorzover zij waarde kreëert, heeft zich nu als onderscheid tussen de verschillende kanten van het produktieproces gemanifesteerd". (19) Het produktieproces verschijnt van de ene kant als arbeidsproces, d. w. z. als materieel produktieproces zonder meer, zoals alle maatschappijvormen dit gemeen hebben en dat een eeuwige bestaansvoorwaarde voor de maatschappij vormt, en anderzijds als waardevormingsproces en verlengd waardevormingsproces, als proces van meerwaarde-realiserings.

De kapitalist als koper van de waar arbeidskracht konsumeert deze waar, doordat hij de arbeider voor de produktie van waren voor zich laat werken. De arbeider moet daarom een gebruikswaarde kreëren, om zijn arbeid in een waar te doen verschijnen. "De produktie van gebruikswaarden, of van goederen, verandert naar haar algemene natuur niet door het feit, dat zij voor de kapitalist

en onder zijn controle plaatvindt. Het arbeidsproces moet daarom in eerste instantie onafhankelijk van iedere bepaalde maatschappelijke vorm beschouwd worden" (20).

In het arbeidsproces maakt de levende arbeid voorafgegangene arbeid tot voorwerp van nieuwe produktie en brengt een produkt voort, dat een bepaalde menselijke behoefte bevredigt. Voor de voortbrenging van een bepaalde gebruikswaarde is het noodzakelijk, dat de rechtstreekse producent nog alle vaardigheden in zich verenigt, welker aktualisering het konkreet-nuttige karakter van zijn arbeid uitmaakt. Bij deze subjektieve faktor van het arbeidsproces, de doelmatige levende arbeid, komt noodzakelijk als objektieve faktor nog het arbeidsobjekt en het arbeidsmiddel. Arbeidsobjekt is in eerste instantie de met het oog op het doel van de aktiviteit van de arbeider ongevormd voorhanden natuurstof. Naast deze direkt in de natuur voorhanden arbeidsobjekten bestaan er nog andere, die reeds een door menselijke arbeid bewerkstelligde vormverandering ondergaan hebben: grondstoffen. Tweede moment van de objektieve faktor is het arbeidsmiddel, "een ding of een kompleks van dingen, die de arbeider tussen zichzelf en het arbeidsobjekt inschuift en die hem als leidraad voor zijn aan het objekt te verrichten arbeid dienen" (21). Is het arbeidsproces al ontwikkelder, dan zijn de arbeidsmiddelen produkten van vroegere arbeid. Treedt een produkt als arbeidsmiddel binnen in een nieuw arbeidsproces, dan wordt zijn produkt-karakter uitgewist en is het nog slechts objektieve faktor van de levende arbeid. De konsumptie van de grondstof en van de arbeidsmiddelen in het arbeidsproces door de levende arbeid brengt deze levende arbeid uit haar bewegingsvorm, haar aktiviteit, over in een vorm van het objekt-zijn. "De arbeid heeft zich met haar objekt verbonden: De arbeid is geobjektiveerd en het objekt is verarbeid." (22) Het arbeidsproces is doelmatige aktiviteit, die zich met behulp van het arbeidsmiddel meester maakt van het arbeidsobjekt - dat wordt door Marx als een van alle maatschappijvormen onafhankelijke, eeuwige natuurvoorwaarde van het menselijk leven begrepen. (23) "Beschouwt men het hele proces vanuit het standpunt van het resultaat ervan, het produkt, dan verschijnen beide, arbeidsmiddel en arbeidsobjekt, als produktiemiddel en de arbeid zelf als produktieve arbeid" (24). Produktieve arbeid is dus vanuit het eenvoudige arbeidsproces bezien de arbeid, die zich in een produkt, d. w. z. omdat het arbeidsproces hier in een warenproducerende vorm wordt beschouwd, in een waar realiseert: "Deze bepaling van produktieve arbeid, zoals zij vanuit het standpunt van het eenvoudig arbeidsproces tot stand komt, is geenszins voldoende voor het kapitalistische produktieproces." (25) Hoe de bepaling wat produktieve arbeid is gemodificeerd wordt, moet de beschouwing van de andere kant van het kapitalisties produktieproces, het waarderealiseringsproces, laten zien.

verenging van het begrip produktieve arbeid

Ging het in het arbeidsproces bij de arbeid om een bepaalde produktieve, doelmatige aktiviteit ter schepping van een bepaalde gebruikswaarde, bij het waardevormingsproces daarentegen gaat het niet meer om de kwaliteit van een bepaalde arbeid, maar enkel nog om haar kwantiteit. De arbeid telt hier slechts voorzover zij überhaupt uitgifte van arbeidskracht is en niet voorzover zij een bepaalde gebruikswaarde kreëert. Maar niet alleen de arbeid, ook de produktiemiddelen verschijnen vanuit het standpunt van het waardevormingsproces in een andere betekenis. Ze vertegenwoordigen een bepaald kwantum geobjektiveerde arbeid. Wat in het arbeidsproces als het behouden van de kwaliteit van de voorafgegane arbeid verschijnt, verschijnt in het waardevormingsproces als het behouden van de kwantiteit van de reeds geobjektiveerde arbeid. In het waardevormingsproces moet de waarde van de verbruikte produktiemiddelen op het produkt overgedragen worden en in dit produkt opnieuw zich manifesteren. De in het produkt van het kapitalisties produktieproces terugkerende waarde is door de arbeid niet in het tegenwoordige produktieproces gekreëerd, maar is veel eerder produkt van een vroeger produktieproces en wordt als waarde van de produktiemiddelen – omdat die aan de produktie voorafgegeven zijn en geen nieuwe arbeid vereisen – op het produkt overgedragen. De nieuwe waarde van het produkt wordt gekreëerd door de toevoeging van nieuwe levende arbeid. De waarde van het produkt is bijgevolg samengesteld uit de overgedragen waarde van de verbruikte produktiemiddelen en de waardetoevoeging door geobjektiveerde levende arbeid. "Maar de vroegere arbeid, die in de arbeidskracht zit opgesloten, en de levende arbeid, die zij op kan brengen, haar dagelijkse onderhoudskosten en haar dagelijkse uitgifte, zijn twee totaal verschillende grootheden. De eerste bepaalt haar ruilwaarde, de tweede vormt haar gebruikswaarde"(26). Het is de gebruikswaarde van de arbeidskracht, meer waarde te kreëren dan haar eigen waarde bedraagt. De kapitalist als koper van de waar arbeidskracht betaalt de dagwaarde van de arbeidskracht en krijgt daarvoor de beschikking over het gebruik ervan gedurende de gehele dag. Doordat de nieuwe waarde, die door het gebruik van de arbeidskracht op een dag gekreëerd wordt, groter is dan haar dagwaarde, is het waardevormingsproces in een meerwaardevormingsproces veranderd. Duurt het waardevormingsproces "slechts tot aan dat punt, waarop de door het kapitaal betaalde waarde van de arbeidskracht door een nieuw equivalent is vervan-

gen, dan is het een proces van eenvoudige waardevorming. Duurt het waardevormingsproces tot na dit punt voort, dan wordt het meerwaardevormingsproces" (27). De daarin opgesloten vorming van meerwaarde is het rechtstreekse doel, en de meerwaarde het eigenlijke produkt, van het kapitalisties produktieproces.

Met het kapitalisties karakter van het produktieproces verenigt zich het begrip produktieve arbeid, zoals dat zich vanuit het standpunt van het eenvoudige arbeidsproces presenteert. Wezenlijk kenmerk van de kapitalistiese produktie is niet de produktie van waren, maar de produktie van meerwaarde, en daarom is ook alleen die arbeid produktief, die meerwaarde voor de kapitalist kreëert, rechtstreeks waarde voor het kapitaal realiseert.

Vanuit het standpunt van het eenvoudige arbeidsproces kwam alle arbeid ons als produktief voor, die zich in een produkt realiseert. Deze algemene bepaling door het eenvoudige arbeidsproces wordt niet opgeheven door het feit, dat het arbeidsproces in de kapitalistiese produktiewijze slechts middel voor het realiseringsproces van het kapitaal wordt. In het kapitalisties produktieproces worden waren geproduceerd, en in zoverre blijft die arbeid produktief, die zich in waren, als eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde, objectiveert. Maar het kapitalisties produktieproces is niet enkel produktie van waren, maar wezenlijk produktie van meerwaarde. Vandaar is slechts die arbeid produktief, die rechtstreeks tegen kapitaal wordt geruild en in haar produkt meer arbeidstijd objectiveert dan geobjectiveerd is in de waren, die haar drager, de produktieve arbeider, als zodanig in leven houden. De loonarbeid als produktieve arbeid is voorwaarde voor het kapitaal, - daarop berust het bestaan ervan. Het kapitaal wordt direkt tegen het arbeidsvermogen geruild. "Het begrip produktieve arbeider sluit daarom geenszins enkel een verhouding tussen aktiviteit en nuttig effect, tussen arbeider en arbeidsprodukt in, maar ook een specifiek maatschappelijke, histories ontstane produktieverhouding, die de arbeider tot direkt waarderealiseringsmiddel van het kapitaal stempelt" (28). Deze eigenschap van het arbeidsvermogen, waarderealiseringsmiddel van het kapitaal te zijn, maakt de gebruikswaarde ervan voor het kapitaal uit.

Produktieve arbeid is daarom een bepaling van arbeid, die absoluut niets te maken heeft met haar bepaalde inhoud, of met de konkrete gebruikswaarde, waarin zij zich manifesteert, maar veeleer met de bepaalde maatschappelijke vorm, waarin zij zich verwezenlijkt. Daarom kan arbeid van een en dezelfde inhoud zowel produktief als onproduktief zijn. "De gebruikswaarde van de waar, waarin de arbeid van een produktief arbeider zich belichaamt, kan van de futielste soort zijn. Deze stoffelijke bepaling houdt met deze eigen-

schap absoluut geen verband, - deze eigenschap drukt veeleer slechts een bepaalde maatschappelijke produktieverhouding uit. Het is een bepaling van arbeid, die niet uit de inhoud of het resultaat ervan, maar uit haar bepaalde maatschappelijke vorm stamt" (29). Omdat in de kapitalistische produktiewijze de produktie van meerwaarde bepalend moment is, is "alleen die arbeider produktief, die meerwaarde voor de kapitalist produceert of de waarde-realisering van het kapitaal dient" (30). Te onderzoeken blijft, in hoeverre dit met de algemene bepaling der kapitalistische produktie als meerwaardeproduktie korresponderend begrip produktieve arbeid bij een nadere beschouwing van het kapitalisties produktieproces en de ontwikkeling daarvan gemodificeerd moet worden.

uitbreiding van het begrip produktieve arbeid

De produktie en toeëigening van meerwaarde is de drijfveer, het doel en de inhoud van de kapitalistische produktie en bepaalt als zodanig alle verhoudingen en wezenlijke ontwikkelingsprocessen van de kapitalistische produktiewijze. Het kapitaal kan zijn waarde echter slechts realiseren, omdat de van alle produktiemiddelen vrije loonarbeider gedwongen is, langere tijd dan voor de voortbrenging van zijn levensonderhoud nodig is te werken. De arbeidsdag valt uiteen in het voor het behoud van de arbeidskracht nodige gedeelte en in een deel, waarin meerarbeid verricht wordt. De toeëigening van deze meerarbeid wordt doel in zichzelf en daarmee wordt de onophoudelijke vergroting van die meerarbeid onmisbare voorwaarde voor het produktieproces. Er bestaan twee mogelijkheden om het gedeelte van de meerarbeid per arbeidsdag te vergroten. Enerzijds kan dit door verlenging van de duur van het arbeidsproces, d. w. z. door een absolute verlenging van de arbeidsdag bereikt worden. Anderzijds, kan bij een gegeven lengte van de arbeidsdag een vergroting van het gedeelte van de meerarbeid bewerkstelligd worden door verhoging van de produktiviteit van de arbeid. De absolute verlenging van de arbeidsdag is karakteristiek voor de beginfase van de kapitalistische produktiewijze, waarin het kapitaal het arbeidsproces in zijn histories overgeleverde gedaante aan zich onderwerpt. Het kapitaal heeft hier het arbeidsproces slechts formeel aan zich ondergeschikt gemaakt en nog geen verandering van de technische en maatschappelijke structuur ervan teweeggebracht. Pas de kapitalistische produktiewijze is gekenmerkt door de voortdurende revolutionering van de technische en maatschappelijke voorwaarden van het arbeidsproces, de opvoering van de produktiekracht arbeid, waardoor de oorspronkelijke grens van de noodzakelijke arbeidstijd steeds verder teruggedrongen wordt

en daarmee het deel meerarbeid per arbeidsdag steeds meer uitdijt. De grootte van de noodzakelijke arbeid en daarmee ook de grootte van de meerarbeid, wordt, bij een gegeven grootte van de arbeidsdag, bepaald door de waarde van de arbeidskracht. "Met de waarde van deze bestaansmiddelen is de waarde van zijn arbeidskracht, met de waarde van zijn arbeidskracht is de grootte van zijn noodzakelijke arbeidstijd gegeven. De grootte van de meerarbeid echter wordt verkregen door aftrekking van de noodzakelijke arbeidstijd van de totale arbeidsdag" (31). Een vermindering van de noodzakelijke arbeid resulteert dus uit een vermindering van de waarde van de arbeidskracht, die zelf weer resultaat is van de verhoging van de produktiekracht der arbeid en daarmee van een verandering in het arbeidsproces. "Onder verhoging van de produktiekracht der arbeid verstaan wij hier in het algemeen een verandering in het arbeidsproces, waardoor de voor de produktie van een waar maatschappelijk vereiste arbeidstijd verkort wordt, een kleiner kwantum arbeid dus de kracht verwerft een groter kwantum gebruikswaarde te produceren" (32).

Nader bepaald moet worden, hoe het kapitaal de technische en maatschappelijke voorwaarden van het arbeidsproces verandert om de produktiekracht van de arbeid en daarmee het gedeelte meerarbeid in verhouding tot de noodzakelijke arbeid op te voeren, en hoe daarbij de bepaling van produktieve arbeid verandert.

De afzonderlijke arbeider verkoopt aan de kapitalist zijn arbeidskracht en wordt door deze laatste betaald voor deze, zijn individuele, afzonderlijke arbeidskracht. In het produktieproces echter werkt hij niet als enkeling, maar als lidmaat van een werkend organisme, waardoor zijn arbeidsvermogen er nieuwe maatschappelijke potenties verkrijgt. "De vorm van arbeid door velen, die in hetzelfde produktieproces of in verschillende, maar samenhangende produktieprocessen planmatig naast en met elkaar werken, heet koöperatie" (33). Reeds dit simpele samenwerken van arbeidskrachten echter betekent geenszins een eenvoudige optelling van die arbeidskrachten, - veeleer komt daarbij een toename aan produktiekracht tot stand, die uit het gemeenschappelijk karakter van de arbeid voortvloeit. Onder "alle omstandigheden is de specifieke produktiekracht van de gekombineerde arbeidsdag maatschappelijke produktiekracht van de arbeid of produktiekracht van maatschappelijke arbeid. Zij vloeit voort uit de koöperatie zelf" (34).

Dit soort vermeerdering van de meerarbeid ten opzichte van de noodzakelijke arbeid door verhoging van de produktiviteit berust dus voor alles op de maatschappelijke potenties van de arbeid, die door de combinatie van veel arbeiders onder het kapitaal vrijkomen. "Omdat de maatschappelijke produktiekracht van de arbeid

het kapitaal niets kost, omdat zij anderzijds niet door de arbeider ontwikkeld wordt, voordat zijn arbeid zelf aan het kapitaal toebehoort, verschijnt zij als een produktiekracht, die het kapitaal van nature bezit, als zijn immanente produktiekracht!" (35).

Bij de koöperatie gaat het slechts om samenwerken van een groter aantal arbeiders onder hetzelfde kapitaal en nog niet om een verandering van de produktiewijze binnen het bedrijf. Het kapitaal beperkt zich echter niet tot de produktiviteitsverhoging door simpele samenwerking van meer arbeiders in de koöperatie. Niettemin vooronderstelt iedere produktie op grotere schaal een dergelijke samenwerking, en in deze zin blijft de eenvoudige koöperatie de grondvorm van de kapitalistische produktiewijze.

Het maatschappelijk karakter van de arbeid bestaat niet slechts uit de concentratie van veel arbeiders op dezelfde plaats, maar impliceert noodzakelijkerwijs ook een differentiëring in de voortbrenging van het produkt, die op een deling der arbeid in bepaalde afzonderlijke deeloperaties berust. Histories verschijnt deze vorm van maatschappelijke produktie als kapitalistische manufaktuur. "Van het individuele produkt van een zelfstandig ambachtsman, die van alles doet, verandert de waar in het maatschappelijk produkt van een vereniging van ambachtslieden, van wie ieder onafgebroken slechts een op zichzelf staande deelbewerking verricht" (36). Het principe van de arbeidsdeling binnen een bedrijf vormt evenwel een blijvend moment van het maatschappelijk arbeidsproces en is niet aan de vorm van de kapitalistische manufaktuur gebonden. In de manufaktuur echter wordt niet alleen een steeds verdergaande arbeidsdeling van het produktieproces nagestreefd, maar ook worden voordien in afzonderlijke ambachten gescheiden processen onder één dak gekombineerd. Maar steeds vormt de manufaktuur als produktiemechanisme een eenheid, welks afzonderlijke organen de individuele arbeiders zijn, die bepaalde deelarbeid verrichten. Door het vastleggen van de afzonderlijke arbeid op steeds dezelfde detailarbeid, wordt de virtuositeit van de detailarbeider opgevoerd, en dat heeft een verbetering en vermenigvuldiging van de arbeidswerktuigen door hun aanpassing aan de exclusieve speciaalfunctie van de deelarbeiders tot gevolg. De opvoering van de arbeidsproduktiviteit, en daarmee de verhoging van de meerwaarde berust bijgevolg op de koöperatie en de arbeidsdeling binnen het produktieproces. Het produkt van een afzonderlijke arbeider wordt het produkt van een totaalarbeidslichaam, dat bij het kapitaal is ingelijfd. "Zoals bij de eenvoudige koöperatie, is ook in de manufaktuur het funktionerende arbeidslichaam een bestaansvorm van het kapitaal. Het uit vele deelarbeiders samengestelde maatschappelijke produktiemechanisme behoort toe aan de kapitalist. De uit de combinatie van arbeid voortvloeiende pro-

duktiekracht verschijnt daarom als produktiekracht van het kapitaal" (37).

Basis van de manufaktuur echter blijft ondanks alle ontwikkeling der arbeidsdeling het ambacht zelf. Deze smalle technische basis wordt na een bepaalde ontwikkeling echter een belemmering voor het streven van het kapitaal naar steeds verdere opvoering van de arbeidsproduktiviteit - naar vergroting van het gedeelte meerarbeid per totale arbeidsdag. Pas de op de machinerie gebaseerde moderne industrie kan deze belemmering overwinnen. "De omwenteling van de produktiewijze neemt in de manufaktuur de arbeidskracht als uitgangspunt, in de grote industrie het arbeidsmiddel" (38).

In de plaats van het eenvoudige handwerktuig komt de machine als het verst ontwikkelde arbeidsmiddel, en daarmee treedt ook een verandering op in de verhouding tussen arbeider en arbeidsmiddel in het arbeidsproces. De machinerie verschijnt als automatiseringssysteem en op geen enkele manier als arbeidsmiddel van de afzonderlijke arbeider, dat de aktiviteit van de arbeider op het objekt overdraagt. De aktiviteit van de arbeider wordt veeleer bepaald en geregeld door de beweging van de machinerie en niet omgekeerd. "Het produktieproces is opgehouden arbeidsproces in die zin te zijn, dat de arbeid als de dit proces beheersende eenheid erin ingrijpt" (39). De afzonderlijke arbeider is ondergeschikt onder het totaalproces van de machine, hij is nog slechts een lidmaat van dit systeem, welks eenheid in de aktieve machinerie gegeven is. In het arbeidsproces is thans de geobjektiveerde arbeid in de vorm der machine de over de levende arbeid heersende macht. Pas wanneer het arbeidsmiddel binnen het produktieproces als machine tegenover de arbeid komt te staan, vindt de volledige ontwikkeling van het kapitaal plaats. Het hele produktieproces verschijnt dan als niet meer aan de rechtstreekse vaardigheid van de arbeider onderworpen, maar als technologiese toepassing van de wetenschap. "Aan de produktie wetenschappelijk karakter te geven (is) daarom de tendens van het kapitaal en de rechtstreekse arbeid (wordt) gedegradeerd tot een simpel moment van dit proces" (40). De vroeger tijdens het arbeidsproces in de persoon van één arbeider verenigde geestelijke en manuele vaardigheden zijn gescheiden en aan afzonderlijke gespecialiseerde arbeiders overgedragen. Omdat het produktieproces steeds tegelijk waarderealiseringsproces van het kapitaal is, doet de machine binnen het produktieproces steeds slechts als middel dienst ter opvoering van de produktie van meerwaarde. Zij vermeerdert echter de waarde in dit proces slechts, voorzover zij zelf waarde heeft, d. w. z. zelf een bepaald kwantum geobjektiveerde arbeid is, en voorzover zij de bestaande verhouding tussen noodzakelijke arbeid en meerarbeid zo verandert, dat de laatste steeds meer toeneemt ten koste van de eerste (41).

De machine wordt daarom pas dan door het kapitaal in het productieproces toegepast, als zij de arbeider ertoe in staat stelt, dat deel van zijn tijd, waarin hij meerarbeid verricht, te vergroten en dat deel, waarin hij arbeid verricht die voor zijn reproductie nodig is, in te perken; dus door vermeerdering van de productiekraft van de arbeid een grotere massa voor het onderhoud van het levend arbeidsvermogen nodige produkten in kortere tijd te fabriceren (42).

Het begrip produktieve arbeid moet met de verandering van het arbeidsproces door de reële onderschikking ervan (43) onder het kapitaal gemodificeerd worden. In het kapitalistische productieproces worden de specifiek maatschappelijke productiekraften ontwikkeld en op grote schaal vindt de toepassing van wetenschap en machinerie op de rechtstreekse produktie plaats. Nu is niet meer de afzonderlijke arbeider, maar meer en meer het maatschappelijk gekombineerde arbeidsvermogen de werkelijke funktionaris van het totale arbeidsproces. De verschillende arbeidsvermogens, die in dit proces een produktief systeem vormen, nemen daarbij op zeer uiteenlopende manier aan het rechtstreekse proces van de produktievorming deel. Bijgevolg vallen steeds meer funkties van afzonderlijke levende arbeidsvermogens onder het begrip produktieve arbeid en hun dragers worden, voorzover zij in dienst staan van het waarderealiseringsproces van het kapitaal, produktieve arbeiders. In het produktieproces verwerkelijkte zich nu de maatschappelijke totaalarbeider door zijn gekombineerde aktiviteit rechtstreeks in een totaalprodukt en daarbij is het onverschillig, of de aktiviteit van de individuele, afzonderlijke arbeider, die slechts een lidmaat van deze totaalarbeider is, verder of minder ver afstaat van de rechtstreekse handarbeid. "Met het kooperatieve karakter van het arbeidsproces zelf wordt daarmee noodzakelijk het begrip produktieve arbeid en dat van haar drager, de produktieve arbeider, ruimer. Om produktief te arbeiden, is het nu niet meer nodig zelf de hand aan het werk te slaan; het is voldoende, orgaan van de totaalarbeider te zijn, een van zijn subfunkties uit te oefenen. De bovenstaande oorspronkelijke bepaling van produktieve arbeid, uit de natuur van de materiële produktie zelf afgeleid, blijft altijd nog waar voor de totaalarbeider, als totaliteit beschouwd. Maar zij geldt niet meer voor elk van zijn lidmaten, afzonderlijk genomen" (44).

De reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal en daarmee de verandering van het produktieproces van eenvoudig arbeidsproces tot een wetenschappelijk georganiseerd proces voltooit zich in die mate, waarin "de afzonderlijke arbeid als zodanig überhaupt ophoudt als produktief te verschijnen, veeleer slechts produktief is in de gemeenschappelijke soorten arbeid, die de

natuurmachten aan zich onderwerpen, en deze verheffing van de rechtstreekse arbeid tot maatschappelijke als reductie van de afzonderlijke arbeid tot hulpeloosheid tegenover de in het kapitaal gerepresenteerde, gekonsentreerde gemeenschappelijkheid verschijnt" (45). Het kapitaal ontwikkelt noodzakelijk het maatschappelijk karakter van de arbeid ; maar omdat dit maatschappelijk karakter zich pas door de waarde geldend maakt, gedragen de rechtstreekse producenten zich als eigenaars van hun arbeidskracht en daarmee als individuele enkelingen. "Als onafhankelijke personen zijn de arbeiders enkelingen, die weliswaar in een verhouding tot hetzelfde kapitaal, maar niet tot elkaar treden" (46). Omdat arbeid niet meer als activiteit van een geïsoleerd individu bestaat, kan vanuit dit standpunt geen inzicht meer in de verhoudingen ontstaan, waarin de arbeid steeds al als maatschappelijke gegeven is en die toch deze isolering dagelijks reproduceren. "De herkenning van de produkten als zijn eigen produkten en de beoordeling van de scheiding van de voorwaarden voor zijn verwertelijking als een ongehoorde, onder dwang volvoerde scheiding - is een enorm bewustzijn" (47). Omdat het kapitaal drijvende kracht van de vermaatschappelijking is, ligt het voor de hand, dat de onder het kapitaal ondergeschikte producenten het eerst in staat zijn, hun arbeid als maatschappelijke arbeid te begrijpen (48).

Hoewel de modifikatie van het begrip produktieve arbeid (uitbreiding en verenging) door de onderschikking van de arbeid onder het kapitaal nog niet volledig ontwikkeld is, wordt hier al duidelijk, hoe problematies het begrip produktieve arbeid is, zoals het in de theorie over de betekenis van de wetenschappelijke intelligentsia in de klassenstrijd wordt gehanteerd. De verenging, dat slechts die arbeid produktief is, die voor de kapitalist meerwaarde creëert, wordt daarin in het geheel niet vermeld. Daarmee wordt de maatschappelijke vormbepaaldheid van de arbeid genegeerd. Dat de histories specifieke vorm der arbeid buiten beschouwing blijft, vormt tegelijk de basis voor de ongedifferentieerde beoordeling van de plaats van wetenschappelijke arbeid in het laatkapitalisme. Doordat alleen op de ontwikkeling van het totaalarbeidslichaam wordt ingegaan, kan iedere konkreet nuttige arbeid tot de produktieve arbeid gerekend worden, en de vraag naar produktief of onproduktief wordt een overbodige vraag naar het nuttige karakter van die arbeid.

Ditzelfde onbegrip blijkt bij de inhoudelijke bepaling van de uitbreiding van het begrip produktieve arbeid. De onderschikking van de wetenschappelijke arbeid onder het kapitaal is geen kenmerk van het monopoliekapitalisme. De formele en reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal is een bepaling van het begrip kapitaal in het algemeen. Als deze differentiëring het criterium

voor een periodisering van de historische ontwikkeling van het kapitalisme wordt, dan blijken daar twee dingen uit : enerzijds dat de theorie van Marx slechts fragmentarisch wordt overgenomen, anderzijds een onkritische opvatting van de verhouding tussen theorie en empirie. Allebei die gebreken, het verwaarlozen van de verenging en de gebrekkigheid bij de ontwikkeling van de uitbreiding van het begrip produktieve arbeid, verwijzen naar de problematiek van deze vorm van maatschappijkritiek.

2. PRODUKTIEVE ARBEID IN HET TOTAALPROCES VAN DE KAPITALISTIESE PRODUKTIE

Omdat het kapitalistische produktieproces niet alleen produktie van waren, maar wezenlijk produktie van meerwaarde is, is alleen die arbeid produktief, die rechtstreeks tegen kapitaal wordt geruild en waarvan de gebruikswaarde voor de kapitalist niet in haar konkrete nuttigheid bestaat, maar in het verschil tussen de waarde van de arbeidskracht en de waarde van het arbeidsprodukt. "Produktieve arbeid is niets meer dan een afkortende uitdrukking voor de hele verhouding en de hele manier, waarop het arbeidsvermogen en de arbeid in het kapitalistische produktieproces figureert. Als wij dus praten van produktieve arbeid, dan praten wij van maatschappelijk bepaalde arbeid, arbeid, die een zeer bepaalde relatie tussen de koper en de verkoper van arbeid impliceert" (49). Onderzocht moet worden, of een modifikatie van het begrip produktieve arbeid valt af te leiden uit het feit, dat in het totaalproces van de kapitalistische produktie de waarde weliswaar in de produktiesfeer ontstaat, maar voor zijn realisering en voor de hernieuwing van het hele proces de cirkulatie moet doorlopen.

In de kapitalistische warenproduktie, waarin de maatschappelijke stofwisseling door de metamorfosen der waren wordt bewerkstelligd, is het totale proces van het zich bewegend kapitaal samengesteld uit produktieproces en cirkulatieproces. Deze processen vormen twee etappes, die het kapitaal in op elkaar volgende tijdperiodes moet doorlopen. Nu moet bezien worden, of de arbeid, die binnen het cirkulatieproces moet worden opgebracht, produktief of onproduktief is.

De maatschappelijke stofwisseling, die zich in de warenmetamorfose voltrekt, kan verplaatsingen van produkten van het ene punt naar het andere vereisen. Deze transporten worden de taak van een speciale industrie, die op de grondslag van de kapitalistische produktie, als oorzaak van cirkulatiekosten verschijnt. De transportkosten verschijnen slechts als cirkulatiekosten, omdat ze "uit produktieprocessen voortvloeien, die in de cirkulatie alleen

maar voortgezet worden, waarvan het produktief karakter dus door de cirkulatievorm alleen aan het oog onttrokken is" (50). De gebruikswaarde van waren verwerkelijkst zich slechts in de konsumptie. Daarom kan, om een waar voor de konsument konsumabel te maken, een plaatsverandering van de waar nodig zijn. Dat gebeurt in het bijkomende produktieproces van de transportindustrie. Weliswaar wordt de voorhanden produktenmassa door het transport niet vermeerderd, maar omdat het om een produktieproces gaat, wordt aan de waar waarde toegevoegd door waardeoverdracht van de in dit produktieproces aangewende arbeidsmiddelen en door waardetoevoeging middels levende arbeid. "De transportindustrie vormt enerzijds een zelfstandige produktietak, en daarmee een speciale beleggingssfeer van het produktieve kapitaal. Anderzijds onderscheidt zij zich door het feit, dat zij als voortzetting van een produktieproces binnen het cirkulatieproces en voor het cirkulatieproces verschijnt" (50 a). De in de transportindustrie geleverde arbeid bevat, als alle loonarbeid in de kapitalistische produktie, meerarbeid en voegt meerwaarde toe. Zij is produktieve arbeid.

De cirkulatie vormt die etappe in het proces van het kapitaal, waarin geen waarde en bijgevolg ook geen meerwaarde gekreëerd wordt, die echter voor de hernieuwing van de produktie noodzakelijk is. Gedurende de tijd, dat het kapitaal zich in de cirkulatie bevindt, kan het zich niet in de produktie bevinden, het kan zijn waarde niet realiseren. Deze tijd vormt de omloop- of cirkulatie-tijd, de duur van zijn verblijf in de produktiesfeer vormt zijn produktietijd. "De expansie en inkrumping van de omlooptijd werkt daarom als een negatieve barrière op de inkrumping of expansie van de produktietijd of van de omvang, waarin een kapitaal van een gegeven grootte als produktief kapitaal fungeert" (51). De cirkulatie-tijd beïnvloedt dus de waardeschepping en de kapitaalsrealisering slechts negatief, doordat haar versnelling of verlangzaming alleen de tijd verkort of verlengt, waarin het kapitaal zich niet realiseert, d. w. z. geen produktieve arbeid kan aanwenden. De cirkulatie, waarin de metamorfose der waren plaatsvindt, vereist, om deze vormverandering te bewerkstelligen, arbeidskracht en veroorzaakt daarmee kosten. "De algemene wet is, dat alle cirkulatiekosten, die enkel uit de vormverandering van de waar voortvloeien, aan deze laatste geen waarde toevoegen. Het zijn louter kosten ter realisering van de waarde of kosten ter overbrenging van de waar uit de ene vorm in een andere. Het in deze kosten gestoken kapitaal (inklusief de door dit kapitaal gekommandeerde arbeid) behoort tot de faux frais van de kapitalistische produktie. De vergoeding ervan moet gebeuren uit het meerprodukt en vormt, beschouwt men de totale kapitalistenklasse, een vermindering van meerwaarde of meerprodukt" (52). De eigenlijke cirkulatiekosten kunnen, omdat de waarde erdoor nooit vermeerderd wordt, niet

als kosten voor produktieve arbeid gekarakteriseerd worden. Worden de funkties van koop en verkoop door een agent uitgevoerd, die van de verkoop van zijn arbeidskracht ter uitoefening van deze funkties leeft, dan verricht deze agent weliswaar een noodzakelijke funktie in het totaalproces, dat zelf onproduktieve arbeid insluit. De funktie van deze agent bestaat er echter niet in, produkten en daarmee waarde te scheppen, maar hierin, dat met deze arbeidsdeling een geringer deel van de arbeidskracht en de arbeidstijd voor deze noodzakelijke maar onproduktieve funkties moet worden opgebracht. Wordt nu deze agent door het kapitaal ingezet, dan verminderen de cirkulatiekosten voor de kapitalist doordat ook deze agent, als iedere loonarbeider, niet de volle waarde van zijn arbeid, maar slechts die van zijn arbeidskracht ontvangt. Hij levert dus als loonarbeider meerarbeid voor de kapitalist. "Wat hij de kapitalist kost en wat hij hem opbrengt, zijn verschillende grootheden. Hij brengt hem iets op, niet doordat hij direkt meerwaarde kreëert, maar doordat hij de kosten voor de realisering van de meerwaarde helpt verminderen voorzover hij, ten dele onbetaalde arbeid verricht" (53). Wordt de drager van deze arbeid als loonarbeider door de kapitalist ingezet, dan worden de cirkulatiekosten van het kapitaal door het niet-betalen van de meerarbeid vermindert. Voor de kapitalist "is dat een positieve winst, omdat de negatieve barrière van de waarderealisering van zijn kapitaal geringer wordt" (54). Omdat de arbeid in de cirkulatiesfeer geen meerwaarde kreëert, kan zij geen direkt produktieve arbeid zijn, doordat zij echter voor de kapitalist de cirkulatiekosten door meerarbeid en versnelling van het cirkulatieproces vermindert, verschijnt zij als indirekt produktieve arbeid.

In de kapitalistische produktiewijze wordt met de arbeidsdeling de uitvoering der funkties van de zuivere cirkulatie verzelfstandigd. "Er vindt dus een verdubbeling plaats. Enerzijds zijn de funkties als warenkapitaal en geldkapitaal (vandaar verder gekarakteriseerd als kommercieel kapitaal) algemene vormbepaaldheden van het industrieel kapitaal. Anderzijds zijn speciale kapitalen, dus ook speciale groepen kapitalisten, uitsluitend actief in deze funkties ; en deze funkties worden aldus speciale sferen van kapitaalsrealisering" (55). Doordat deze funkties thans uitsluitend door afzonderlijke kapitalisten waargenomen worden, ontstaat de schijn, als zou er aan de oorspronkelijke verhouding iets veranderd zijn en als zouden de algemene bepalingen van produktieve arbeid daardoor zijn gemodificeerd. De in de cirkulatie ingezette, indirekt produktieve arbeid verschijnt voor het kommerciële kapitaal als rechtstreeks produktief. "Voor het industriële kapitaal verschijnen de cirkulatiekosten als, en zijn ook, onkosten. Voor de koopman verschijnen ze als bron voor zijn winst, die - de algemene winstvoet vooropgesteld - in een verhouding staan tot de grootte daarvan.

De in deze cirkulatiekosten gedane belegging is daarom voor het merkantiele kapitaal een produktieve belegging. Dus is ook de kommerciële arbeid, die dit kapitaal koopt, daarvoor rechtstreeks produktief' (56).

3. PRODUKTIEVE ARBEID EN NIET-MATERIELE PRODUKTIE

Tot hiertoe werd de samenhang van produktieve arbeid met de histories bepaalde vorm van het maatschappelijk produktieproces beschouwd. Het kapitalistische produktieproces is enerzijds produktieproces van de materiële bestaansvoorwaarden zoals het anderzijds een in histories specifieke produktieverhoudingen zich plaatsvindend proces van toeëigening der natuur is. Zoals in het histories specifieke sociale levensproces de materiële produkten geproduceerd worden, zo worden ook de verhoudingen van de produktie gereproduceerd. "(...) Het geheel van deze betrekkingen, waarin de dragers van deze produktie zich ten opzichte van de natuur en van elkaar bevinden, waarin zij produceren, dit geheel is nu de maatschappij, naar haar economiese structuur beschouwd" (57). Duidelijk werd, dat de economiese structuur van de kapitalistische produktiewijze een bepaalde relatie tot de geestelijke produktie impliceert. De ontwikkeling van de wetenschappen is gebonden aan een bepaalde ontwikkelingstrap van de vermaatschappelijkte arbeid, zoals anderzijds de toepassing van deze wetenschappen op het rechtstreekse produktieproces zelf weer een bepaalde trap van materiële produktie vooronderstelt. Wat bij het voorbeeld van de wetenschap duidelijk wordt, geldt algemeen voor de samenhang tussen materiële en niet-materiële produktie; "Om de samenhang tussen de geestelijke produktie en de materiële te onderzoeken, is het voor alles nodig, de laatste zelf niet als algemene kategorie, maar in bepaalde historiese vorm op te vatten. Dus bv. aan de kapitalistische produktiewijze beantwoordt een andere soort van geestelijke produktie als aan de middeleeuwse produktiewijze. Wordt de materiële produktie zelf niet in haar specifieke historiese vorm opgevat, dan is het onmogelijk, het specifieke van de eraan beantwoordende geestelijke produktie en de wisselwerking tussen beide te begrijpen" (58). Wordt van de economiese vormbepaaldheid van de materiële produktie geabstraheerd, dan is daarmee de basis tenietgedaan, van waaruit alleen "deels de ideologiese bestanddelen van de heersende klasse, deels de vrije geestelijke produktie van deze gegeven maatschappijformatie" (59) bepaald kunnen worden. Nu moet onderzocht worden, welke vorm van arbeid bij de geestelijke produktie produktief is.

De moderne wetenschap der technologie is zelf produkt alsook voorwaarde van de vermaatschappelijking van het arbeidsproces

en van de scheiding van hand- en hoofdarbeid. De met deze scheiding gegeven verhouding van wetenschappelijke en rechtstreekse arbeid verandert in het verloop van de kapitalistische ontwikkeling. Deze verandering in het arbeidsproces loopt uit op een opvoering van de produktiviteit, impliceert dus een inkrimping van de noodzakelijke arbeid. De aan de kapitalistische produktiewijze eigen wetten dwingen tot een systematische ontwikkeling van de produktiekracht der maatschappelijke arbeid. Maar omdat hier de produktie van meerwaarde bepalende drijfveer is, komt de op de ontwikkeling van de produktiviteit gefundeerde verkorting van de noodzakelijke arbeid niet de rechtstreekse producenten ten goede. Waar weliswaar op zich met de vermaatschappelijking van de arbeid de disponibele tijd toeneemt, die de individuen voor vrije, geestelijke en maatschappelijke bezigheid ter beschikking staat, toch is deze ontwikkeling een moment van de kontradiktore natuur van het kapitaal. "In de kapitalistische maatschappij wordt vrije tijd voor één klasse geproduceerd door omzetting van alle levens-tijd van de massa's in arbeidstijd" (60). Inzoverre heeft het kapitaal enerzijds de tendens, de noodzakelijke arbeidstijd, en daarmee de produktieve bevolking in verhouding tot het totaalprodukt, tot een minimum terug te brengen, en toch anderzijds omgekeerd de tendens, te akumuleren en een zo groot mogelijk kwantum vreemde arbeid te exploiteren. Het "probeert de graad der noodzakelijke arbeid te verminderen, maar bij de gegeven graad een zo groot mogelijk kwantum produktieve arbeid aan te wenden" (61). Tengevolge van de verandering van revenu in kapitaal kan inzoverre "ondanks de groeiende produktiviteit van de arbeid de arbeidersbevolking steeds toenemen" (62), maar uit de vermaatschappelijking van de arbeid en de minimalisering van de noodzakelijke arbeidstijd kan geen verschuiving in de verhouding van onproduktieve ten opzichte van produktieve bevolking en daarmee de verandering van niet-materiële tegenover de materiële produktie afgeleid worden. Weliswaar hoeft de relatieve toename van de van het materiële produktieproces vrijgestelde klassen, resp. klasse-afdelingen, niet bestreden te worden. Toch biedt de ontwikkeling van de produktiviteit slechts de mogelijkheid van deze vrijstelling, de fundering voor de reële tendens wordt door een andere overweging geleverd. "In de historische beginperioden van de kapitalistische produktiewijze (...) zijn verrijkingsdrift en hebzucht als absolute hartstochten overheersend. (...) Op een bepaald ontwikkelingsnivo wordt een konventionele mate van verspilling, die tevens vertoon van rijkdom en dus kredietmiddel is, zelfs uit zake-lijk oogpunt een noodzaak voor de "ongelukkige kapitalist". (...) Hoewel dus de verkwisting van de kapitalist nooit het bona fide karakter van de verkwisting door de onbezorgde feodale heer bezit, op de achtergrond veeleer steeds de meest smerige gierigheid en angstige berekening op de loer liggen, groeit toch zijn verkwisting

met zijn akumulatie, zonder dat de een aan de andere afbreuk hoeft te doen" (63).

Met de ontwikkeling van de kapitalistische produktiewijze expandeert de sfeer van de niet-materiële produktie, waarbij de daar uitgegeven tijd alle mogelijke bezigheden (papen, ideologen, literatoren, kunstenaars en wetenschapsmensen etc.) omvat. Ondertussen werkt de dissociatie van geestelijke en manuele potenties in het produktieproces op de sfeer van de niet-materiële produktie terug, doordat in toenemende mate arbeid voor opleiding en wetenschap moet worden opgebracht. Naarmate de heerschappij van het kapitaal zich ontwikkelt, worden ook de niet op schepping van materiële rijkdom betrekking hebbende produktiesferen steeds meer ervan afhankelijk", waarbij "met name de positieve wetenschappen (natuurwetenschappen) als middel aan de materiële produktie dienstbaar gemaakt" (64) worden. De niet-materiële produktie sluit funkties in, die voor het reproductieproces noodzakelijk zijn. De nuttigheid en noodzakelijkheid van deze funkties verandert echter niets aan de economische vormbepaaldheid van de produktieve arbeid. "Arbeid kan noodzakelijk zijn, zonder produktief te zijn. Alle algemene, gemeenschappelijke voorwaarden der produktie - zolang hun voortbrenging door het kapitaal als zodanig, onder zijn voorwaarden nog niet geschieden kan - worden daarom bestreden uit een deel van het revenu van het land - uit de regeringskas, en die arbeiders verschijnen niet als produktieve arbeiders, hoewel zij de produktiekracht van het kapitaal vermeerderen" (65). Als geestelijke arbeiders niet direkt aan de produktie der materiële rijkdom deelnemen en hun arbeidskracht niet tegen geld als kapitaal ruilen, dan worden zij uit revenu betaald en zijn daarom onproduktief.

In principe kan de expanderende sfeer van de niet-materiële produktie voor de ruil bedreven worden. Toch staat de kapitalistische produktiewijze vijandig tegenover bepaalde produktietakken in deze sfeer (66). Bij de geestelijke produktie "vindt kapitalistische produktiewijze slechts op kleine schaal plaats en kan naar de aard der zaak slechts in enkele sferen plaatsvinden" (67). Zelfs daar, waar de geestelijke produktie onder kapitalistische regie bedreven wordt, is die arbeid slechts formeel onder het kapitaal ondergeschikt en toch kan in deze overgangsvormen de exploitatie van de arbeidskracht het scherpst zijn (68). Verder zijn deze verschijnselen van de kapitalistische produktie (...) vergeleken met het totaal der produktie zo onbetekenend, dat zij volledig buiten beschouwing kunnen blijven" (69).

Voorwaarde voor het weergeven van de verhouding tussen geestelijke en materiële produktie is, dat deze laatste in haar histories

specifieke vorm wordt onderzocht. Aangetoond is, dat in de theorie van de rol van de wetenschappelijke intelligentsia in het laatkapitalisme de specifiek historische vorm van de produktie niet ontwikkeld is en in zoverre de economische vormbepaaldheid van produktieve arbeid genegeerd werd. Dit laatste is er de oorzaak van, dat deze theorie in de bepaling van de betekenis van geestelijke arbeid in de kapitalistische produktiewijze slechts oppervlakkige en onjuiste gevolgtrekkingen bevat (70).

4. PRODUKTIEVE ARBEID EN KAPITALISME—KRITIEK

Het begrip produktieve arbeid wordt bepaald door de specifieke maatschappelijke vorm van de toeëigening van de natuur. In de kapitalistische produktiewijze is slechts die arbeid produktief, die zich direkt in kapitaal verandert, dus meerwaarde vormt. "Louter de burgerlijke bekrompenheid, die de kapitalistische vormen van de produktie als de absolute vormen - dus als eeuwige natuurvormen van de produktie - opvat, kan de vraag, wat produktieve arbeid vanuit het standpunt van het kapitaal is, verwisselen met de vraag, welke arbeid in het algemeen produktief is of wat produktieve arbeid überhaupt is" (71). De bekrompenheid van de burgerlijke ekonomie (72) vindt haar pendant in de moraliserende kapitalisme-kritiek, waarin de vraag naar de nuttigheid van bepaalde arbeid tot de vraag naar het produktief karakter daarvan wordt. Vanzelfsprekend moet de "arbeid, opdat zij waren produceert, (...) nuttige arbeid zijn, een gebruikswaarde produceren. (...) En alleen arbeid die zich in waren, dus in gebruikswaarden, uitdrukt, is daarom arbeid, waartegen kapitaal geruild wordt. (...) Maar het is niet dit konkreet karakter van de arbeid, haar gebruikswaarde als zodanig (...), wat haar specifieke gebruikswaarde voor het kapitaal vormt, haar dus tot produktieve arbeid in het systeem van de kapitalistische produktie stempelt. Wat haar specifieke gebruikswaarde voor het kapitaal vormt, is niet haar specifiek nuttig karakter, evenmin als de bijzondere nuttige eigenschappen van het produkt, waarin zij zich objektiveert. Maar haar karakter als het scheppend element van de ruilwaarde, abstrakte arbeid, en dan niet, dat zij in het algemeen een bepaald kwantum van deze algemene arbeid voorstelt, maar een groter kwantum dan in haar prijs, d. w. z. de waarde van het arbeidsvermogen, ligt opgesloten" (73).

Wanneer dus uit de bepaalde materiële inhoud van sommige arbeid, zoals bv. wapenproduktie, produktie van weelde-artikelen, en reklame, haar onproduktief karakter afgeleid wordt, bewijst dit, hoe weinig het wezen van de kapitalistische produktie begrepen is. Aan de hand van twee voorbeelden van moderne maatschappijkritiek

dient deze dubieuze bepaling van produktieve arbeid verduidelijkt te worden. Zo schrijft W. Hoffmann: "Niet-produktief - alhoewel vanuit het oogpunt van het algemene kulturele en beschavingsnivo van de maatschappij, en gedeeltelijk ook vanuit het oogpunt der machtsverhoudingen gezien noodzakelijk - is de zuiver distributieve aktiviteit in de handel, de werkzaamheid in het openbaar bestuur, in artistieke, mediese, wetenschappelijke beroepen enz. Niet-produktief is ook de materiële produktie zelf, als zij tot het vervaardigen van produkten dient, die de persoonlijke of materiële produktiekrachten niet in stand houden of vermeerderen (weelde-artikelen, bewapeningsgoederen)" (74). P. A. Baran definieert onproduktieve arbeid als "al die arbeid die tot de produktie van goederen en diensten leidt, waarnaar slechts binnen het bestek van de bijzondere voorwaarden en verhoudingen van het kapitalistische systeem vraag bestaat, maar niet in een rationeel ingerichte maatschappij" (75). Deze voorbeelden maken duidelijk, dat de bepaling van produktieve arbeid geabstraheerd van het kapitalistische karakter van de produktie plaatsvindt en dat het gejammer over verspilling derhalve niet bijdraagt tot het inzicht in de wetten van de historische vorm van de produktie en de kapitalisme-kritiek louter moraliserend blijft. Het blijkt, dat wanneer wetenschappelijke arbeid, louter en alleen omdat zij nuttig en noodzakelijk is, als produktieve arbeid wordt gedefinieerd, er een wijdverbreide fout aanwezig is. Daarom dient onderzocht te worden, uit welke oorsprongen de zucht voortvloeit, produktieve en onproduktieve arbeid naar hun materiële inhoud te bepalen. Volgens Marx zijn drie momenten voor deze algemene fout maatgevend:

"1. De aan de kapitalistische produktiewijze eigen, en uit haar wezen ontspruitende fetisjistiese zienswijze, die ekonomiese vormbepaaldheden, bv. waar te zijn, produktieve arbeid te zijn etc., als een aan de materiële dragers van deze vormbepaaldheden of kategorieën op zichzelf inherente eigenschap beschouwt.

2. Dat, beschouwt men het arbeidsproces als zodanig, alleen die arbeid produktief is, die in een produkt (een materieel produkt, omdat het hier slechts om materiële rijkdom gaat) resulteert;

3. Dat in het werkelijke reproductieproces - naar zijn reële momenten beschouwd, een groot verschil bestaat met betrekking tot de vorming etc. van de rijkdom, tussen die arbeid die zich in reproductieve artikelen, en andere arbeid die zich in louter luxuries uitdrukt" (76).

Dat nuttigheid tot onderscheidingskriterium wordt, komt omdat produktieve en onproduktieve arbeid niet op het eerste gezicht als zodanig in het reproductieproces herkenbaar zijn. Want zoals de warenproduktie zich veralgemeent met de uitbreiding van de loonarbeid, zo veralgemeent zich met de uitbreiding van de warenproduktie ook de loonvorm. De loonvorm dekt ook in toenemende

mate uitgifte van niet-substantiële arbeid binnen de burgerlijke maatschappij. Vormen van arbeid, die tegenover de kapitaalverhouding uiterlijk en toevallig zijn, krijgen de schijn van noodzakelijke en immanente vormen. "Een massa functies en activiteiten die een aureool om zich heen hadden, als doel-in-zichzelf golden, gratis geschiedden of langs omwegen werden betaald (zoals alle professionals, artsen, barristers enz. in Engeland, waar de barrister en de physician geen aanspraak op betaling konden of kunnen maken), veranderen enerzijds direkt in loonarbeiders, hoe verschillend hun inhoud en hun betaling ook zijn mag. Anderzijds vallen zij - de taxatie van hun waarde, de prijs van deze verschillende werkzaamheden vanaf de hoer tot aan de koning - onder de wetten die de prijs van de loonarbeid regelen" (77).

5. PRODUKTIEVE ARBEID EN KLASSEBEWUSTZIJN

Naarmate de kapitalistische produktiewijze zich histories ontwikkelt, zijn ook de onproduktieve arbeiders onderworpen aan de wetten van de loonarbeid. Daaruit volgt: "Iedere produktieve arbeider is loonarbeider, maar daarom is nog niet iedere loonarbeider produktief arbeider". (78) Nu dient grofweg aangegeven te worden, welke betekenis de differentiëring tussen produktieve en onproduktieve arbeiders heeft voor de beweging van de klasse an sich tot de klasse für sich, d. w. z. voor het ontstaan van het klassebewustzijn. (79)

De opheffing van de kapitaalverhouding is zelf produkt van een langdurige en moeizame klassenstrijd, waarin zich pas het bewustzijn ontwikkelt van de historische gebondenheid van de scheiding van de levende arbeid van de voorwaarden tot haar verwezenlijking. De mogelijkheid van de georganiseerde strijd en daarmee de ontwikkeling van een dergelijk "enorm bewustzijn" hangt af van de positie van de producenten in het reproductieproces, die door de differentiëring tussen produktieve en onproduktieve arbeid bepaald wordt. De produktieve arbeider, die direkt aan het kapitaal ondergeschikt is, ontwikkelt zelfs noodzakelijkerwijs een onverschilligheid tegenover de konkrete nuttige vorm van zijn werkzaamheid en ervaart de reële vermaatschappelijking in het arbeidsproces. Omdat het maatschappelijk karakter van de arbeid door het kapitaal geponeerd wordt, staat de arbeider niet als een enkeling tegenover het kapitaal, maar als kollektief, ofschoon de vorm van het loon dagelijks de schijn van zijn individualiteit als warenbezitter reproduceert. Dat "de arbeider zelf absoluut onverschillig tegenover de bepaaldheid van zijn arbeid" (80) staat, dat zij louter formele werkzaamheid voor hem blijft, is de grondslag voor de mogelijkheid, dat het konflikt tussen loonarbeid en kapitaal zuiver tevoorschijn kan komen. Door de loonvormen, de hiërarchisering

in het arbeidsproces en de verschillen in kwalifikatie en opleiding tussen de lidmaten van de totaalarbeider kan deze door het kapitaal geponeerde abstraktie tijdelijk verborgen worden. In welke mate de onverschilligheid jegens het materieel karakter van de arbeid en de georganiseerdheid in de strijd om de waarde van de arbeidskracht histories gegeven zijn, hangt af van de cycliese beweging van het kapitaal op nationale schaal en op de wereldmarkt. De politieke strategie moet uitgaan van een klassenanalyse, waarin ook het histories nivo van deze beweging verdiskonteerd is.

Daarentegen is bij de onproduktieve arbeiders, die uit revenu betaald worden en voor wie de kapitaalverhouding zich slechts indrekt doet gelden, deze onverschilligheid jegens de bepaaldheid van de arbeid in de regel niet gegeven. Tevens is een groot deel van deze arbeid niet rechtstreeks vermaatschappelijkt, en de versplintering die daarmee is gegeven, bemoeilijkt kollektief handelen. Zelfs als de waarde van deze arbeidskrachten tendentieel aan de wetten van de loonarbeid onderworpen wordt, en hun functies de schijn van "hogere" aktiviteit verliezen, voorzover die ooit aanwezig was, blijven de aanzetten tot kollektief handelen gericht op het behoud resp. de verhoging van het aandeel in het revenu. Hoewel de van de onproduktieve producenten uitgaande arbeidskonflikten tot zwaarwegende maatschappelijke konflikten aanleiding kunnen geven, blijft hun tegenstelling tot het kapitaal slechts onrechtstreeks. Tegen de pogingen om leraren, verpleegsters, wetenschappers, enz. te organiseren, valt niets in te brengen, maar alles valt in te brengen tegen de verabsolutering van deze pogingen in het kader van een revolutionaire strategie.

VOETNOTEN

- 1 Van dit artikel zijn de eerste twee hoofdstukken (1. Studentenrevolte en klassenstrijd ; 2. De theorie van de "algemene verhouding tussen wetenschappelijke intelligentsia en proletarische klassebewustzijn", p. 69 - 73) weggelaten.
- 2 Vgl. voor de volgende uiteenzettingen, G. Löhlein : "Produktive und unproduktive Arbeit als Kategorien der Gesellschaftskritik", doktoraalskriptie, Berlijn, 1970.
- 3 K. Marx : Das Kapital I, Berlijn 1964, Marx Engels Werke (MEW) dl. 23, p. 50. De stoffelijke inhoud van de rijkdom valt in eerste instantie geheel buiten de beschouwing van de politieke economie, die slechts handelt over de maatschappelijke vormbepalingen van de rijkdom. Slechts voorzover de gebruikswaarde "gemodificeerd wordt door de vormverhoudingen of als zij modificerend verschijnt" (Karl Marx : Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, Berlijn 1953, t. a. p., p. 736), wordt zij object van de politieke economie. Vgl. R. Rosdolsky : Zur Entstehungsgeschichte des marxschen 'Kapital', dl. 1, Frankfurt 1968, p. 98 - 124 ; H. Grossmann : Marx, die klassische Nationalökonomie und das Problem der Dynamik, roofdruk Berlijn 1969, p. 36 e. v.
- 4 K. Marx : Das Kapital I, t. a. p. , p. 62.
- 5 K. Marx : Das Kapital I, hfdst. 1 van de eerste druk, Hamburg 1867, in : K. Marx & F. Engels : Studienausgabe dl. 2, uitg. door I. Fetscher, Frankfurt 1966, p. 217.
- 6 K. Marx : Das Kapital I, t. a. p. , p. 51.
- 7 Ibid. , p. 62.
- 8 Ibid.
- 9 Ibid. , p. 66
- 10 K. Marx : Das Kapital II, Berlijn 1963, MEW dl. 24, p. 355.
- 11 K. Marx : Das Kapital I, t. a. p. , p. 180 e. v.

12 Ibid.

13 Dit elementaire verband wordt over het hoofd gezien door R. Damus (Habermas und der heimliche Positivismus bei Marx, in: SoPo 4, dec. 1969, p. 28 en 46). Op haar stellingen kan hier niet nader worden ingegaan. Damus wijst terecht op de oppervlakkigheid van Habermas' Marx-interpretatie ; niettemin blijkt uit deze fout dat zij zelf arbeid verdinglijkt vat.

14 K. Marx : Das Kapital I, t. a. p. , p. 183.

15 Marx beschouwt het ruilverkeer als "reële basis van alle gelijkheid en vrijheid" in de burgerlijke maatschappij. In de klassieke economie verschijnt "de wet van de toeëigening door de eigen arbeid" als de vooronderstelling van de gelijkheid en vrijheid van de in het warenverkeer tegenover elkaar staande warenbezitters. Doordat Marx tegenover deze wet van de "oorspronkelijke toe-eigening" en de daaruit voortvloeiende "oorspronkelijke akumulatie" de geschiedenis van de "oorspronkelijke ont-eigening" stelt, ontmaskert hij de cirkulatiesfeer als de oppervlakte van de burgerlijke maatschappij, die de scheiding van de massa der individuen van de produktiemiddelen vooronderstelt. Vgl. K. Marx : Grundrisse . . . , t. a. p. , p. 151 - 162, 901 - 918 ; idem : Das Kapital dl. 1, t. a. p. , hfdst. 24 : De zogenaamde oorspronkelijke akumulatie, p. 741 - 791.

Waarom de direkte producenten door deze schijn van de oppervlakte van de burgerlijke maatschappij echter misleid worden, verklaart Marx niet door simpelweg te verwijzen naar de werkelijke kapitalen (konkurrentie), zoals Krahel in theoretische broederschap met de vertegenwoordigers van de kritische theorie hem in de schoenen schuift. Wie echter de noodzakelijkheid van de omkering van subjeet en objekt in de kapitaalverhouding door de waardevormen niet begrepen heeft, kan cirkulatie en konkurrentie tot het "ideologische rijk van de legitimatie van de burgerlijke zedelijkheid" verklaren, dat in de laatste tijd door het staatsinterventionisme vernietigd zou zijn. In de theorie van de autoritaire staat is zelfs nooit onderzocht, hoe de harmonieën van de cirkulatiesfeer noodzakelijk in het bewustzijn doordringen en hoe dit proces tot stand komt.

16 K. Marx : Das Kapital I, t. a. p. , p. 185.

17 Ibid.

18 Ibid., p. 189.

19 Ibid., p. 211.

20 Ibid., p. 192.

21 Ibid., p. 194.

22 Ibid., p. 195.

23 Of uit deze bepaling van het arbeidsproces reeds afgeleid kan worden dat Marx de "verhouding van de soort tot de omringende natuur" (J. Habermas : Erkenntnis und Interesse, Frankfurt 1968, p. 49) als onveranderlijk heeft opgevat, "die door het functiegebied van instrumenteel handelen is vastgelegd" (ibid.), zoals Habermas doet, kan men gezien de plaatswaarde van dergelijke abstrakties bij Marx betwijfelen. Voor Marx vormt de objectiviteit van de ervaring zich niet a priori "in een opvattingsschema dat wordt bepaald door antropologies diepingewortelde handelingsstructuren" (ibid.), maar juist doordat voor Marx de maatschappelijke vorm van de produktie en de rijkdom tot object wordt, wordt de vermeende "onveranderlijke verhouding van de soort tot de omringende natuur" (ibid.) verbroken. Voor een kritiek op het begrip soort, vgl. K. Marx & F. Engels: Die deutsche Ideologie, Berlijn 1958, MEW dl. 3, p. 37, waarin Marx polemiseert tegen het feit dat het histories proces "nu wederom spekulatief-idealities, d.w.z. fantasties als 'het zichzelf voortbrengen van de soort' (de 'maatschappij als subjek') opgevat en daardoor de opeenvolgende reeks van met elkaar in verband staande individuen als één enkel individu voorgesteld (kan) worden, dat het mysterie volbrengt zichzelf voort te brengen".

24 K. Marx : Das Kapital I, t. a. p., p. 196.

25 Ibid., noot 7.

26 Ibid., p. 207 e.v.

27 Ibid., p. 209.

28 Ibid., p. 532.

29 K. Marx : Theorien über den Mehrwert I, Berlijn 1965, MEW dl. 26.1., p. 128. De abstraktie van het konkreet nuttige karakter van de arbeid en van haar produkt, die het kapitaal aanbrengt, wordt onder de voorwaarden van de vervreemde arbeid ook op de loonarbeider overgedragen : "In feite is deze 'produktieve' arbeider op precies dezelfde manier geïnteresseerd in de rot-

zooi die hij moet maken, als de kapitalist zelf die hem gebruikt en die het ook een rotzorg zal zijn". (K. Marx : Grundrisse . . . , t. a. p. , p. 184). Deze abstraktie beantwoordt aan het begrip waarde. Kapitaal, de in een proces verkerende waarde, kan slechts als beweging, en niet als ding in rust begrepen worden. Hier blijkt evenwel dat het burgerlijk verstand niet in staat is de wereld van de schijn te doorbreken. Want de aan de waarde eigen abstraktie of onverschilligheid t. o. v. de gebruikswaarde blijft in het bewustzijn van de produktie-agenten valse abstraktie, omdat uiteindelijk kapitaal toch wordt afgeleid uit de stof-felijke bepaling van het arbeidsproces. De neiging om bij de analyse van de kapitalistische produktievorm de waarde en haar vormen uit de gebruikswaarde af te leiden, blijkt ook bij de bepaling van de produktieve arbeid. Op dit probleem zal nog nader worden ingegaan.

30 K. Marx : Das Kapital I, t. a. p. , p. 532.

31 Ibid. , p. 332.

32 Ibid. , p. 333.

33 Ibid. , p. 344.

34 Ibid. , p. 349.

35 Ibid. , p. 353.

36 Ibid. , p. 357 e. v.

37 Ibid. , p. 381.

38 Ibid. , p. 391.

39 K. Marx : Grundrisse . . . , t. a. p. , p. 585.

40 Ibid. , p. 587.

41 De waarde van de machine wordt daarbij slechts in aliquote delen op het produkt overgedragen en zij wordt slechts ingezet, voorzover haar eigen waarde geringer is dan de door haar vervangen arbeidskrachten. Vgl. idem, p. 563 e. v. : "Men kan zich gemakkelijk inbeelden, dat de machine als zodanig, omdat zij als produktiekracht van de arbeid werkt, waarde voortbrengt. Als de machine echter geen arbeid nodig zou hebben, zou zij de gebruikswaarde kunnen vermeerderen ; de ruilwaarde echter die zij zou kreëren, zou nooit groter zijn dan haar eigen produktie-

kosten, haar eigen waarde, de in haar geobjectiveerde arbeid. Niet omdat zij arbeid vervangt, creëert zij waarde, maar slechts in zoverre zij een middel is voor de vermeerdering van de surplus-arbeid. Alleen deze surplusarbeid zelf is zowel maat als de substantie van de meerwaarde die met behulp van de machine voortgebracht wordt."

Tegen deze argumentatie is gezien de zg. wetenschappelijk-technische revolutie steeds opnieuw ingebracht, dat de waardebepaling door arbeidstijd achterhaald is door de geweldige inschakeling van "arbeidsbesparende machines". Zo komt bv. Habermas' bezwaar hierop neer, dat in de "arbeidsbesparende machines" zelf wetenschap en technologie geobjectiveerd zijn. Dientengevolge verlangt hij een revisie van de meerwaardetheorie t. a. v. twee aspecten. Enerzijds moet "in de waarde-uitdrukking voor het opgehoopte konstante kapitaal ook de daarin omgezette 'advance in technical knowledge' expliciet" worden opgenomen. Anderzijds moet "rationaliseringsarbeid als produktieve arbeid van de tweede orde begrepen en gewaardeerd worden ... - als een weliswaar onzelfstandige, immers op de produktieve arbeid van de eerste orde aangewezen, maar bijkomende bron van waardevorming. Deze arbeid is enerzijds niet produktief in de zin van de direkte goederenproduktie; nochtans verandert deze arbeid de vooronderstelling daarvan zodanig, dat daaruit niet alleen méér meerwaarde, maar over het geheel genomen meer ruilwaarden voortkomen" (J. Habermas: "Zwischen Philosophie und Wissenschaft: Marxismus als Kritik", in: Theorie und Praxis, Neuwied en Berlijn 1963, p. 188 - 197). Het eerste argument leidt ertoe de waarde van een machine theoretisch hoger aan te slaan dan zij de kapitalisten kost. In het tweede argument wrijft Habermas Marx een vulgair-materialistisch begrip produktieve arbeid aan. Evenzo: T. W. Adorno: "Einleitungsvortrag zum 16. Deutschen Soziologentag", Frankfurt 1968, (gestencild manuscript) p. 5; H. Marcuse: Der Eindimensionale Mensch, Neuwied en Berlijn 1967, p. 48; J. Habermas: "Technik und Wissenschaft als Ideologie", in: Technik und Wissenschaft als Ideologie, Frankfurt 1968, p. 79 e. v.; idem: Erkenntnis und Interesse, t. a. p., p. 59 - 87; J. Robinson: An Essay on Marxian Economics, 5e druk Londen 1967, p. 18-22 en 35-42.

- 42 Dit laatste is slechts het algemene resultaat van de aktie van vele afzonderlijke kapitalisten, die ieder voor zich het doel nastreven, door inschakeling van de machinerie de waarde van hun produkten onder de maatschappelijk gemiddelde waarde te laten dalen en op deze wijze een extra-meerwaarde te verkrijgen. "De arbeid van de buitengewone produktiekracht werkt als een tot in een hogere macht verhevene arbeid of creëert in

hetzelfde tijdsbestek hogere waarden dan de maatschappelijk gemiddelde arbeid van dezelfde soort ... De kapitalist die de verbeterde produktiewijze toepast eigent zich daardoor een groter gedeelte van de arbeidsdag toe dan de overige kapitalisten in dezelfde branche" (K.Marx : Das Kapital dl.I, t. a. p. , p. 337).

- 43 Vgl. voor het onderscheid tussen formele en reële onderschikking : idem, p. 533 ; voorts : idem : Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, Frankfurt 1969, t. a. p. , p. 45 - 64 ; idem : Grundrisse ... , t. a. p. , p. 654 e. v.
- 44 K. Marx : Das Kapital dl. I, t. a. p. , p. 531 e. v.
- 45 Idem: Grundrisse ... , t. a. p. , p. 588.
- 46 Idem: Das Kapital dl. I, t. a. p. , p. 352.
- 47 Idem: Grundrisse ... , t. a. p. , p. 366.
- 48 Dit argument, dat het onderscheid tussen produktieve en onproduktieve arbeid relevant is voor een ontwikkeling van het klassebewustzijn, moet later nader worden uitgewerkt.
- 49 Idem : Resultate ... , t. a. p. , p. 69.
- 50 Idem : Das Kapital dl. II, t. a. p. , p. 138.
- 50a Ibid. , p. 153.
- 51 Ibid. , p. 127.
- 52 Ibid. , p. 150.
- 53 Idem : Das Kapital dl. III, in: MEW dl. 25, Berlijn 1964, p. 311.
- 54 Idem : Das Kapital dl. II, t. a. p. , p. 134.
- 55 Idem : Das Kapital dl. III, t. a. p. , p. 312.
- 56 Ibid. , p. 313 . Deze bepaling impliceert het verschil in de beschouwingswijzen vanuit het standpunt van het maatschappelijk totaal kapitaal en van het individuele kapitaal.
Vgl. hiervoor idem : Das Kapital dl II, p. 138 e. v.
- 57 Idem : Das Kapital dl III, t. a. p. , p. 826 e. v.
- 58 Idem : Theorien über den Mehrwert dl I, in : MEW dl. 26. 1,

Berlijn 1965, p. 256 e.v.

- 59 Ibid., p. 257.
- 60 Idem : Das Kapital dl. I, t.a.p., p. 552.
- 61 Idem : Theorien ..., dl. 1, t.a.p., p. 199.
- 62 Ibid., p. 200.
- 63 Idem : Das Kapital dl. I, t.a.p., p. 620.
- 64 Idem : Theorien ... dl. 1, t.a.p., p. 146.
- 65 Idem : Grundrisse ..., t.a.p., p. 432.
- 66 Vgl. idem : Theorien ..., dl. 1, t.a.p., p. 257.
- 67 Ibid., p. 386, vgl. ook: Resultate ..., t.a.p., p. 73 e.v.
- 68 Idem : Resultate ..., t.a.p., p. 73.
- 69 Idem : Theorien ..., dl. 1, t.a.p., p. 386.
- 70 Het door het marxisme-kollektief tegen Marcuse naar voren gebrachte postulaat, dat "aan de warenanalytische, warenvorm-theoretische en klassenanalytische categorieën van de Kritiek van de politieke economie vastgehouden moet worden, wil men niet i.p.v. "de revolutie-theoretische bepalingen, funderingsmodellen van natuurrechtelijke en etische aard" geven, gaat voor dit kollektief zelf op. Vgl. Marxismus-Kollektiv : "Die ML-Kritik am Intellektuellen ist eine logische Unmöglichkeit", in: M. Horkheimer : Kritische Theorie der Gesellschaft, dl. 3, roefdruk, p. XV.
- 71 K. Marx : Theorien ..., dl. 1, t.a.p., p. 368 e.v.
- 72 Idem : Grundrisse ..., t.a.p., p. 184 : "Ofwel de moderne ekonomen hebben zich tot zulke sycophanten van de bourgeois gemaakt, dat zij hem wijs willen maken dat het produktieve arbeid is, wanneer iemand de haren van zijn kop vlooit of zijn lul pompt, omdat deze laatste beweging er bv. voor zorgt dat zijn bolle kop - blockhead (stommerd) - de volgende dag opgeruimder aan zijn buro verschijnt".
- 73 Idem : Theorien ..., dl. 1, t.a.p., p. 376.

- 74 W. Hoffmann : Grundelementen der Wirtschaftsgesellschaft, Hamburg 1969, p. 64.
- 75 P. A. Baran : Politische Oekonomie des wirtschaftlichen Wachstums, Neuwied en Berlijn 1966, p. 94 ; vgl. ook J. M. Gillman : Prosperität in der Krise, Frankfurt 1968, p. 23.
- 76 K. Marx : Resultate . . . , t. a. p. , p. 72.
- 77 Ibid. , p. 67.
- 78 Ibid. , p. 66.
- 79 Een uiteenzetting van het probleem die uitstijgt boven loutere aanduidingen veronderstelt de uitwerking van een reeks tussenschakels in het systeem van de kritiek van de politieke economie, die tot nu toe niet verricht is. Dat impliceert niet alleen de uitwerking van Marx' theorie, maar ook een onderzoek naar de huidige empiriese verhoudingen.
- 80 K. Marx : Grundrisse . . . , t. a. p. , p. 204.

KARL MARX

**PRODUKTIVITEIT
VAN HET KAPITAAL.**

**PRODUKTIEVE EN
ONPRODUKTIEVE ARBEID⁽¹³⁴⁾**

*uit : Theorien über den Mehrwert, deel I,
Marx Engels Werke. dl. 26.1, pp. 365 - 388,
(1862 - 1863)*

Wij hebben gezien, niet alleen hoe het kapitaal produceert, maar ook hoe het zelf geproduceerd wordt en hoe het als een wezenlijk veranderde verhouding uit het productieproces voortkomt, daarin zich ontwikkelt. (135) Enerzijds vormt het de productiewijze om, anderzijds is deze veranderde vorm van productiewijze en een bijzonder stadium van ontwikkeling van de materiële produktiekrachten de basis en de voorwaarde - de vooronderstelling voor zijn eigen totstandkoming.

Omdat de levende arbeid - door de ruil tussen kapitaal en arbeider - bij het kapitaal ingelijfd is, als een bij het kapitaal behorende activiteit verschijnt, zodra het arbeidsproces begint, manifesteren zich alle produktiekrachten van de maatschappelijke arbeid als produktiekrachten van het kapitaal, precies zoals de algemene maatschappelijke vorm van de arbeid in het geld als eigenschap van een ding verschijnt. Zo manifesteren zich thans de produktiekracht van de maatschappelijke arbeid en de bijzondere vormen daarvan als produktiekrachten en vormen van het kapitaal, van de *geobjektiveerde* arbeid, van de (objektieve) zakelijke arbeidsvoorwaarden - die als een dergelijke tegenover de levende arbeid verzelfstandigde gedaante in de kapitalist zijn geperсонifieerd. Het is hier weer dezelfde omkering van de verhouding, als uitdrukking waarvan wij al bij de beschouwing van het geldwezen het *fetisjisme* hebben aangeduid. (136)

De kapitalist is slechts machthebber als *personifikatie van het kapitaal*. (In de italiaanse boekhouding wordt zijn rol als kapitalist, als gepersonifieerd kapitaal, ook voortdurend tegenover zijn rol als louter persoon gesteld, waarin hij slechts als privaatkonsument en debiteur van zijn eigen kapitaal verschijnt.)

- 366 De *produktiviteit* van het kapitaal bestaat om te beginnen, zelfs al beschouwt men louter de *formele* onderschikking van de arbeid onder het kapitaal, uit de *dwang tot surplusarbeid*, tot arbeid over de grens van de direkte behoefte heen, een dwang, die de kapitalistische productiewijze met vroegere productiewijzes gemeen heeft, maar op een voor de productie gunstiger manier uitoefent, volbrengt.

Zelfs als men deze louter formele verhouding beschouwt - de *algemene* vorm van de kapitalistische productie, een vorm, die haar minder ontwikkelde productiewijze met de meer ontwikkelde gemeen heeft -, dan verschijnen de *produktiemiddelen*, de *zakelijke arbeidsvoorwaarden* - arbeidsmateriaal, arbeidsmiddelen (en bestaansmidde-

len) - niet als aan de arbeider ondergeschikt, maar hij als aan hen ondergeschikt. Hij zet niet hen in, maar zij zetten hem in. En daardoor zijn zij kapitaal. Kapitaal *employs* labour (zet arbeid *in*). Zij zijn geen middelen voor hem, om produkten te produceren, hetzij in de vorm van direkte onderhoudsmiddelen, hetzij als ruilmiddelen, als waren. Maar hij is middel voor hen, deels om hun waarde in stand te houden, deels om zijn waarde te realiseren, d.w.z. te vergroten, om surplus labour op te zuigen.

Reeds deze verhouding is in zijn eenvoud een omkering, personifiëring van de zaak en verzakelijking van de persoon ; want dat onderscheidt deze vorm van alle vroegere, dat de kapitalist niet in een of andere persoonlijke eigenschap de arbeider beheerst, maar dit slechts doet, voorzover hij "kapitaal" is ; zijn heerschappij is slechts de heerschappij van de geobjektiveerde arbeid over de levende, van het produkt van de arbeider over de arbeider zelf.

Maar nog gekompliceerder en schijnbaar mysterieuzer wordt de verhouding, doordat met de ontwikkeling van de specifiek kapitalistische produktiewijze niet slechts deze direkt materiële dingen - allemaal produkten van arbeid ; naar gebruikswaarde beschouwd zakelijke arbeidsvoorwaarden alsook arbeidsprodukten, naar de ruilwaarde beschouwd geobjektiveerde algemene arbeidstijd oftewel geld - tegenover de arbeider op hun achterste poten gaan staan en hem als "kapitaal" tegemoet treden, maar (ook) de vormen van de maatschappelijk ontwikkelde arbeid, koöperatie, manufaktuur (als vorm van arbeidsdeling), fabriek (als vorm van op machinerie als materiële basis georganiseerde maatschappelijke arbeid), zich als *ontwikkelingsvormen van het kapitaal* manifesteren en daarmee de uit deze vormen van maatschappelijke arbeid ontwikkelde produktiekrachten van de arbeid, daarmee ook wetenschap en natuurkrachten, zich als *produktiekrachten van het kapitaal* manifesteren. Inderdaad, de eenheid in de koöperatie, de kombinering in de arbeidsdeling, de toepassing van natuurkrachten en van wetenschap alsook van de produkten van de arbeid in de machinerie voor de produktie - dit alles komt even *vreemd* en *zakelijk*, als loutere bestaansvorm van de van hen onafhankelijke en hen beheersende arbeidsmiddelen tegenover de afzonderlijke arbeiders zelf te staan, als deze middelen zelf (hen tegemoettreden) in hun eenvoudige zichtbare gedaante van materiaal, instrument etc., als funkties van het *kapitaal* en daarmee van de *kapitalist*.

De maatschappelijke vormen van hun eigen arbeid of de vormen van hun eigen maatschappelijke arbeid zijn van de afzonderlijke arbeiders geheel onafhankelijk geformeerde verhoudingen ; de arbeiders, als onder het kapitaal ondergeschikt, worden elementen van deze maatschappelijke formaties, maar deze maatschappelijke formaties behoren hen niet toe. Ze staan daarom tegenover hen als *gedaantes* van het kapitaal zelf,

als in tegenstelling tot hun individuele arbeidsvermogen tot het kapitaal behorende, daaruit ontspringende en daarbij ingelijfde kombinaties. En dit neemt een des te reëlere vorm aan, hoe meer enerzijds hun arbeidsvermogen zelf door deze vormen zo gemodificeerd wordt, dat het in zijn zelfstandigheid, dus *buiten* deze kapitalistische samenhang machteloos wordt, het zelfstandige produktievermogen ervan gebroken wordt, anderzijds met de ontwikkeling van de machinerie ook technologies de voorwaarden voor de arbeid optreden als beheersers van de arbeid en deze tegelijkertijd vervangen, onderdrukken, overbodig maken in haar zelfstandige vormen.

In dit proces, waarin het *maatschappelijk* karakter van hun arbeid in zekere mate *gekapitaliseerd* tegenover hen komt te staan - zoals bijv. in de machinerie de zichtbare produkten van de arbeid als beheersers van de arbeid verschijnen -, vindt natuurlijk hetzelfde plaats voor de natuurkrachten en de wetenschap, het produkt van de algemene historische ontwikkeling in haar abstrakte quintessens - zij komen als *machten* van het kapitaal tegenover hen te staan. Zij scheiden zich inderdaad af van de handvaardigheid en de kennis van de afzonderlijke arbeider - en hoewel zij, naar hun oorsprong beschouwd, zelf weer het produkt van arbeid zijn - manifesteren zij zich overal, waar zij in het arbeidsproces hun intrede doen, als bij het kapitaal *ingelijfd*. De kapitalist, die een machine gebruikt, hoeft die machine niet te begrijpen. (Zie Ure.) (137) Maar *in de machine* manifesteert de gerealiseerde wetenschap zich als *kapitaal* tegenover de arbeiders. En inderdaad manifesteert zich al deze op *maatschappelijke arbeid* gegronde toepassing van wetenschap, natuurkracht en produkten van arbeid op grote schaal dan ook enkel als *exploitiatiemiddel* van de arbeid, als middel, surplus-
368 arbeid toe te eigenen, daarmee als tot het kapitaal behorende *krachten* tegenover de arbeid. Het kapitaal past natuurlijk al deze middelen slechts toe, om de arbeid te exploiteren, maar om haar te exploiteren, moet het hen op de produktie toepassen. En zo manifesteert de ontwikkeling van de *maatschappelijke* produktiekrachten van de arbeid en de voorwaarden van deze ontwikkelingen zich als *daad van het kapitaal*, waartegenover de afzonderlijke arbeider niet slechts in een passieve verhouding staat, maar die zich tegengesteld aan hem voltrekt.

Het kapitaal zelf is dubbel, omdat het uit waren bestaat :

1) *Ruilwaarde* (geld) ; maar *zich realiserende waarde*, waarde, die waarde schept, als *waarde groeit*, een inkrement krijgt, doordat het *waarde* is. Dit is te reduceren tot ruil van een gegeven kwantum geobjektiveerde arbeid tegen een groter kwantum levende arbeid.

2) *Gebruikswaarde* ; en hier manifesteert het zich naar zijn bepaalde verhoudingen in het arbeidsproces. Maar juist hier blijft het niet louter ruw-materiaal, arbeidsmateriaal, arbeidsmiddel, waaraan de *arbeid* toebehoort, die de arbeid bij zich ingelijfd hebben, maar met de arbeid ook haar *maatschappelijke kombinaties* en de met deze

maatschappelijke combinaties overeenkomende ontwikkeling van de arbeidsmiddelen. De kapitalistische produktie ontwikkelt voor het eerst in het groot - scheurt los van de afzonderlijke zelfstandige arbeider - de voorwaarden van het arbeidsproces, zowel objektieve als subjektieve, maar ontwikkelt deze als aan de *afzonderlijke arbeider vreemde* en hem beheersende machten.

Zo wordt het kapitaal een zeer mysterieus wezen. (138)

Het kapitaal is dus produktief :

1. Als *dwang* tot surplusarbeid ;
2. Als in-zich-absorbeerder en toeëigenaar (personifiëring) van de produktiekrachten van de maatschappelijke arbeid en van de algemene maatschappelijke produktiekrachten, zoals de wetenschap.

De vraag is nu, hoe of waardoor de arbeid tegenover het kapitaal als produktief of als *produktieve arbeid* verschijnt, omdat de produktiekrachten van de arbeid in het kapitaal zijn getransponeerd? En omdat dezelfde produktiekracht niet tweemaal tellen kan, een keer als produktiekracht van de arbeid en de andere keer als produktiekracht van het kapitaal? (Produktiekracht van de arbeid - produktiekracht van het kapitaal. Maar het *arbeidsvermogen* is produktief door het *onderscheid* tussen zijn *waarde* en zijn *waarderealisering*.)

b. Produktieve arbeid in het systeem van de kapitalistische produktie.

369 Slechts de burgerlijke bekrompenheid, die de kapitalistische vormen van de produktie voor de absolute vormen ervan laat doorgaan - en daarmee voor eeuwige natuurvormen van de produktie - kan de vraag, wat *produktieve arbeid* vanuit het standpunt van het kapitaal is, verwisselen met de vraag, welke arbeid überhaupt produktief is of wat produktieve arbeid überhaupt is, en zich daarom zeer wijs denken met te antwoorden, dat iedere arbeid, die überhaupt iets produceert, in iets resulteert, daardoor vanzelf produktieve arbeid is.

(Ten eerste :) Alleen die arbeid, die zich *direkt in kapitaal omzet, is produktief* ; dus alleen die arbeid, die het variabel kapitaal als variabel poneert en daarmee $C + \Delta$. (139) Is het variabel kapitaal voor zijn ruil tegen arbeid = x , zodat wij de gelijkheid hebben $y = x$, dan is die arbeid, die x in het $x + h$ verandert en daarmee uit $y = x$ maakt $y' = x + h$, produktieve arbeid. Dit is het ene punt, dat aangegeven moet worden. Arbeid, die meerwaarde schept of het kapitaal als drijvende kracht

(agency) dient, om meerwaarde te scheppen en daarmee zich als kapitaal, als zich realiserende waarde te poneren.

Ten tweede : De maatschappelijke en algemene produktiekrachten van de arbeid zijn produktiekrachten van het kapitaal ; maar deze produktiekrachten betreffen slechts het arbeidsproces of raken slechts de gebruikswaarde. Zij manifesteren zich als eigenschappen, die het kapitaal als ding toekomen, als zijn gebruikswaarde. Zij raken niet direkt de *ruilwaarde*. Of 100 man samen of ieder van de 100 apart arbeid verricht, de *waarde* van hun produkt = 100 arbeidsdagen, of zij zich nu in veel of in weinig produkten uitdrukken, d.w.z. onverschillig t.o.v. de produktiviteit van de arbeid.

Slechts op één manier raakt de verschillende produktiviteit van de arbeid de ruilwaarde.

Vertoont de produktiviteit van de arbeid bijv. in 'n afzonderlijke arbeidstak een ontwikkeling - wordt bijv. niet meer slechts bij wijze van uitzondering met power-looms (mechaniese weefgetouwen) geweeft i.p.v. met handweefgetouwen en vereist het weven van een el slechts de helft van de arbeidstijd als met de hand-loom (handweefgetouw), dan drukken 12 uren van een handwever niet meer een waarde van 12 uren uit maar een van 6, daar de *noodzakelijke* arbeidstijd thans 6 uur geworden is. De 12 uur van de handwever zijn voortaan slechts 6 uur maatschappelijke arbeidstijd, hoewel hij nog altijd 12 uur werkt.

Maar daarover gaat het hier niet. Neem daarentegen een andere produktietak, bijv. letterzetten, waarin nog geen machinerie wordt toegepast, dan produceren 12 uur in deze tak precies zoveel *waarde* als 12 uur in produktietakken waarin de machinerie etc. tot het uiterste ontwikkeld is. Als *waarde* producerend blijft arbeid daarom steeds arbeid van de *enkeling*, alleen *algemeen* uitgedrukt. De produktieve arbeid - als waarde producerende arbeid - staat tegenover het kapitaal daarom steeds als arbeid van het afzonderlijk arbeidsvermogen, van de *afzonderlijke arbeider*, welke maatschappelijke combinaties deze arbeiders in het produktieproces steeds ook mogen aangaan. Terwijl aldus het kapitaal tegenover de arbeider de maatschappelijke produktiekracht van de arbeid vormt, vormt de produktieve arbeid van de arbeider tegenover het kapitaal steeds slechts de arbeid van de *afzonderlijke arbeider*.

Ten derde : Zoals het de natuurlijke eigenschap van het kapitaal blijkt - dus uit zijn gebruikswaarde voortspruitende eigenschap -, surplusarbeid af te dwingen en de maatschappelijke produktiekrachten van de arbeid voor zich op te eisen, zo blijkt het omgekeerd een natuureigenschap van de arbeid, haar eigen maatschappelijke produktiekrachten als produktiekrachten van het kapitaal te poneren, en haar eigen surplus (produkt) als surpluswaarde, als eigen waarderealisering van het kapitaal.

Deze 3 punten moeten nu uitgewerkt worden en daaruit moet het onderscheid tussen produktieve en onproduktieve arbeid afgeleid worden.

ad 1. De produktiviteit van het kapitaal bestaat hierin, dat het de arbeid als loonarbeid, en de produktiviteit van de arbeid, de arbeidsmiddelen als kapitaal tegenover zich plaatst.

We hebben gezien, dat geld in kapitaal omgezet wordt, d.w.z. een bepaalde ruilwaarde in een zich realiserende ruilwaarde, in waarde plus meerwaarde wordt veranderd, doordat een deel ervan in waren wordt omgezet, die voor de arbeid als arbeidsmiddelen dienst doen (grondstof, instrument, kortom de zakelijke arbeidsvoorwaarden), en een ander deel voor de aankoop van arbeidsvermogen aangewend wordt. Het is evenwel niet deze eerste ruil tussen het geld en het arbeidsvermogen, of louter de koop van het laatste, wat het geld in kapitaal verandert. Deze koop lijft het gebruik van het arbeidsvermogen voor een bepaalde tijd in bij het kapitaal of maakt een bepaald kwantum levende arbeid tot een van de bestaanswijzen, bij wijze van spreken tot de entelechie van het kapitaal zelf.

In het werkelijke produktieproces verandert de levende arbeid in kapitaal, doordat zij enerzijds het arbeidsloon reproduceert - dus de waarde van het variabel kapitaal -, anderzijds een surpluswaarde schept; en door dit omzettingsproces wordt de hele geldsom in kapitaal omgezet, hoewel het deel ervan, dat direkt varieert, slechts het
371 aan arbeidsloon uitgegevene is. Was de waarde $= c + v$, dan is hij nu $= c + (v + x)$, wat hetzelfde is als $= (c + v) + x$ (140), oftewel, de oorspronkelijke geldsom, waarde-grootte, heeft zich gerealiseerd, is tegelijk als zichzelf instandhoudende en zich vermeerderende waarde tot stand gebracht.

(Wel dient het volgende opgemerkt te worden: de omstandigheid dat slechts het *variabele deel* van het kapitaal zijn vermeerdering voortbrengt, verandert absoluut niets aan het feit dat door middel van dit proces de totale oorspronkelijke waarde gerealiseerd (wordt), met een meerwaarde vergroot is, dat dus de totale oorspronkelijke geldsom in kapitaal veranderd is. Immers, de oorspronkelijke waarde $= c + v$ (konstant en variabel kapitaal). In het proces wordt zij $c + (v + x)$; dit laatste is het gereproduceerde deel, dat door de omzetting van de levende arbeid in geobjektiveerde is ontstaan, een omzetting die bepaald en ingeleid is door de ruil van v tegen arbeidsvermogen oftewel zijn omzetting in loon. Maar $c + (v + x) = c + v$ (het oorspronkelijke kapitaal) $+ x$. Bovendien kan de verandering van v in $v + x$, dus van $(c + v)$ in $(c + v) + x$ slechts plaatsvinden, doordat een deel van het geld in c veranderd wordt. Het ene deel kan zich slechts in *variabel* kapitaal veranderen, doordat het andere zich in konstant kapitaal verandert.)

In het werkelijke productieproces verandert de arbeid *realiter* in kapitaal, maar deze verandering is bepaald door de oorspronkelijke ruil tussen geld en arbeidsvermogen. Door deze *direkte* verandering van arbeid in niet aan de arbeider, maar aan de kapitalist toebehorende *geobjektiveerde* arbeid wordt het geld pas in kapitaal omgezet, ook dat deel ervan, dat de vorm van produktiemiddelen, arbeidsvoorwaarden gekregen heeft. Tevoren is het geld, of het nu in zijn eigen vorm bestaat of in de vorm van waren (produkten), die een gedaante hebben, waarin zij als produktiemiddelen voor nieuwe waren dienst kunnen doen, slechts *an sich* kapitaal.

372 Pas deze bepaalde *verhouding* tot de arbeid verandert geld of waar in kapitaal, en die arbeid, die door haar hiermee aangegeven verhouding tot de productievoorwaarden, waaraan een bepaald gedrag in het werkelijke productieproces beantwoordt, geld of waar in kapitaal verandert, d.w.z. de tegenover het arbeidsvermogen verzelfstandigde *objektieve* arbeid in haar waarde in stand houdt en vermeerdert, is *produktieve arbeid*. Produktieve arbeid is slechts een afkortende uitdrukking voor de hele verhouding en de hele manier, waarop het arbeidsvermogen in het kapitalisties productieproces figureert. De onderscheiding van *andere* soorten arbeid, is echter van het aller-grootste belang, omdat juist zij de vormbepaaldheid van de arbeid uitdrukt, waarop de gehele kapitalistische produktiewijze en het kapitaal zelf berust.

Produktieve arbeid is dus dusdanige arbeid - in het systeem van de kapitalistische productie -, die *meerwaarde* voor haar employer produceert of die de objektieve arbeidsvoorwaarden in kapitaal en hun bezitter in een kapitalist verandert, arbeid dus, die haar eigen produkt als kapitaal produceert.

Als wij dus van *produktieve arbeid* spreken, dan spreken wij van *maatschappelijk bepaalde* arbeid, arbeid, die een zeer bepaalde verhouding tussen de koper en de verkoper van de arbeid impliceert.

Ofschoon nu het zich in het bezit van de koper van arbeidsvermogen bevindende geld - of als waar : (in de gedaante) van produktiemiddelen en bestaansmiddelen voor de arbeider - pas kapitaal wordt door het proces - pas daarin in kapitaal veranderd wordt - en daarom deze dingen voor hun intrede in het proces geen kapitaal zijn, maar nog kapitaal moeten worden, zijn zij toch *an sich* kapitaal : ze zijn het door de zelfstandige gedaante, waarin zij tegenover het arbeidsvermogen en het arbeidsvermogen tegenover hen staat, een verhouding, die de ruil met het arbeidsvermogen en het daarop volgende proces van de werkelijke verandering van arbeid in kapitaal bepaalt en veilig stelt. Zij hebben van meet af aan die *maatschappelijke bepaaldheid* tegenover de arbeiders, die hen tot kapitaal maakt en hen het kommando over de arbeid geeft. Ze zijn daarom ten opzichte van de arbeid als kapitaal *voorondersteld*.

Produktieve arbeid kan daarom als die arbeid gekarakteriseerd worden, die direkt tegen *geld als kapitaal* wordt geruild of, wat niets anders dan een verkorte uitdrukking voor hetzelfde is, die direkt tegen *kapitaal* wordt geruild, d.w.z. tegen geld, dat an sich kapitaal is, als bepaling heeft, als kapitaal te funktioneren, of tegenover het arbeidsvermogen *als kapitaal* komt te staan. In de uitdrukking arbeid, die *direkt* met *kapitaal* wordt geruild, ligt opgesloten, dat die arbeid met geld als *kapitaal* wordt geruild, en het werkelijk in kapitaal verandert. Wat de bepaling *direktheid* aangaat, - dat zal dadelijk nader blijken.

Produktieve arbeid is dus die arbeid, die voor de arbeider slechts de vooraf bepaalde waarde van zijn arbeidsvermogen reproduceert, daarentegen als waardescheppende activiteit het kapitaal realiseert oftewel de door haar geschapen waarden als kapitaal tegenover de arbeider zelf plaatst.

373

c. Twee wezenlijk verschillende momenten bij de ruil tussen kapitaal en arbeid.

Bij de ruil tussen kapitaal en arbeid, zijn, zoals wij bij de beschouwing van het produktieproces zagen (141), twee wezenlijk verschillende, hoewel elkaar bepalende momenten te onderscheiden.

Ten eerste : De eerste ruil tussen arbeid en kapitaal is een *formeel proces*, waarin het kapitaal als *geld* en het arbeidsvermogen als *waar* figureert. De verkoop van het arbeidsvermogen vindt ideëel of juridies plaats in dit eerste proces, hoewel de arbeid pas nadat zij verricht is, aan het einde van de dag, de week etc. *betaald* wordt. Dit verandert niets aan deze transactie, waarin het arbeidsvermogen *verkocht* wordt. Wat hier *direkt* verkocht wordt, is niet een waar, waarin de arbeid zich reeds gerealiseerd heeft, maar het *gebruik van het arbeidsvermogen* zelf, dus feitelijk *de arbeid zelf*, omdat de use van het arbeidsvermogen zijn action - arbeid is. Het is dus geen door warenruil tot stand gekomen ruil van arbeid. Als A laarzen aan B verkoopt, dan ruilen beiden arbeid, de ene in laarzen, de ander in geld gerealiseerde arbeid. Maar hier wordt aan de ene kant *geobjektiveerde arbeid* in haar algemene maatschappelijke vorm, d.w.z. als *geld*, geruild tegen de alleen nog maar als *vermogen bestaande arbeid*; en wat gekocht wordt en verkocht, is het gebruik van dit vermogen, dus de arbeid zelf, hoewel de *waarde* van de verkochte waar niet de waarde van de arbeid is (een irrationele uitdrukking), maar de *waarde* van het arbeidsvermogen. Er vindt dus direkte ruil plaats tussen *geobjektiveerde arbeid* en *arbeidsvermogen*,

dat *de facto* opgaat in levende arbeid ; dus tussen geobjektiveerde arbeid en levende arbeid. Het loon - de waarde van het arbeidsvermogen - drukt zich daarom uit, zoals vroeger uitgewerkt, als direkte koop prijs, *prijs van de arbeid*. (142)

In dit eerste moment is de verhouding tussen arbeider en kapitalist de verhouding tussen verkoper en koper van een waar. De kapitalist betaalt de *waarde* van het arbeidsvermogen, dus de *waarde* van de waar, die hij koopt.

Tegelijk echter wordt het arbeidsvermogen slechts gekocht, omdat de arbeid die het verrichten kan en die het zich verplicht te verrichten, groter is dan de arbeid, die voor de reproductie van zijn arbeidsvermogen benodigd is en zich daarom in een grotere waarde uitdrukt dan de waarde van het arbeidsvermogen.

Ten tweede : Het tweede moment van de *ruil* tussen kapitaal en arbeid heeft in feite niets met het eerste te maken, is strikt genomen helemaal geen *ruil*.

- 374 In het eerste moment vindt ruil tussen geld en waar plaats - tussen equivalenten - en arbeider en kapitalist staan slechts als warenbezitters tegenover elkaar. Er worden equivalenten geruild.(D.w.z., het verandert niets aan de verhouding, wanneer zij geruild worden en of de prijs van de arbeid *boven* of *beneden* de *waarde* van het arbeidsvermogen ligt of daaraan *gelijk* is verandert niets aan de transactie. Zij *kan* dus volgens de algemene wet van de warenruil plaatsvinden).

In het tweede moment vindt helemaal geen ruil plaats. De geldbezitter is opgehouden, koper van waar, en de arbeider verkoper van waar te zijn. De geldbezitter funktioneert nu als kapitalist. Hij consumeert de waar, die hij gekocht heeft, en de arbeider levert haar, omdat het gebruik van zijn arbeidsvermogen zijn arbeid zelf is. Door de vroegere transactie is de *arbeid* zelf deel van de objektieve rijkdom geworden. De arbeider verricht haar, maar zij *behoort* het kapitaal toe en is nog slechts een functie daarvan. Zij geschiedt daarom direkt onder zijn controle en leiding ; en het produkt, waarin zij zich objektiveert, is de nieuwe gedaante, waarin het kapitaal verschijnt ofwel waarin het zich veeleer werkelijk als kapitaal *verwezenlijkt*. In dit proces *objektiveert* de arbeid zich daarom direkt, verandert *direkt* in kapitaal, nadat zij *formeel* reeds bij het kapitaal door de eerste transactie is ingelijfd. En wel te verstaan verandert hier *meer* arbeid in kapitaal, dan vroeger kapitaal ter aankoop van het arbeidsvermogen uitgegeven werd. In dit proces wordt een deel onbetaalde arbeid toegeëigend en slechts daardoor verandert het geld in kapitaal.

Hoewel nu hier in feite geen ruil plaatsvindt, is, als men van de tussenkomsten afziet, het resultaat toch, dat in het proces - beide momenten bijeengenomen - een

375

bepaald kwantum geobjektiveerde arbeid tegen een groter kwantum levende arbeid geruild is, wat in het resultaat van het proces zo tot uitdrukking komt, dat die arbeid, die zich in het produkt ervan geobjektiveerd heeft, groter is dan de arbeid, die in het arbeidsvermogen geobjektiveerd, en daarmee groter is dan de geobjektiveerde arbeid, die aan de arbeider betaald wordt, of dat in het werkelijke proces de kapitalist niet alleen dat deel van het kapitaal, dat hij aan arbeidsloon uitgegeven heeft, terugkrijgt, dus in stand houdt, maar ook een surpluswaarde, die hem niets kost. De *direkte* ruil van arbeid tegen kapitaal betekent hier : 1. de direkte verandering van arbeid in kapitaal, (in een) objektief bestanddeel van het kapitaal in het produktieproces ; 2. de ruil van een bepaald kwantum geobjektiveerde arbeid tegen hetzelfde kwantum levende arbeid plus een surpluskwantum levende arbeid, dat *zonder ruil* toegeëigend wordt.

De uitdrukking, dat *produktieve arbeid* die arbeid is, die *direkt* tegen *kapitaal* geruild wordt, omvat al deze momenten, en is slechts een afgeleide formule hiervoor, dat het *arbeid is*, die geld in kapitaal verandert, die tegen de produktievoorwaarden als *kapitaal* wordt geruild, zich dus daartoe geenszins als tot eenvoudige produktievoorwaarden, die zich tot de produktievoorwaarden niet als *arbeid* zonder meer, zonder specifieke sociale bepaaldheid, verhoudt.

Dit impliceert : 1. de verhouding van geld en arbeidsvermogen als waren tegenover elkaar, koop en verkoop tussen de geldbezitter en de bezitter van het arbeidsvermogen ; 2. de direkte onderschikking van de arbeid onder het kapitaal ; 3. de reële verandering van arbeid in kapitaal in het produktieproces, of, wat hetzelfde is, de schepping van meerwaarde voor het kapitaal. Er vindt *tweeërlei ruil van arbeid en kapitaal* plaats. De eerste drukt louter de koop van het arbeidsvermogen en daarmee werkelijk van de arbeid en daarmee van haar produkt uit. De tweede de direkte verandering van *levende* arbeid in kapitaal of haar objektivering als verwerkelijking van het kapitaal.

d. De specifieke gebruikswaarde van de produktieve arbeid voor het kapitaal.

Het resultaat van het kapitalisties produktieproces is noch louter een produkt (gebruikswaarde) noch een *waar*, d.w.z. gebruikswaarde, die een bepaalde ruilwaarde heeft. Het resultaat, het produkt van die produktiewijze is schepping van de *meerwaarde* voor het kapitaal en daarmee feitelijke *verandering* van geld of waar in ka-

pitaal, wat zij voor het produktieproces louter naar hun intentie, an sich, naar hun bestemming zijn. In het produktieproces wordt meer arbeid opgezogen, dan gekocht is, en dit opzuigen, *toeëigenen* van vreemde, onbetaalde arbeid, dat in het produktieproces volbracht wordt, is het *direkte doel* van het kapitalisties produktieproces; want wat het kapitaal als kapitaal (daarmee de kapitalist als kapitalist) produceren wil, is noch direkt gebruikswaarde voor de eigen konsumptie noch waar, om die waar eerst in geld en later in gebruikswaarde om te zetten. Doel ervan is de *verrijking*, de *realisering van de waarde*, de *vergroting* ervan, dus het in standhouden van de oude waarde en het scheppen van meerwaarde. En dit *specifieke produkt* van het kapitalisties produktieproces bereikt het slechts in ruil met de arbeid, die vandaar *produktieve arbeid* heet.

- 376 Om *waar* te produceren, moet arbeid nuttige arbeid zijn, een *gebruikswaarde* produceren, zich in een *gebruikswaarde* uitdrukken. En alleen arbeid, die zich in een *waar* uitdrukt, dus in gebruikswaarden, is daarom arbeid, waarmee kapitaal geruild wordt. Dit is een vanzelfsprekende vooronderstelling. Maar het is niet dit konkrete karakter van de arbeid, haar gebruikswaarde als zodanig - dat zij dus bijv. kleermakersarbeid, schoenmakersarbeid, spinnen, weven etc. is -, wat haar specifieke gebruikswaarde voor het kapitaal vormt, haar daarmee tot *produktieve arbeid* in het systeem van de kapitalistiese produktie stempelt. Wat haar *specifieke gebruikswaarde* voor het kapitaal uitmaakt, is niet het bepaalde nuttige karakter ervan, evenmin als de bepaalde nuttige eigenschappen van het produkt, waarin zij zich objectiveert. Maar het is haar karakter als het scheppende element van de ruilwaarde, *abstrakte arbeid* en dan niet, dat zij in het algemeen een bepaald kwantum van deze algemene arbeid voorstelt, maar een *groter* kwantum dan in haar prijs, d.w.z. in de *waarde van het arbeidsvermogen*, opgesloten zit.

De gebruikswaarde van het arbeidsvermogen is voor het kapitaal juist het overschot aan kwantiteit arbeid, die het levert boven de kwantiteit arbeid uit, die in het arbeidsvermogen zelf zich objectiveert en daarmee voor de reproductie ervan benodigd is. Zij levert dit kwantum natuurlijk *in de bepaalde vorm*, die zij als bijzondere nuttige arbeid krijgt, als spinarbeid, weefarbeid etc. Maar dit konkrete karakter ervan, dat het haar überhaupt mogelijk maakt, zich in een *waar* uit te drukken, is niet haar *specifieke gebruikswaarde* voor het kapitaal. Voor het kapitaal bestaat die specifieke gebruikswaarde uit haar kwaliteit als arbeid überhaupt en in het verschil tussen het kwantum arbeid dat zij *meer* verricht dan het kwantum arbeid, dat zij kost.

Een bepaalde geldsom x wordt kapitaal, doordat zij in haar produkt zich als $x + h$ uitdrukt; d.w.z., dat het kwantum arbeid, dat erin als produkt opgesloten zit, gro-

ter is dan het kwantum arbeid, dat oorspronkelijk erin opgesloten zat. En dit is het resultaat van de ruil tussen het geld en de produktieve arbeid, ofwel, alleen die arbeid is *produktief*, die de geobjektiveerde arbeid in staat stelt, zich in ruil met haar als een vergroot kwantum geobjektiveerde arbeid uit te drukken.

Het kapitalisties produktieproces is daarom ook niet louter de produktie van waren. Het is een proces, dat onbetaalde arbeid absorbeert, materiaal en arbeidsmiddelen - de produktiemiddelen - tot middelen ter absorptie van onbetaalde arbeid maakt.

Uit het bovenstaande volgt, dat *produktieve arbeid* zijn, een bepaling van arbeid is, die absoluut niets te maken heeft met de *bepaalde inhoud* van de arbeid, haar specifieke nuttigheid of de bijzondere gebruikswaarde, waarin zij zich uitdrukt.

377 *Hetzelfde soort arbeid kan produktief of onproduktief zijn.*

Bijv. Milton, who did the "Paradise lost" voor 5 pond, was een *onproduktief arbeider*. De schrijver daarentegen, die fabriekswerk voor zijn boekhandelaar levert, is een *produktief arbeider*. Milton produceerde "Paradise lost" uit dezelfde reden, waarom een zijderups zijde produceert. Het was een werkzaamheid van *zijn* natuur. Hij verkocht later het produkt voor 5 pond. Maar de Leipzige literatuurproletariër, die onder de direktie van zijn boekhandelaar boeken (bijv. ekonomie-kompendia) fabriceert, is wel een *produktief arbeider*; want zijn produkt is van begin af aan onder het kapitaal ondergeschikt en vindt slechts voor de waarderealiserings daarvan plaats. Een zangeres, die op eigen houtje haar gezang verkoopt, is een *onproduktief arbeid(st)er*. Maar dezelfde zangeres, door een entrepreneur geëngageerd, die haar laat zingen, om er geld uit te slaan, is een *produktief arbeid(st)er*; want zij produceert kapitaal.

*e. Onproduktieve arbeid als arbeid, die diensten verricht;
koop van dienstverleningen onder de voorwaarden van het
kapitalisme. Vulgaire opvatting van de verhouding tussen
kapitaal en arbeid als ruil van dienstverleningen.*

Er moeten hier verschillende vragen worden onderscheiden.

Of ik een broek koop of dat ik een lap stof koop en een kleermakersgezel bij me in huis neem, wie ik zijn *dienst* (d.w.z. zijn kleermakersarbeid), deze lap stof in een

broek te veranderen, betaal, is mij, voorzover het slechts om de broek te doen is, volledig onverschillig. Ik koop de broek van de merchant-tailor (kleermaker met een stoffen en kledingwinkel), in plaats van op de laatste manier te werk te gaan, omdat de laatste manier duur is en de broek minder arbeid kost, daarom goedkoper is, als de capitalist-tailor haar produceert, dan wanneer ik haar op de laatste manier laat produceren. Maar in beide gevallen zet ik het geld, waarmee ik de broek koop, niet om in kapitaal, maar in een broek, en in beide gevallen gaat het voor mij erom, het geld louter als cirkulatiemiddel te gebruiken, d.w.z. het in deze bepaalde gebruikswaarde te veranderen. Hier fungeert het geld dus niet als kapitaal, hoewel het in het ene geval tegen een *waar* geruild wordt, in het andere de *arbeid* zelf als *waar* koopt. Het funktioneert slechts als geld en meer bepaald als cirkulatiemiddel.

378 Anderzijds is de kleermakersgezel *geen produktief arbeider*, hoewel zijn arbeid mij het produkt, de broek, en hem de prijs voor zijn arbeid, het geld oplevert. Het is mogelijk, dat het kwantum arbeid, dat de gezel levert, groter is dan het in de prijs, die hij van mij krijgt, opgeslotene. En dat is zelfs waarschijnlijk, omdat de prijs van zijn arbeid bepaald is door de prijs, die de *produktieve* kleermakersgezellen krijgen. Maar dat kan me helemaal niets schelen. Of hij 8 of 10 uur werkt is, nadat eenmaal de prijs is vastgesteld, mij volstrekt onverschillig. Waarom het alleen maar gaat, dat is de *gebruikswaarde*, de broek, waarbij ik er natuurlijk, of ik ze op de ene of op de andere manier koop, belang bij heb, zo weinig mogelijk ervoor te betalen, in het ene geval niet meer of minder dan in het andere, oftewel slechts de *normale prijs ervoor te betalen*. Dit is een *uitgave* voor mijn konsumptie, geen vermeerdering, maar een vermindering van mijn geld. Het is absoluut geen middel tot rijker worden, evenmin als welke andere manier van geld uitgeven voor mijn *persoonlijke konsumptie* een middel tot rijker worden is.

(Een van de *geleerden* van Paul de Kock zou misschien tegen mij zeggen, dat ik zonder deze koop, zoals zonder het kopen van brood, niet leven kan, dus mij ook niet *verrijken* kan, dat het dus een indirekt middel of althans een voorwaarde voor mijn verrijking is. Op dezelfde wijze als mijn bloedsomloop, mijn ademhalingsproces voorwaarden voor mijn verrijking zijn. Maar daarom verrijken noch mijn bloedsomloop noch mijn ademhalingsproces op zichzelf mij; beide veronderstellen veeleer een kostbare stofwisseling, zonder de noodzaak waarvan er geen enkel arme drommel zou zijn. De loutere *direkte* ruil van geld tegen arbeid verandert het geld dus niet in kapitaal noch de arbeid in produktieve arbeid).

Wat is nu het karakteristieke in deze ruil? Waardoor onderscheidt (hij) zich van de ruil tussen geld en produktieve arbeid? Enerzijds hierdoor, dat het *geld als geld*

uitgegeven wordt, als zelfstandige vorm van ruilwaarde, die in één *gebruikswaarde*, in levensmiddelen, voorwerpen van persoonlijke konsumptie, moet worden omgezet. Het geld wordt dus geen kapitaal, maar, omgekeerd, verliest zijn bestaan als ruilwaarde om als gebruikswaarde verteerd, opgeteerd te worden. Anderzijds heeft voor mij de arbeid louter belang als gebruikswaarde, als dienst, waardoor een lap stof in een broek veranderd wordt, dienst, die haar bepaalde nuttige karakter mij biedt.

379 Daarentegen bestaat de dienst, die dezelfde kleermakersgezel, door een merchant-tailor ingezet, voor deze kapitalist verricht, geenszins uit het feit, dat hij een stof in broeken verandert, maar in het feit, dat de noodzakelijke arbeidstijd, die in een broek geobjektiveerd is = 12 arbeidsuren en het loon, dat de gezelschap ontvangt = 6 uur. De dienst, die hij voor hem verricht, bestaat er dus uit, dat hij 6 uur voor niets werkt. Dat dit in de vorm van broekmakerij gebeurt, *verdoezelt* alleen de werkelijke verhouding. Zodra de merchant-tailor kan, probeert hij de broeken daarom weer in geld om te zetten, d.w.z. in een vorm, waaruit het bepaalde karakter van de kleermakersarbeid volledig verdwenen is en waarin de geleverde dienst zich daarom zo uitdrukt, dat in plaats van een arbeidstijd van 6 uur, die in een bepaalde geldsom tot uitdrukking komt, arbeidstijd van 12 uur voorhanden is, die zich in de dubbele geldsom uitdrukt.

Ik koop de kleermakersarbeid vanwege de dienst, die zij als *kleermakersarbeid* levert om mijn behoefte aan kleding te bevredigen, daarmee een van mijn *behoeften* te dienen. De merchant-tailor koopt haar als een middel, om van 1 daalder twee daalders te maken. Ik koop haar, omdat zij een bepaalde gebruikswaarde produceert, een bepaalde dienst verleent. Hij koopt haar, omdat zij meer ruilwaarde oplevert dan zij kost, louter als een middel, minder arbeid tegen meer arbeid te ruilen.

Waar de ruil van het geld direkt tegen arbeid plaatsvindt, zonder dat die laatste kapitaal produceert, dus *niet-produktieve* arbeid is, daar wordt zij als *dienst* gekocht, wat überhaupt niets dan een uitdrukking is voor de speciale gebruikswaarde, die deze arbeid levert zoals iedere andere waar; maar een specifieke uitdrukking voor de speciale gebruikswaarde van de arbeid, voorzover deze niet als *zaak* dienst verleent, maar als *aktiviteit*, wat haar echter geenszins van bijv. een machine onderscheidt, bijv. van een klok. Do ut facias, facio ut facias, facio ut des, do ut des (143), zijn hier volkomen gelijkwaardige vormen voor dezelfde verhouding, terwijl in de kapitalistische produktie het do ut facias een zeer specifieke verhouding tussen de objektieve waarde, die gegeven is, en de levende aktiviteit, die geakkapereerd wordt, uitdrukt. Omdat dus in dit kopen van *diensten* de specifieke verhouding tussen arbeid en kapitaal in het geheel niet opgesloten zit, ofwel volledig in het niets opgegaan dan wel helemaal niet aanwezig is, is het natuurlijk de lievelingsvorm van lieden als Say; Bastiat

en konsorten, om de *verhouding tussen kapitaal en arbeid* uit te drukken.

Hoe de *waarde* van deze diensten wordt gereguleerd, en hoe deze *waarde* zelf door de wetten van het arbeidsloon bepaald wordt, is een vraag die met het onderzoek naar de onderhavige verhouding niets te maken heeft en in het hoofdstuk over het arbeidsloon thuishoort.

Volgt, dat noch de simpele ruil van geld tegen arbeid die laatste in *produktieve arbeid* verandert, dat anderzijds de *inhoud* van deze arbeid in eerste instantie onverschillig is.

- 380 De arbeider zelf kan arbeid kopen, dus waren, die in de vorm van diensten worden geleverd, en het uitgeven van zijn loon aan dergelijke diensten is een uitgave daarvan, die zich volstrekt niet van de uitgave van zijn loon aan willekeurig welke andere waren onderscheidt. De diensten die hij koopt, kunnen meer of minder noodzakelijk zijn, bijv. de dienst van een dokter of van een paap, precies zoals hij brood of jenever kan kopen. Als koper - d.w.z. representant van geld tegen waar - bevindt de arbeider zich geheel in dezelfde kategorie als de kapitalist, voorzover deze slechts als koper optreedt, d.w.z. voorzover het er slechts om gaat het geld in de vorm van waar over te zetten. Hoe de prijs van deze diensten wordt bepaald en in welke verhouding de prijs tot het eigenlijke arbeidsloon staat, in hoeverre hij door de wetten van deze laatste wordt gereguleerd en in hoeverre niet, dat zijn vragen die in een verhandeling over het arbeidsloon beschouwd moeten worden en voor het huidige onderzoek volledig onverschillig zijn.

Wanneer zo de simpele ruil van geld en arbeid die laatste niet in *produktieve arbeid* verandert, of, wat hetzelfde is, het eerste niet in kapitaal, dan verschijnt ook de inhoud, het konkrete karakter, de bijzondere nuttigheid van de arbeid in eerste instantie als onverschillig, zoals wij zojuist gezien hebben, dat dezelfde arbeid van dezelfde kleermakersgezel in het ene geval als produktief verschijnt, in het andere niet.

Bepaalde *dienstverleningen* of de *gebruikswaarden*, die resultaten zijn van zekere activiteiten of van arbeid, belichamen zich in *waren*, andere daarentegen laten geen tastbaar, van de persoon zelf *onderscheiden* resultaat achter; of hun resultaat is geen *verkoopbare waar*. Bijv. de dienst, die een zanger mij levert, bevredigt mijn esthetiese behoefte, maar wat ik geniet, existeert slechts in een van de zanger zelf onscheidbare handeling, en zodra zijn arbeid, het zingen, ten einde is, is ook mijn genot ten einde: ik geniet van de aktiviteit zelf - haar trillingseffekt op mijn oor. Deze diensten zelf, zoals de waar, die ik koop, kunnen noodzakelijk zijn of alleen

noodzakelijk lijken, bijv. de dienst van een soldaat of van een dokter of advocaat, of zij kunnen diensten zijn, die mij genoegens verschaffen. Dat verandert aan hun economiese bepaaldheid niets. Als ik gezond ben en de dokter niet nodig heb of het geluk heb, geen processen te hoeven voeren, dan vermijd ik het als de pest, geld in mediese of juridiese dienstverleningen te steken. (144)

Deze *diensten* kunnen ook opgedrongen zijn, *ambtenarendiensten* etc.

381 Als ik de dienst van een leraar koop, niet om mijn talenten te ontwikkelen, maar om mezelf een vaardigheid te verwerven, waarmee ik geld verdienen kan - of als anderen voor mij deze leraar kopen - en als ik werkelijk iets leer, wat op zichzelf gezien van de betaling van de dienst volledig los staat, dan behoren deze leerkosten net als mijn onderhoudskosten tot de produktiekosten van mijn arbeidsvermogen. Maar de speciale nuttigheid van deze dienst *verandert* aan de *ekonomiese verhouding* niets; het is geen verhouding, waarin ik geld in kapitaal verander of waardoor de dienstverrichter, de leraar, mij in *zijn kapitalist*, his master, verandert. Het is daarom ook volledig onverschillig voor de *ekonomiese bepaaldheid* van deze verhouding, of de dokter mij werkelijk geneest, de leraar sukses heeft in zijn lessen, de advocaat mijn proces wint. Wat betaald wordt is de dienstverlening als zodanig, waarvan het resultaat uit haar aard door de dienstverlener niet gegarandeerd kan worden. Een groot deel van die *diensten* hoort thuis bij de *konsumptie-kosten* van waren, zoals kokkin, dienstmeid etc.

Het is karakteristiek voor *alle onproduktieve arbeid*, dat zij mij slechts in die verhouding ter beschikking staat - zoals de koop van alle andere waren voor konsumptie -, waarin ik *produktieve arbeiders* exploiteer. Van alle personen heeft daarom de *produktieve arbeider* het minste kommando over de *dienstverleningen* van onproduktieve arbeiders, hoewel hij het meest moet betalen voor de *onvrijwillige diensten* (staat, belastingen). Omgekeerd echter groeit mijn macht om *produktieve arbeiders* in te zetten absoluut niet naarmate ik *onproduktieve arbeiders* inzet, maar neemt omgekeerd in dezelfde verhouding af.

De *produktieve arbeiders* zelf kunnen tegenover mij *onproduktieve arbeiders* zijn. Bijv. als ik mijn huis laat behangen en als deze behangers loonarbeiders van een master zijn, die mij deze verrichting verkoopt, dan is het voor mij hetzelfde, als wanneer ik een huis mét behang gekocht had, geld voor een waar uitgegeven had, dat voor mijn konsumptie bestemd is; maar voor de master, die deze arbeiders laat behangen, zijn zij produktieve arbeiders, want zij produceren meerwaarde voor hem.

Hoezeer vanuit het standpunt van de kapitalistische produktie die arbeider *niet produktief* is, die weliswaar verkoopbare waar produceert - maar louter tot aan het bedrag van zijn eigen arbeidsvermogen, dus geen meerwaarde voor het kapitaal -, kan men al opmaken uit de passages van Ricardo, dat de very existence of such people a nuisance is, (het louter bestaan van dergelijke lieden een wantoestand is). (125). Dit is theorie en praktijk van het kapitaal.

- 382 "Zowel de theorie met betrekking tot het kapitaal alsook *de praktijk, de arbeid op dat punt stop te zetten*, waarop zij, boven de onderhoudskosten van de arbeider uit, een *winst* voor de kapitalist kan produceren, lijken in strijd te zijn met de natuurlijke wetten, die de produktie regelen." (Th.Hodgskin, "Pop. Polit. Econ.", Lond.1827, p.238.)

Produktieproces van het kapitaal. Wij hebben gezien : Dit produktieproces is niet alleen produktieproces van *waren*, maar produktieproces van *surplus value*, absorptie van surplusarbeid en daarmee produktieproces van kapitaal. De eerste formele ruil-akt van geld en arbeid of kapitaal en arbeid is slechts in *mogelijkheid* toeëigening van vreemde levende arbeid door geobjektiveerde arbeid. Het werkelijke toeëigeningsproces vindt pas in het werkelijke produktieproces plaats, dat deze eerste formele transaktie - waarin kapitalist en arbeider zich als *louter warenbezitters* tot elkaar verhouden, als koper en verkoper - als voorafgaand achter zich heeft liggen. Waarom dan ook alle vulgairekonomen bij die eerste formele transaktie blijven stilstaan - Bastiat bijv. -, juist om de specifieke verhouding weg te zwendelen. In de ruil tussen geld en onproduktieve arbeid komt het onderscheid treffend tot uiting. Hier worden geld en arbeid *slechts* als waar tegen elkaar geruild. In plaats van dat deze ruil daarbij kapitaal vormt, is hij *uitgave van revenu*.

f. De arbeid van ambachtslieden en boeren in de kapitalistische maatschappij.

Hoe staat het dan met zelfstandige ambachtslieden of boeren, die geen arbeiders inzetten, dus niet als kapitalisten produceren? Ofwel, zoals steeds het geval bij boeren (maar bijv. niet bij een tuinman, die ik bij me in dienst neem), zijn ze *waren-producent*, en ik koop van hen de *waar*, waarbij het bijv. er niets toe doet, dat de ambachtsman ze op bestelling levert, en de boer zijn supply (aanbod) naarmate zijn middelen levert. In deze verhouding staan ze tegenover mij als verkopers van waren, niet als verkopers van arbeid, en deze verhouding heeft dus met de ruil van kapitaal en

383 arbeid niets uitstaande, dus ook niet met het onderscheid tussen *produktieve en onproduktieve arbeid*, dat er louter op berust, of de arbeid tegen geld als geld of tegen geld als kapitaal geruild wordt. Zij behoren daarom noch tot de categorie van de *produktieve* noch tot die van de *onproduktieve arbeiders*, hoewel zij producenten van waren zijn. Maar hun produktie is niet onder de kapitalistische produktiewijze ondergeschikt.

Het is mogelijk, dat deze producenten, die met eigen produktiemiddelen werken, niet alleen hun arbeidsvermogen reproduceren, maar meerwaarde scheppen, doordat hun positie het hun veroorlooft, hun eigen surplusarbeid of een deel ervan (doordat een deel ervan hen in de vorm van belastingen etc. wordt afgenomen) toe te eigenen. En hier hebben wij te maken met een eigenaardigheid, die karakteristiek is voor een maatschappij, waarin een bepaalde produktiewijze overheerst, hoewel nog niet alle produktieverhoudingen eraan onderworpen zijn. In de feodale maatschappij bijv., zoals men die het best aan het voorbeeld Engeland kan bestuderen, omdat hier het systeem van het feodalisme kant en klaar uit Normandië ingevoerd en zijn vorm aan een in vele opzichten andere maatschappijgrondslag opgelegd werd, krijgen ook die verhoudingen een feodale signatuur, die aan het wezen van het feodalisme vreemd zijn, bijv. simpele geldverhoudingen, waarin het op geen enkele manier om wederzijdse persoonlijke diensten van leenheer en vazal gaat. Fiktie bijv., dat de kleine boer zijn landgoed als leengoed bezit.

Precies zo in de kapitalistische produktiewijze. De onafhankelijke boer of ambachtsman wordt in twee personen gesplitst.

"In de kleine bedrijven is de *ondernemer* vaak zijn *eigen arbeider*." (Storch, dl.I, Petersb. Ausg., p.242.)

Als bezitter van de produktiemiddelen is hij kapitalist, als arbeider is hij zijn eigen loonarbeider. Hij betaalt zichzelf dus zijn loon als kapitalist en haalt zijn winst uit zijn kapitaal, d.w.z., hij exploiteert zichzelf als loonarbeider en betaalt zichzelf in de surplus value de schatting die de arbeid aan het kapitaal verschuldigd is. Misschien betaalt hij zichzelf nog een derde keer als grondbezitter (rente), precies zoals wij later zullen zien (*zie MEW, dl. 25, Kapital III, p.383-395*), dat de industriële kapitalist, als hij met eigen kapitaal werkt, zichzelf rente betaalt en dit beschouwt als iets, wat hij zichzelf niet als industrieel kapitalist maar als kapitalist zonder meer schuldig is.

De (*ekonomiese*) *maatschappelijke bepaaldheid* van de produktiemiddelen in de kapitalistische produktie - zo, dat ze een bepaalde *produktieverhouding* uitdrukken -

is zó samengegroeid met, en in de voorstellingswijze van de burgerlijke maatschappij zo onverbrekkelijk met het materiële bestaan van deze produktiemiddelen als produktiemiddelen verbonden, dat die bepaaldheid (kategoriese bepaaldheid) ook daar aangewend wordt, waar de verhouding direkt met haar in tegenspraak is. De produktiemiddelen worden slechts kapitaal, voorzover zij als zelfstandige macht tegenover de arbeid verzelfstandigd zijn. In het genoemde geval is de producent - de arbeider - bezitter, eigenaar van zijn produktiemiddelen. Zij zijn dus geen kapitaal, evenmin als hij tegenover hen loonarbeider is. Niettemin worden ze als kapitaal opgevat, en wordt hij zelf in tweeën gespleten, zodat *hij* als kapitalist zichzelf als loonarbeider inzet.

Inderdaad is deze voorstellingswijze, hoe irrationeel ook op het eerste gezicht, toch in zoverre juist : De producent schept weliswaar in het genoemde geval zijn eigen surplus value (gesteld het geval, dat hij zijn waar tegen haar waarde verkoopt), oftewel het gehele produkt objektiveert slechts zijn eigen arbeid. Dat hij echter het gehele produkt van zijn eigen arbeid *voor zichzelf* toeëigenen kan en niet door een derde *master* toegeëigend (wordt) het overschot van de waarde van zijn produkt boven de gemiddelde prijs, bijv. van zijn dagarbeid, dankt hij niet aan zijn arbeid - die hem niet van andere arbeiders onderscheidt -, maar aan het bezit van de produktiemiddelen. Alleen dus door het eigendom van die laatste bemachtigt hij zijn eigen surplusarbeid, en zo staat hij als zijn eigen kapitalist tot zichzelf in de verhouding van loonarbeider.

De *scheiding* blijkt de normale verhouding in deze maatschappij. Waar zij dus niet feitelijk plaatsvindt, wordt zij gesupponeerd en, zoals zojuist aangetoond, in zoverre juist ; want (in tegenstelling tot bijv. oudromeinse of noorse toestanden of Amerikaanse in het Noord-Westen van de United States) verschijnt hier de *vereniging* als toeval, de *scheiding* als normaal, en wordt daarom de scheiding als de verhouding aangehouden, zelfs als de betreffende persoon de verschillende funkties in zich verenigt. Hier komt zeer treffend tot uiting, dat de kapitalist als zodanig slechts funktie van het kapitaal, de arbeider funktie van het arbeidsvermogen is. Het is dan ook wet, dat de ekonomiese ontwikkeling deze funkties aan verschillende personen toebedeelt ; en de ambachtsman of boer, die met zijn eigen produktiemiddelen produceert, zal of langzaam in een kleine kapitalist veranderen, die ook vreemde arbeid exploiteert, of hij zal zijn produktiemiddelen kwijtraken (in eerste aanleg kan dit gebeuren, hoewel hij *nominaal* eigenaar blijft van de produktiemiddelen, zoals bij het hypotheekwezen) en in een loonarbeider worden veranderd. Dit is de tendens in de maatschappijvorm, waarin de kapitalistische produktiewijze overheerst.

*g. Nevenbepaling van de produktieve arbeid als arbeid,
die zich in materiële rijkdom realiseert.*

Bij een beschouwing van de wezenlijke verhoudingen van de kapitalistische produktie kan dus (aangezien dit bij benadering steeds meer geschiedt, het principiële doel is, en slechts in dit geval de produktiekrachten van de arbeid tot hun hoogste punt ontwikkeld worden) voorondersteld worden, dat de hele wereld der waren, alle sferen van de materiële produktie - van de produktie van de materiële rijkdom - aan de kapitalistische produktiewijze (formeel of reël) zijn onderworpen. In deze vooronderstelling, die de limiet uitdrukt, (d.w.z. die steeds meer de exacte waarheid benadert), zijn alle in de produktie van waren tewerkgestelde arbeiders loonarbeiders, en de produktiemiddelen komen in al deze sferen als kapitaal tegenover hen te staan. Dan kan als karakteristiek van de *produktieve arbeiders*, d.w.z. van de voor het kapitaal producerende arbeiders aangegeven worden, dat hun arbeid zich in *waren* realiseert, (produkten van de arbeid) materiële rijkdom. En zo zou de *produktieve arbeid* een van haar beslissende kenmerk, dat ten opzichte van de *inhoud der arbeid* absoluut onverschillig en daarvan onafhankelijk is, onderscheiden tweede nevenbepaling hebben gekregen.

*h. Verschijnselen van het kapitalisme op het gebied
van de immateriële produktie.*

Bij de niet-materiële produktie, zelfs als zij puur voor de ruil bedreven wordt, dus *waren* produceert, zijn twee dingen mogelijk :

1. Zij resulteert in *waren*, gebruikswaarden, die een van de producenten en konsumenten onderscheiden zelfstandige gedaante bezitten, dus in een interval tussen produktie en konsumptie kunnen bestaan, als *verkoopbare waren* in dit interval kunnen cirkuleren, zoals bij boeken, schilderijen, kortom alle kunstprodukten het geval is, die van de kunstprestatie van de uitvoerende kunstenaar onderscheiden zijn. Hier is kapitalistische produktie slechts in zeer bescheiden mate toepasbaar, voorzover bijv. een schrijver voor een gemeenschappelijk werk - encyclopaedie bijv. - een massa anderen als helpers exploiteert. Het blijft hier meestal bij de *overgangsvorm* naar de kapitalistische produktie, dat de verschillende wetenschappelijke of artistieke producenten, ambachtslieden of beoefenaars van vrije beroepen, voor een gemeenschappelijk koopmanskapitaal van de boekhandelaren werken, een verhouding, die met de

386 eigenlijke kapitalistische produktiewijze niets te maken heeft en zelfs formeel niet eens onder haar ondergeschikt is. Dat in deze overgangsvormen de exploitatie van de arbeid juist het grootst is, verandert niets aan de zaak.

2. De produktie is niet te scheiden van de akt van het produceren, zoals bij alle uitvoerende kunstenaars, redenaars, toneelspelers, leraren, dokters, papen etc. Ook hier vindt kapitalistische produktiewijze slechts op kleine schaal plaats en kan naar de aard der zaak slechts in enkele sferen plaatsvinden. Bijv. bij onderwijsinstituten kunnen de leraren louter loonarbeiders voor de ondernemer van het onderwijsinstituut zijn, zoals er tal van die onderwijsinstituten in Engeland bestaan. Hoewel zij ten opzichte van de leerlingen geen *produktieve arbeiders* zijn, zijn ze dat wel ten opzichte van hun ondernemer. Hij ruilt zijn kapitaal tegen hun arbeidsvermogen en verrijkt zich door dit proces. Evenzo bij theaterondernemingen, amusementsinstellingen etc. Ten opzichte van het publiek staat hier de toneelspeler in de verhouding van kunstenaar, maar ten opzichte van zijn ondernemer is hij een *produktief arbeider*. Al deze verschijnselen van de kapitalistische produktie op dit gebied zijn zo onbetekenend, vergeleken met het geheel van de produktie, dat ze totaal buiten beschouwing kunnen blijven.

i. Het probleem van de produktieve arbeid onder de gezichtshoek van het totale proces van de materiële produktie.

Met de ontwikkeling van de specifiek kapitalistische produktiewijze, waarin vele arbeiders aan de produktie van dezelfde waar samenwerken, moet natuurlijk de verhouding, waarin hun arbeid direkt tot het voorwerp van de produktie staat, zeer verschillend zijn. Bijv. de vroeger vermelde opperlieden in een fabriek (145) hebben met de bewerking van de grondstof direkt niets te maken. Die arbeiders, die de opzichers van de wel direkt met deze bewerking bezige personen zijn, staan een stap verder weg; de ingenieur heeft weer een andere verhouding en werkt hoofdzakelijk met zijn hoofd etc. Maar het *geheel van deze arbeiders*, die arbeidsvermogen van uiteenlopende waarde bezitten, hoewel de ingezette massa arbeidsvermogen een tamelijk gelijkblijvend nivo handhaaft, produceert het resultaat, dat zich - als het *resultaat* van het loutere arbeidsproces beschouwd, in een *waar* of een *materieel produkt* uitdrukt; en allemaal samen, als atelier, zijn zij de levende produktiemachine van deze *produkten*, zoals zij, het gehele produktieproces beschouwd, hun arbeid tegen kapitaal ruilen en het geld van de kapitalisten als kapitaal reproduceren, d.w.z.

als zich realiserende waarde, zich vergrotende waarde.

- 387 Het is juist het eigenaardige van de kapitalistische produktiewijze, dat zij de verschillende soorten arbeid, dus ook de hoofd- en de handarbeid - of die arbeid, waarin de ene of de andere kant overweegt -, scheidt en over verschillende personen verdeelt, wat evenwel niet verhindert, dat het materiële produkt het *gemeenschappelijk produkt* van deze personen is of hun gemeenschappelijk produkt in materiële rijkdom geobjektiveerd; wat anderzijds evenmin verhindert of er zelfs niets aan verandert, dat de verhouding van ieder afzonderlijk van deze personen die van de loonarbeider ten opzichte van het kapitaal is en in deze eminente zin die van de *produktieve arbeider* is. Al deze personen zijn niet alleen *direkt* in de produktie van materiële rijkdom ingeschakeld, maar zij ruilen hun arbeid ook *direkt* tegen het geld als kapitaal en reproduceren daarmee direkt naast hun loon een meerwaarde voor de kapitalist. Hun arbeid bestaat uit betaalde arbeid plus onbetaalde surplusarbeid.

*k. De transportindustrie als tak der materiële produktie.
De produktieve arbeid in de transportindustrie.*

Buiten de ontginningsindustrie, de landbouw en de manufaktuur bestaat nog een vierde sfeer van de materiële produktie, die ook de verschillende stadia van het ambachtsbedrijf, het manufaktuurbedrijf en het mechanies bedrijf doorloopt; dat is de *lokomotie-industrie*, of die nu mensen of waren transporteert. De verhouding van *produktieve arbeid*, d.w.z. van de loonarbeider tot het kapitaal is hier geheel dezelfde als in de andere sferen van de materiële produktie. Er wordt hier verder aan het arbeidsvoorwerp een materiële verandering aangebracht - een *ruimtelijke*, een plaatsverandering. Met betrekking tot het transport van mensen manifesteert dit zich slechts als een *dienst*, die hen door de entrepreneur geleverd wordt. Maar de verhouding tussen de koper en verkoper van deze *dienst* heeft even weinig met de verhouding van de produktieve arbeiders tot het kapitaal te maken als die tussen koper en verkoper van pruimtabak.

Beschouwen wij daarentegen dit proces met betrekking tot waren, dan vindt hier wel in het arbeidsproces een verandering plaats in het arbeidsvoorwerp, de *waar*. Zijn plaatselijk bestaan wordt veranderd, en daarmee vindt een verandering in zijn gebruikswaarde plaats, doordat het plaatselijk bestaan van deze gebruikswaarde veranderd wordt. Zijn ruilwaarde neemt toe in dezelfde mate, als waarin deze verandering van zijn gebruikswaarde arbeid eist, een som arbeid, die deels door het ver-

388 bruik van het konstante kapitaal bepaald is - dus de som van de geobjektiveerde arbeid, die in de waar opgaat -, deels door de som van de levende arbeid, zoals in het waarderealiseringsproces van alle andere waren.

Zodra de waar op haar plaats van bestemming is beland, is deze verandering, die in haar gebruikswaarde is opgetreden, verdwenen, en drukt zich slechts nog uit in haar verhoogde ruilwaarde, in het duurder worden van de waar. Hoewel nu de reële arbeid hier geen spoor in de gebruikswaarde heeft achtergelaten, is zij toch in de ruilwaarde van dit materiële produkt gerealiseerd, en zo geldt dus voor deze industrie evenals voor de andere sferen van de materiële produktie, dat zij zich belichaamt in de *waar*, hoewel zij geen zichtbaar spoor in de gebruikswaarde van de waar heeft achtergelaten.

Wij hebben hier alleen nog met het *produktieve kapitaal* te maken, d.w.z. het in het *direkte produktieproces* ingezette kapitaal. Wij komen later te spreken over het kapitaal in het *cirkulatieproces*. En later pas bij de bijzondere gedaante, die het kapitaal als *merkantiel kapitaal* aanneemt, kan de vraag beantwoord worden, in hoeverre de door dit kapitaal te werk gestelde arbeiders produktief of niet produktief zijn. (zie MEW deel 24, Kapital deel II, p.131-153 en MEW 25, Kapital deel III, p.292-313).

VOETNOTEN

- 134 De titel van de bijlage is aan het inhoudsontwerp van Marx voor het 1ste deel van het "Kapital" ontleend. (zie MEW deel 26.1, p.389).
- 135 Marx bedoelt de paragraaf "Formelle und reelle Subsumtion der Arbeit unter das Kapital. Uebergangsformen" (Manuskriptheft XXI, pp.1306-1316), die aan de paragraaf "Produktivität des Kapitals. Produktive und unproduktive Arbeit" onmiddellijk voorafgaat. Over de formele en reële onderschikking van de arbeid onder het kapitaal zie MEW Deel 23, Das Kapital, deel I, pp.532/533 en 765-767.
- 136 Al in het eerste Heft "Zur Kritik der Politischen Oekonomie" (1859) toonde Marx aan, dat in de burgerlijke maatschappij de mystifikatie van de maatschappelijke betrekkingen bijzonder frappant in het geld naar voren komt, dat aan de burgerlijke produktie de kristallisatie van de rijkdom als fetisj in de vorm van edelmetalen eigen is (zie MEW deel 13, pp.35 en 130/131). Het proces

van de fetisjisering van de burgerlijke maatschappelijke betrekkingen analyseert Marx in het manuscript XV op de bladzijden 891 tot 899 en 910-919 (zie MEW deel 26.3).

- 137 Als noot 108 in de IVe paragraaf van het eerste deel van het "Kapital" schrijft Marx : "De wetenschap kost de kapitalist überhaupt 'niets', wat hem absoluut niet verhindert, haar te exploiteren. De 'vreemde' wetenschap wordt bij het kapitaal ingelijfd, als vreemde arbeid. 'Kapitalistische' toeëigening en 'persoonlijke' toeëigening, hetzij van wetenschap, hetzij van materiële rijkdom, zijn echter volkomen separate dingen. (Dr. Ure zelf weeklaagt over de grove onbekendheid van zijn lieve, machines exploiterende fabrikanten, met de mechanika, en Liebig weet het zijne van de hemeltergende onwetendheid van de engelse chemiese fabrikanten op het gebied van de chemie!)" (zie MEW deel 23, Kapital dl.I, pp.407/408).
- 138 (Heeft betrekking op het oorspronkelijk manuscript van Marx).
- 139 De griekse letter Δ (*delta*), die in de wiskunde gebruikt wordt om een toename aan te duiden, gebruikt Marx hier voor de aanduiding van de meerwaarde. In de verdere tekst gebruikt hij in dezelfde zin de letter h.
- 140 Hier en ook verderop gebruikt Marx de letter x ter aanduiding van de meerwaarde.
- 141 (Heeft betrekking op het oorspronkelijk manuscript van Marx).
- 142 (Idem).
- 143 De vier formules voor de kontraktbetrekkingen volgens het romeinse recht :
ik geef, opdat jij doet ; ik doe, opdat jij doet ; ik doe, opdat jij geeft ; ik geef, opdat jij geeft. (vgl. MEW deel 23, p.563).
- 144 (Heeft betrekking op het oorspronkelijk manuscript van Marx).
- 145 (Idem)

KARL MARX

PRODUKTIEVE EN ONPRODUKTIEVE ARBEID

uit : Karl Marx, *Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses*,
Frankfurt a/M, 1969, pp. 64 - 74, (1863 - 1865)

Omdat het direkte doel en (het) *eigenlijke produkt* van de kapitalistische produktie - *meerwaarde* is, daarom is alleen *die arbeid produktief*, die, en alleen die uitoefenaar van arbeidsvermogen een *produktief arbeider*, die *direkt meerwaarde produceert*, dus alleen die arbeid, die *direkt* in het produktieproces voor de waarderealiserings van het kapitaal *geconsumeerd wordt*.

Vanuit het eenvoudige standpunt van het *arbeidsproces* in het algemeen kwam dat soort arbeid ons als *produktief* voor, die zich in een *produkt*, of nauwkeuriger, in een *waar*, realiseert. Vanuit het standpunt van het kapitalistische produktieproces moet daaraan toegevoegd worden de nadere bepaling, dat die arbeid produktief is, die *direkt* de waarde van het kapitaal realiseert, ofwel meerwaarde produceert, zich dus zonder equivalent voor de arbeider, voor de verrichter van die arbeid *realiseert* in een surplus-value, uitgedrukt in een surplusproduce, dus een *overschots-increment van waar* voor de monopoliser van de means of labour, voor de *kapitalist*; alleen die arbeid, die het variabel kapitaal en daarmee het totaalkapitaal brengt in de formule $C + \Delta C = C + \Delta v$. Het is dus arbeid, die het kapitaal *direkt* tot *agency* van de *realisering van zijn waarde* dient, als middel tot produktie van meerwaarde.

Het kapitalistische arbeidsproces heft de algemene bepalingen van het arbeidsproces niet op. Het produceert produkt en waar. Inzoverre blijft die arbeid produktief, die zich in *waren*, als eenheid van gebruikswaarde en ruilwaarde, objektiveert. Maar het arbeidsproces is slechts middel voor het waarderealiseringsproces van het kapitaal. Die arbeid

is dus produktief, die zich in *waren* uitdrukt, maar, als wij de afzonderlijke waar beschouwen, die in een aliquoot deel daarvan *onbetaalde* arbeid uitdrukt, of als wij het totaalprodukt beschouwen, die arbeid, die in een aliquoot deel van de *totale waren-massa* louter onbetaalde arbeid uitdrukt, dus een *produkt* vormt, dat de kapitalisten niets kost.

Die *arbeider* is *produktief*, die *produktieve arbeid* verricht en die *arbeid* is *produktief*, die direkt *meerwaarde* kreëert, d.w.z. de *waarde* van het kapitaal *realiseert*.

Slechts de burgerlijke bekrompenheid, die de kapitalistische vorm van produktie laat doorgaan voor de absolute vorm van produktie, en daarmee voor een alleen-denkbare natuurvorm van produktie, alleen die bekrompenheid, kan de vraag, wat *produktieve arbeid* en wat een *produktief arbeider* is vanuit het standpunt van het kapitaal, verwisselen met de vraag, wat *produktieve* arbeid in het algemeen is en zich daarom tevreden stellen met het tautologiese antwoord, dat alle arbeid produktief is, die überhaupt produceert, en in een produkt, of in een of andere gebruikswaarde, in een resultaat überhaupt resulteert.

Alleen die arbeider is produktief, wiens arbeidsproces gelijk is aan het *produktieve konsumptieproces* van het arbeidsvermogen - van de drager van deze arbeid - door het kapitaal of de kapitalist.

Daaruit volgen meteen twee dingen :

Ten eerste : Omdat met de ontwikkeling van de *reële onderschikking der arbeid onder het kapitaal* oftewel van de *specifiek kapitalistische produktiewijze* niet de afzonderlijke arbeider, maar meer en meer een *sociaal gekombineerd arbeidsvermogen* de *werkelijke funktionaris* van het totale arbeidsproces wordt, en de verschillende arbeidsvermogens, die concurreren en de totale produktieve machine vormen, op zeer uiteenlopende manier aan het direkte proces van de waren- of beter hier van de produktvorming deelnemen, de een meer met de hand, en de ander meer met het hoofd werkt, de een als manager, ingenieur, technoloog etc., de ander als overlooker, de derde als direkte handarbeider, of zelfs als simpele hulp, daarom worden steeds meer *arbeidsvermogens-funkties* onder het direkt begrip *produktieve arbeid* en hun dragers onder het begrip *produktieve arbeiders*, direkt door het kapitaal uitgebuit en aan het waar-derealiserings- en produktieproces van het kapitaal überhaupt *ondergeschikt gemaakte* arbeiders, samengebracht. Bekijkt men de *totaalarbeider*, waaruit het atelier bestaat, dan verwezenlijkt zich materialiter zijn *gekombineerde aktiviteit* direkt in een *totaalprodukt*, dat tegelijkertijd een *totaal massa van waren* is, waarbij het volkomen onverschillig is, of de funktie van de afzonderlijke arbeider, die slechts een lidmaat van deze totaalarbeider vormt, meer of minder ver af staat van de direkte handarbeid. Maar dan : De aktiviteit van dit totale arbeidsvermogen is de *direkte produktieve konsump-*

tie ervan door het kapitaal, dat wil dus zeggen waarderealiseringsproces van het kapitaal zelf, direkte produktie van meerwaarde, en dus, - en dat moet verderop nog ontwikkeld worden -, direkte omzetting daarvan in kapitaal.

Ten tweede : De nadere bepalingen der produktieve arbeid volgen vanzelf uit de gegeven karakteristieke eigenschappen van het kapitalisties produktieproces. *Ten eerste* treedt de bezitter van het arbeidsvermogen als *verkoper* daarvan, irrationeel, zoals wij gezien hebben, uitgedrukt, als direkt verkoper van *levende arbeid, niet van waar*, in een positie tegenover het kapitaal of de kapitalist. Hij is *loonarbeider*. Dit is de *eerste vooronderstelling*. Ten tweede echter, ingeleid door dit voorlopige, tot de cirkulatie behorende proces, wordt zijn arbeidsvermogen en zijn arbeid als *levende faktor* bij het produktieproces van het kapitaal direkt ingelijfd, wordt zelf een van zijn *bestanddelen*, en wel het *variërende*, dat niet alleen de voorgeschoten kapitaalwaarden gedeeltelijk in stand houdt, gedeeltelijk reproduceert, maar tegelijkertijd *vermeerdert* en daarmee pas door schepping van de meerwaarde omzet in waarde die zichzelf realiseert, in kapitaal. Deze arbeid *objektiveert* zich direkt tijdens het produktieproces als *vlottende waardegrootte*.

Eenzijds kan de *eerste voorwaarde optreden, zonder dat de tweede optreedt*. Een arbeider kan *loonarbeider*, dagloner etc. zijn. Dit treedt telkens op, wanneer het tweede moment ontbreekt. Ieder produktief arbeider is loonarbeider, maar daarom is nog niet iedere loonarbeider produktief arbeider. Telkens als de arbeid gekocht wordt, om als *gebruikswaarde* verteerd te worden, als *dienst*, en niet om als *levende faktor* in de plaats van de waarde van het variabel kapitaal te komen, en in het kapitalisties produktieproces ingelijfd te worden, is die arbeid geen produktieve arbeid en de loonarbeider geen produktief arbeider. Zijn arbeid wordt dan vanwege haar *gebruikswaarde*, niet als *ruilwaardescheppend*, zij wordt *onproduktief*, niet produktief geconsumeerd. De kapitalist staat tegenover die arbeid daarom niet in de verhouding van kapitalist, van representant van het kapitaal. Hij ruilt zijn geld tegen die arbeid als *revenu*, niet als *kapitaal*. De konsumptie van die arbeid konstitueert geen verhouding G-W-G', maar W-G-W (en dat laatste is de *arbeid* of de *dienst* zelf). Het geld funktioneert hier enkel als cirkulatiemiddel, niet als kapitaal.

Evenmin als de *waren*, die de kapitalist koopt voor zijn privé-konsumptie, produktief geconsumeerd worden, *faktoren van het kapitaal* worden, evenmin worden dat de *diensten*, die hij vrijwillig of gedwongen (bij de staat etc.) vanwege hun *gebruikswaarde*, voor zijn konsumptie koopt. Zij worden geen faktor van het kapitaal. Ze vormen daarom geen produktieve arbeid en hun dragers zijn geen *produktieve arbeiders*.

Hoe meer de produktie überhaupt zich tot produktie van waren ontwikkelt, des

te meer moet iedereen en wil iedereen *warenhandelaar* worden, geld maken, hetzij uit zijn produkt, hetzij uit zijn *diensten*, als zijn produkt overeenkomstig de natuurlijke gesteldheid ervan slechts in de vorm van een dienst bestaat, en dit *geldmaken* treedt te voorschijn als het laatste doel van iedere vorm van aktiviteit. (zie *Aristoteles*) a). In de kapitalistische produktie wordt nu van de ene kant de produktie van de produkten als waren, van de andere kant de vorm van de arbeid als *loonarbeid* absoluut. Een massa funkties en werkzaamheden, die een aureool om zich heen hadden, als doel-in-zichzelf golden, gratis geschieden of langs omwegen werden betaald (zoals alle professionals, artsen, barristers etc. in Engeland, waar de barrister en de physican geen aanspraak op betaling konden of kunnen maken), veranderen enerzijds direkt in *loonarbeiders*, hoe verschillend hun inhoud en hun *betaling* ook mag zijn b). Anderzijds vallen zij - de taxatie van hun waarde, de *prijs* van deze verschillende *werkzaamheden* van de hoer tot aan de koning - onder *de wetten, die de prijs van de loonarbeid* regelen. De uitwerking van dit laatste punt hoort thuis in een speciale verhandeling over loonarbeid en arbeidsloon, niet hier. Dit verschijnsel nu, dat met de ontwikkeling van de kapitalistische produktie, alle *diensten* veranderen in *loonarbeid* en al hun uitoefenaars veranderen in *loonarbeiders*, die dus deze *karakteristiek* met de produktieve arbeider gemeen hebben, geeft des te meer aanleiding tot verwarring tussen deze twee, omdat het een verschijnsel is, dat voor de *kapitalistische produktie* karakteristiek en door haarzelf in het leven geroepen is. Anderzijds geeft het de apo-logeten aanleiding, de produktieve arbeider, omdat hij loonarbeider is, tot een arbeider te maken, die alleen zijn *diensten* (d.w.z. zijn arbeid als gebruikswaarde) tegen *geld* zou ruilen. Daarmee wordt dan lichtvaardig over de differentia specifica van deze "produktieve arbeider" en van de kapitalistische produktie - als een produktie van meerwaarde, als waarderealiseringsproces van het kapitaal, welks loutere bij zich ingelijfde agency de levende arbeid is, heengestapt. Een soldaat is een loonarbeider, soldenier, maar hij is daarmee nog geen produktief arbeider.

Een verder misverstand heeft tweeërlei oorsprong :

Ten eerste : binnen de kapitalistische produktie worden steeds delen van warenproducerende arbeid verricht op een manier, die tot *vroegere produktiewijzen* behoren, waarin dus de *verhouding van loonarbeid en kapitaal* in feite nog niet bestaat en waarop daarom de aan het kapitalistische standpunt beantwoordende kategorie van *produktieve* en *onproduktieve* arbeid in het geheel niet van toepassing is. Maar overeenkomstig de heersende produktiewijze worden ook nog niet reëel onder haar gerangschikte verhoudingen daaronder idealiter gerangschikt. Bijv. de selfemploying labourer is zijn eigen loonarbeider, zijn eigen produktiemiddelen komen als kapitaal in zijn voorstelling tegenover hem te staan. Als zijn eigen kapitalist zet hij zichzelf

a) Aristoteles.

b) Manifest der Kommunistischen Partei.

als loonarbeider in. Dergelijke anomalieën geven aan de haarkloverijen over produktieve en onproduktieve arbeid dan een welkom werkterrein.

Ten tweede : Bepaalde *onproduktieve vormen van arbeid* kunnen misschien incidenteliter met het produktieproces verbonden zijn en de *prijs* ervan kan misschien zelfs in de *prijs van de waar* opgaan, dus het daarvoor uitgegeven geld so far een *deel van het voorgeschoten kapitaal* vormen en hun arbeid daarmee arbeid lijken, die niet tegen *revenu*, maar direkt tegen *kapitaal* wordt geruild.

Laat ons meteen maar het laatste geval nemen, de *belastingen*, de prijs voor de regeeringsdiensten etc. Maar dit behoort tot de *faux frais de production* en is ten opzichte van het kapitalisties produktieproces een in alle opzichten *toevallige* en op geen enkele manier erdoor *bepaalde*, noodzakelijke en eraan immanente vorm. Als bijv. alle *indirekte* belastingen in *direkte* veranderd worden, dan worden de belastingen toch - net als altijd - betaald, maar vormen niet meer een kapitaalsvoorschot, maar een *uitgifte van revenuen*. De mogelijkheid van deze vormverandering openbaart haar uiterlijkheid, onverschilligheid en toevalligheid ten opzichte van het kapitalisties produktieproces. Met een vormverandering van de produktieve arbeid daarentegen zou de *revenu* van het kapitaal en het kapitaal zelf ophouden.

Verder bijv. processen, materiële akten etc. Dit alles heeft betrekking op overeenkomsten tussen de warenbezitters als kopers en verkopers van waren, en heeft met de verhouding tussen kapitaal en arbeid niets uitstaande. Ook al worden de funktionarissen daardoor misschien loonarbeiders van het kapitaal, - ze worden daarmee geen produktieve arbeiders.

Produktieve arbeid is niets meer dan een afkortende uitdrukking voor de hele verhouding en de hele manier, waarop het arbeidsvermogen en de arbeid in het kapitalisties produktieproces figureert. Als wij dus praten van *produktieve arbeid*, dan praten wij van *maatschappelijk bepaalde arbeid*, arbeid, die een zeer bepaalde relatie tussen de koper en de verkoper van arbeid impliceert. Produktieve arbeid wordt direkt tegen *geld als kapitaal* geruild, d.w.z. tegen geld, dat op zich kapitaal is, de bestemming heeft als kapitaal te funktioneren en tegenover het arbeidsvermogen komt te staan als kapitaal. Produktieve arbeid is dus dusdanige arbeid, die voor de arbeider slechts de voorafbepaalde waarde van zijn arbeidsvermogen reproduceert, maar als waardescheppende aktiviteit daarentegen de waarde van het kapitaal realiseert, de door haar gekreëerde waarden *als kapitaal tegenover de arbeider* stelt. De specifieke verhouding tussen de *geobjektiveerde* en de *levende arbeid*, die de eerste tot kapitaal maakt, maakt de laatste tot *produktieve arbeid*.

Het specifieke produkt van het kapitalisties produktieproces, meerwaarde, wordt slechts door ruil tegen de *produktieve arbeid* gekreëerd. Wat haar *specifieke gebruikswaarde* voor het kapitaal vormt, is niet haar bepaalde

nuttige karakter, evenmin als de speciale nuttige eigenschappen van het produkt, waarin zij zich objektiveert, maar haar karakter als scheppend element van de ruilwaarde (meerwaarde).

Het kapitalisties produktieproces is niet simpelweg de produktie van waren. Het is een proces, dat onbetaalde arbeid absorbeert, de produktiemiddelen tot middelen ter opzuiging van onbetaalde arbeid maakt.

Uit het voorafgaande volgt, dat *produktieve arbeid* zijn, een bepaling van arbeid is, die als zodanig absoluut niets van doen heeft met de *bepaalde inhoud* der arbeid, haar speciale nut, of de specifieke gebruikswaarde, waarin zij zich uitdrukt.

Arbeid van *een en dezelfde inhoud* kan daarom produktief en onproduktief zijn.

Bijv. Milton, who did the paradise lost, was een onproduktief arbeider. De schrijver daarentegen, die fabriekswerk voor zijn boekhandelaar levert, is wel een produktief arbeider. Milton produceerde Paradise lost zoals een zijderups zijde produceert, als werkzaamheid van *zijn* natuur. Hij verkocht het produkt later voor 5 pond en werd in zoverre warenhandelaar. Maar de Leipzige literatuurproletariër, die op kommando van zijn boekhandelaar boeken, bijv. kompendia over politieke ekonomie produceert, komt al in de buurt van een produktief arbeider, voorzover zijn produktie onder het kapitaal gerangschikt is en slechts voor de waarderealisering daarvan plaatsvindt. Een zangeres, die zingt zoals een vogel zingt, is een onproduktief arbeid(st)er. Als zij haar gezang voor geld verkoopt, is zij in zoverre loonarbeid(st)er of warenhandelaar(st)er. Maar dezelfde zangeres, door een entrepreneur geëngageerd, die haar laat zingen om er geld uit te slaan, is een produktief arbeid(st)er, want ze *produceert* direkt kapitaal. Een onderwijzer, die anderen onderricht geeft, is geen produktief arbeider. Maar een onderwijzer, die als loonarbeider in een instituut met anderen is geëngageerd om door zijn arbeid het geld van de entrepreneur van de knowledge mongering institution met meerwaarde te verrijken, is wel een produktief arbeider. Toch zijn de meeste van deze vormen van arbeid, naar hun vorm beschouwd, nauwelijks formeel onder het kapitaal gerangschikt, maar behoren tot de overgangsvormen.

In het algemeen zijn die vormen van arbeid, die slechts als diensten genoten worden, niet in van de arbeiders te scheiden en daarmee buiten hen om als zelfstandige waren existerende produkten veranderd worden, maar toch direkt *kapitalisties* kunnen worden geëxploiteerd, minieme grootheden, vergeleken met het totaal van de kapitalistiese produktie. Zij kunnen daarom geheel buiten beschouwing blijven, zijn te behandelen in de loonarbeid, onder de kategorie loonarbeid, die niet tegelijkertijd produktieve arbeid is.

Een en dezelfde arbeid (bijv. gardening, tailoring etc.) kan door een en dezelfde workingman in dienst van een industrieel kapitalist, of van een direkte konsument verricht worden etc. In beide gevallen is hij loonarbeider of dagloner, maar in het

ene geval is hij een *produktief*, in het andere een *onproduktief* arbeider, omdat hij in het ene geval kapitaal produceert, en in het andere niet ; omdat in het ene geval zijn arbeid een moment van het waarderealiseringsproces van het kapitaal vormt, en in het andere niet.

Een groot deel van het jaarlijkse produkt, dat als revenu verteerd wordt en niet meer als produktiemiddel opnieuw in de produktie opgaat, bestaat uit de meest fatale produkten, die ter bevrediging dienen van de jammerlijkste lusten, fancies enz. (gebruikswaarde). Deze inhoud is voor de bepaling van het al dan niet produktief zijn van de arbeid geheel onverschillig (hoewel natuurlijk, als een onevenredig groot deel zo gereproduceerd zou worden, in plaats van opnieuw in produktiemiddelen en levensmiddelen omgezet te worden, die opnieuw in de reproductie van ofwel de waren ofwel de arbeidsvermogens zelf opgaan - kortom, die produktief gekonsumeerd worden -, de ontwikkeling van de rijkdom natuurlijk een klap zou krijgen). Deze soort van produktieve arbeid produceert gebruikswaarden, objectiveert zich in produkten, die slechts voor de onproduktieve konsumptie bestemd, in hun realiteit, als artikelen, geen *gebruikswaarde* voor het reproductieproces hebben (zij kunnen dit alleen maar krijgen door *stofwisseling*, door ruil tegen reproductieve gebruikswaarden ; maar dat is slechts een displacement. Somewhere moeten ze als onreproductief gekonsumeerd worden. Andere van zulke onder het onproduktieve konsumptieproces vallende artikelen zouden desnoods ook weer als kapitaal kunnen funktioneren, Naders hierover hoort thuis in hfdst. III boek II over het reproductieproces. Hier hoeft alleen deze ene opmerking geanticipeerd te worden : het is voor de normale ekonomie onmogelijk om over de grenzen van de luxeproduktie, vanuit het standpunt van de kapitalistische produktie zelf een verstandig woord te zeggen. De kwestie wordt evenwel zeer eenvoudig, als de momenten van het reproductieproces fatsoenlijk geanalyseerd worden. Als het reproductieproces geremd wordt of de vooruitgang ervan, voorzover die reeds door de natuurlijke vooruitgang van de bevolking bepaald is, tegengehouden, door een onevenredige toepassing van dat soort van *produktieve arbeid*, die zich in onreproductieve artikelen uitdrukt, dan zijn dus te weinig noodzakelijke levensmiddelen of te weinig produktiemiddelen etc. gereproduceerd, en dan is luxe verdoemenswaardig vanuit het standpunt der kapitalistische produktie. Overigens is luxe een absolute noodzakelijkheid voor een produktiewijze, die de rijkdom voor de niet-producenten produceert, daaraan dus noodzakelijke vormen moet geven, waarin hij door de louter genietende rijkdom toeëigenbaar is).

Voor de arbeider zelf is deze produktieve arbeid, net als elke andere, louter middel ter reproductie van zijn noodzakelijke levensmiddelen; voor de kapitalist, voor wie de aard van de gebruikswaarde, en het karakter van de aangewende konkrete arbeid op zichzelf volkomen onverschillig is, louter een moyen de battre monnaie, de produire la survalue.

De neiging om de *produktieve* en *onproduktieve* arbeid door haar *materiële* inhoud

te bepalen, heeft drieërlei oorsprong.

1) De aan de kapitalistische produktiewijze eigen, en uit haar wezen ontspruitende fetisjistiese zienswijze, die *ekonomiese* vormbepaaldheden, als *waar* te zijn, *produktieve* arbeid te zijn etc., als een aan de materiële dragers van deze vormbepaaldheden of categorieën op zichzelf inherente eigenschap beschouwt.

2) Dat, beschouwt men het arbeidsproces als zodanig, alleen die arbeid *produktief* is, die in een *produkt* (een materieel produkt, omdat het hier slechts om materiële rijkdom gaat) resulteert ;

3) Dat in het *werkelijke* reproductieproces - naar zijn *reële* momenten beschouwd, een groot verschil met betrekking tot de vorming etc. van de rijkdom bestaat, tussen die arbeid, die zich in reproductieve artikelen en andere arbeid, die zich in louter luxuries uitdrukt.

(*Voorbeeld* : Of ik een broek koop of dat ik stof koop en een kleermakersgezel in huis neem, aan wie ik zijn *dienst* (d.w.z. zijn kleermakersarbeid) betaal, is voor mij volkomen onverschillig. Ik koop ze van de merchant tailor, omdat ze zo goedkoper is. In beide gevallen zet ik geld dat ik uitgeef om in een gebruikswaarde, die aan mijn individuele konsumptie moet toevallen, mijn individuele behoefte moet bevredigen, ik zet het niet om in kapitaal. De kleermakersgezel bewijst mij dezelfde *dienst*, of hij nu bij de merchant tailor voor mij werkt, of bij mij thuis. Daarentegen bestaat de dienst, die dezelfde kleermakersgezel, als hij door een merchant tailor ingezet wordt, deze kapitalist bewijst, hierin, dat hij 12 uur werkt en er slechts 6 van betaald krijgt. De dienst, die hij voor hem verricht, bestaat dus hierin, dat hij 6 uur voor niks werkt. Dat dit in de vorm van broekmakerij gebeurt, *verdoezelt* slechts de werkelijke transactie. Zo gauw de merchant tailor kan, probeert hij de broeken daarom weer in geld om te zetten, d.w.z. in een vorm, waaruit het specifieke karakter van de kleermakersarbeid volledig is verdwenen, en de verrichte dienst daarin tot uitdrukking komt, dat een daalder twee daalders is geworden.

Dienst is überhaupt slechts uitdrukking voor de *specifieke gebruikswaarde* van de arbeid, voorzover deze niet als zaak, maar als aktiviteit nuttig is. Do ut facias, facio ut facias, facio ut des, do ut des, zijn hier volkomen gelijkwaardige vormen van dezelfde verhouding, terwijl in de kapitalistische produktie het beginsel do ut facias een zeer specifieke verhouding tussen de objektieve rijkdom en de levende arbeid uitdrukt. Omdat dus in dit *kopen van diensten* de specifieke verhouding tussen arbeid en kapitaal absoluut niet opgesloten zit, hetzij volledig in het niets opgegaan, hetzij helemaal niet aanwezig is, is het natuurlijk de lievelingsvorm van Say, Bastiat en konsorten, om de *verhouding tussen kapitaal en arbeid* uit te drukken.)

Ook de arbeider koopt met geld *diensten*, wat een vorm van uitgave is, maar geen manier is om het geld in kapitaal om te zetten.

Geen mens koopt mediese of juridiese "dienstverleningen" als middelen, om het aldus uitgegeven geld in kapitaal om te zetten.

Een groot deel van de *diensten* hoort thuis bij de konsumptiekosten van waren, zoals kokkin etc.

Het onderscheid tussen *produktieve* en *onproduktieve arbeid* bestaat alleen daarin, of arbeid tegen *geld als geld* of tegen *geld als kapitaal* geruild wordt. Waar bijv., zoals bij de selfemploying labourer, artisan etc., ik zijn *waar* koop, komt deze categorie überhaupt niet aan de orde, omdat geen direkte ruil tussen geld en arbeid van welke soort dan ook plaatsvindt, maar tussen *geld en waar*.

(Bij de niet materiële produktie, zelfs als zij puur voor de ruil wordt bedreven, waren produceert, zijn twee dingen mogelijk :

1) Zij resulteert in waren, die gescheiden van de producent bestaan, dus in de interval tussen produktie en konsumptie als waren kunnen cirkuleren, zoals boeken, schilderijen, alle kunstprodukten, die van de kunstprestatie van de uitvoerende kunstenaar onderscheiden zijn. Hier is kapitalistische produktie in zeer bescheiden mate toepasbaar. Deze mensen, voorzover ze niet als sculptors etc. gezellen etc. in dienst hebben, werken meestal (zo niet zelfstandig) voor een koopmanskapitaal, bijv. boekhandelaren, een verhouding, die slechts een overgangsvorm zelf vormt naar de alleen *formeel kapitalistische produktiewijze*. Dat in deze overgangsvormen de exploitatie van de arbeid juist het grootst is, verandert niets aan de zaak ;

2) Het produkt is niet los te maken van de akt van het produceren. Ook hier vindt kapitalistische produktiewijze slechts in beperkte mate plaats en zij kan naar de aard der zaak slechts in enkele sferen plaatsvinden. (Ik wil *de dokter*, niet zijn loopjongen). Bijv. bij onderwijsinstituten kunnen de leraren simpelweg loonarbeiders voor de ondernemer van de "leer"-fabriek zijn. Met dat soort dingen geen rekening te houden bij het geheel van de kapitalistische produktie).

"Productive labourer, die directly vermeerderd *his master's wealth*". (Malthus, *Principles of Political Economy*, 2-nd edition, London 1836).

Het onderscheid tussen *produktieve* en *onproduktieve arbeid* van belang met betrekking tot de akumulatie, omdat slechts de ruil tegen produktieve arbeid een van de voorwaarden voor de terug-omzetting van meerwaarde in kapitaal is.

De kapitalist als representant van het in zijn waarderealiseringsproces begrepene - van het *produktieve kapitaal* - verricht een *produktieve* funktie, die juist hierin bestaat dat hij produktieve arbeid dirigeert en exploiteert. In tegenstelling tot meeverteerders van de *surplusvalue*, die niet in zo'n direkte en aktieve verhouding staan tot de produktie daarvan, is zijn klasse de *produktieve klasse* par excellence. (Als bestuurder van het arbeidsproces kan de kapitalist *produktieve arbeid* verrichten in die

zin, dat zijn arbeid in het totale arbeidsproces inbegrepen is, dat zich in het produkt belichaamt.) Wij kennen hier alleen nog het kapitaal binnen het direkte produktieproces. Hoe het er met andere funkties van het kapitaal voorstaat - en met de agenten, waarvan het zich binnen deze funkties bedient -, kan pas later uitgewerkt worden.

De bepaling van wat *produktieve arbeid* is (en daarmee ook van wat *onproduktieve arbeid* is, als het tegendeel daarvan) berust dus hierop, dat de produktie van het kapitaal produktie van meerwaarde en de erdoor aangewende arbeid meerwaarde producerende arbeid is.

UIT : KARL MARX : RESULTATE DES UNMITTELBAREN PRODUKTIONS-
ZESSES, F.a/M 1969, pp.64-74. (1863 - 1865)

"NAWOORD"

**HET STANDPUNT VAN DE
MARXISTEN-LENINISTEN
AAN DE FU
WEST-BERLIJN**

*uit: FRAGEN DES MARXISMUS-LENINISMUS,
nr. 2, Berlijn, juni 1970.*

De internationale revolte van de scholieren en studenten, maar ook van de jonge "intellectuele arbeiders", van de jonge artsen, advocaten, kunstenaars en technici, de revolte van deze massa's van overwegend kleinburgerlijke afkomst, heeft een aantal dubieuze, zich marxistisch noemende theorieën opgeleverd. Al deze theorieën trachten het historische nieuwe van deze massale strijd theorieën vast te leggen in die zin, dat ze proberen aan deze kleinburgerlijke massa's een voorhoederol in de klassenstrijd toe te schrijven. Zij vergeten daarbij, dat deze massale strijd uiteindelijk steeds slechts de weerspiegeling is van de nationale en internationale klassenstrijd, waarin de "studentenbeweging" stelling neemt - hetzij aan de kant van de kontrarevolutie (zoals bv. de groepen jonge fascistten), hetzij (zoals de meerderheid in de laatste jaren) aan de kant van het kamp van de revolutie. Dat de studenten, scholieren en jonge intellectuelen tijdelijk (bv. in mei 1968 in Frankrijk, maar ook in Duitsland) een tactisch leidende rol in de klassenstrijd vervuld hebben (in mei 1968 in Frankrijk ongeveer tot de 13de mei), is één ding; iets anders daarentegen, nl. dat de studenten de arbeidersklasse als leidende kracht in de klassenstrijd hebben vervangen, is uitdrukking van een ideologische mystifikatie naar kleinburgerlijk recept. En zoals steeds gaat de theoretische fout met de onjuiste praktijk gepaard; het falen van de "studentenbeweging" als studentenbeweging in de praktijk heeft haar theoretische decor en haar organisatiespelletjes (bv. de theorie van de "autoritaire staat", de "randgroepentheorie" enzv.) op de vuilnishoop van de ge-

schiedenis geworpen. Maar zoals altijd is de listigheid van de kleinburgerlijke ideologie onuitputtelijk; in nieuwe vorm wordt permanent de oude voorhoede-pretentie gereproduceerd.

TEGEN DE KLEINBURGERLIJKE IDEOLOGISMEN VAN DE "TOT DIREKTE PRODUKTIEKRACHT GEWORDEN WETENSCHAP"

Van het openlijk sociaaldemocraties reformisme (1) tot en met de revisionisten van SEW, SED en DKP (2), van de "Marx-overstijgers" van de Habermas-school (3) tot en met de als marxisme gepresenteerde charlatanerie van de resten der anti-autoritaire beweging (4) en de "kommunistiese" tendenzen in de "rode cellen" (5) - of het nu gaat om burgerlijke liberalen, kleinburgerlijke links-radikalen, of revisionisten: allen zingen het lied van de "wetenschap, die tot belangrijkste produktiekracht geworden is". Omdat al deze frakties, groepen en groepjes, al deze zelfbenoemde voorhoedes zo fel met elkaar strijden om de politieke en ideologische leiding van links en van de klassenstrijd, kan deze ideologische ingewikkeldheid alleen op het eerste gezicht verrassend lijken - verrassend echter slechts voor hem, die de ideologische vorm en de oppervlakte-verschijnselen houdt voor de reële verhoudingen. Want de mythe van de "tot voornaamste produktiekracht geworden wetenschap" is een aanwijzing voor het feit, dat er aan iets niet is gedacht, dat er iets "vergeten" is. Zij moet daarom geanalyseerd worden, om de betekenis bloot te leggen, die zij verbergt - d. w. z. de ideologische vorm van deze mythe is de uitdrukking van een totaal andere verhouding, die in deze vorm verhuld te voorschijn komt. Vandaar de maatschappelijke functie van deze ideologische vorm! Het is daarom niet voldoende om alleen maar de maatschappelijke functie van deze mythe te kritiseren; want deze kritiek moet in de illusies gevangen blijven, die door de mythe zelf zijn geproduceerd (6).

Het gaat bij de mythe van de "wetenschap als voornaamste produktiekracht" niet eenvoudig "slechts" om een onbelangrijk "theoretisch" probleem, maar om een vraagstuk, dat beslissende konsekwenties voor de politieke praktijk van de zich als revolutionair opvallende groepen heeft gehad en nog heeft. De betekenis van het revolutionaire marxisme als wetenschappelijke theorie voor de revolutionaire praktijk bestaat echter juist hierin, dat alleen deze theorie het mogelijk maakt, de juiste vragen te stellen, die in de politieke praktijk moeten worden beantwoord, en die vraagstukken juist op te lossen, die de politieke praktijk opwerpt; want als wetenschappelijke theorie gaat het marxisme boven de vormen uit, en kan zo

richting geven aan de aktie niet ter omwenteling van de vormen, maar ter omwenteling van de wereld. Vandaar Lenins woorden: "Zonder revolutionaire theorie kan er ook geen revolutionaire beweging bestaan" (7). Juist daarom is de ideologiese en theoretiese strijd een vraagstuk van het allergrootste belang - en niet alleen in de huidige situatie van links in de Bondsrepubliek ! Het omlaag halen van de theorie, de vlucht voor de ideologiese strijd is voor elke revolutionaire beweging resp. partij (in opbouw) het voorteken van sociaaldemokratiese degeneratie, van het vervallen tot blind handwerkersgedoe. De vlucht daarvoor, het argument van de "eenheid van de beweging vóór alles" is een burgerlijk argument - want het vergeet de klassenstrijd, het vergeet, dat de klassenstrijd ook binnen de beweging gevoerd moet worden en zich daar juist in de ideologiese strijd uitdrukt en daarin uitgevochten wordt. Tegenwoordig, nu het opbouwen resp. uitbouwen van een revolutionaire, marxisties-leninistiese voorhoedepartij in dienst van de massaas de voornaamste taak is voor de zich als revolutionair opvattende beweging in de Bondsrepubliek, is de ideologiese strijd geen vreedzame "theoretiese" kontroverse; het is een strijd op leven en dood, waarin men een scherpe afscheidingslijn moet trekken tussen burgerlijke en proletariiese ideologie, tussen burgerlijke en proletariiese politieke lijn.

"Onder zulke omstandigheden kan een, op het eerste gezicht 'onbelangrijke' fout de ergste gevolgen hebben en slechts kortzichtige lieden kunnen de fraktiestrijd en de strenge afgrenzing van de schakeringen als ontijdig en overbodig beschouwen. Van het konsolideren van deze of gene 'schakering' kan de toekomst van de russiese sociaaldemokratie voor vele, vele jaren afhangen"(8). En deze opmerking van Lenin gold niet alleen voor de SDAPR in 1902, maar zij geldt met name ook tegenwoordig, nu bijna elk groepje vervalt in dagelijks opportunisme, kringen zich tot partij omdopen ("KPD"/AO), die iedereen precies dat laten doen, wat hem bevalt - of het nu gaat om randgroepenstrategieën, justitiekampagnes, beroepspraktijkstrategieën, opvoedingsprojekten enz. - en dat alles in naam van een "revolutionaire strategie". Dit fenomeen heeft een naam: liberalisme! Dat moet bestreden worden!

Waarom dus het verbond van onze liberalen, revisionisten en wildgeworden kleinburgers, waarom het verbond van Steiner, Krahl, Habermas, Helms enz. ? Spreekt de schijn der dingen niet vóór hen? Leven we dan niet in een nieuw tijdperk van de "technies-wetenschappelijke revolutie", bepalen "techniek" en "technologie" niet steeds meer ons "leven" en de "intersubjektieve relaties" - technologie als heerschappij over de mens of aanpassing van de mens aan de technologie? Of het nu gaat om bourgeois' of om linksen: het thema is "de" mens en "de" techniek = "de"

wetenschap! Ondertussen wordt ontwikkeling van de produktiekrachten tot wetenschappelijk-techniese revolutie, wordt het geheel van de produktiemiddelen tot de techniek, worden de maatschappelijke produktieverhoudingen tot intersubjektieve relaties en wordt last but not least uitbuiting tot vervreemding. Deze "vertalingen" van de marxistische terminologie zijn geen toeval; want wat hier voor ontwikkeling van het marxisme wordt uitgegeven, is de terugval in de burgerlijk-idealistiese antropologie van de 18de eeuw! Nu goed, zal men zeggen, maar zijn dan niet de uitgaven voor wetenschap en techniek in het tijdperk van de "derde technologiese revolutie" na de tweede wereldoorlog voortdurend toegenomen?(9). Nu kan echter aangetoond worden, dat er geen direkt en noodzakelijk verband bestaat tussen het ekonomiese groeipercentage of de industriële produktie en de uitgaven voor ontwikkelingsresearch! Maar zegt Marx niet zelf, dat in het tijdperk van de automatisering "de algemene maatschappelijke kennis, knowledge, tot direkte produktiekracht geworden is"?(10). De schijn van deze tekst van Marx spreekt voor de stellingen van de ideologen van "de tot voornaamste produktiekracht geworden wetenschap" en bijgevolg ook voor de konsekwenties, die ze daaruit destilleren: want inderdaad, wanneer de wetenschap direkte produktiekracht is geworden, dan worden de "wetenschappelijke arbeiders" op hetzelfde moment tot direkte producenten, die objektief net zo goed, zo niet beter, in staat zijn de revolutionaire strijd te leiden. De geciteerde tekst van Marx is dus van het allerhoogste strategiese belang en wordt door onze ideologen dienovereenkomstig uitgebuit (11).

MARX : HET KAPITAAL IN ZIJN HOOGSTE ONTWIKKELING

De tekst in de "Grundrisse" (12) heeft als opschrift: "Kontradiktie tussen de grondslag van de burgerlijke produktie (waardemaat) en haar ontwikkeling zelf. Machines etc.". Laten we deze tekst nauwkeurig onderzoeken, omdat hij zowel door de apologeten van het kapitaal alsook door de revisionisten bij voorkeur wordt misbruikt: "De ontwikkeling van het capital fixe laat zien, in welke mate de algemene maatschappelijke kennis, knowledge, tot direkte produktiekracht geworden is."(14). In de mate, waarin de kapitalistische produktiewijze zich uitbreidt, de grote industrie om zich heen grijpt, neemt ook het fixe kapitaal toe (d. w. z. arbeidsgebouwen, machines etc. - in één woord: de arbeidsmiddelen) ; want de interne logika van het kapitaal (winstmaximalisering) tendeeft er permanent naar, de levende arbeid (d. w. z. de arbeiders) te vervangen door de geobjektiveerde arbeid (d. w. z. de machines). Deze machines, die de zintuiglijke zijde van het capital fixe zijn,

zijn gebruiksvorm, lijken op het eerste gezicht slechts de ontwikkeling van het kapitaal aan te geven; zij geven echter ook de graad van afhankelijkheid van de kennis ten opzichte van het kapitaal aan, zij geven aan, "in welke mate de algemene maatschappelijke kennis, knowledge, tot direkte produktiekracht geworden is". Het fundamentele moment van de tekst blijkt te zijn, dat de ontwikkeling van het fixe kapitaal, de ontwikkeling van de technologie, d. w. z. de toepassing van de natuurwetenschappen op de produktietechnieken (15) ekonomies het volgende betekent:

"In die mate echter, waarin de grote industrie zich ontwikkelt, wordt de schepping van de werkelijke rijkdom minder afhankelijk van de arbeidstijd en van het kwantum aangewende arbeid, dan van de macht van de drijvende krachten, die tijdens de arbeidstijd in beweging gezet worden, en die - wier powerful effectiveness - zelf weer in geen enkele verhouding staat tot de direkte arbeidstijd, die hun produktie kost, maar veeleer afhangt van de algemene stand van de wetenschap en van de vooruitgang van de technologie, of van de toepassing van deze wetenschap op de produktie." (16).

Deze tekst is volledig ondubbelzinnig, wanneer men niet probeert, haar iets ander te laten zeggen dan Marx zegt: Een uitspraak van de politieke ekonomie over de ontwikkeling van de verhouding tussen konstant kapitaal (machines, grondstoffen) en direkte arbeid, tussen geobjektiveerde arbeid in de vorm van het kapitaal en levende arbeid als produktieve loonarbeid. Uitgaand van deze verhouding ontstaat er een illusie:

"In deze omwenteling is het noch de direkte arbeid, die de mens zelf verricht, noch de tijd, tijdens welke hij werkt, maar de toeëigening van zijn eigen algemene produktiekracht, zijn begrip van de natuur en de beheersing van de natuur door zijn aanwezigheid als maatschappelijk lichaam - in één woord: de ontwikkeling van het maatschappelijk individu, die als de grote steunpilaar van de produktie en de rijkdom verschijnt (spatiëring door auteurs "Nawoord"). De diefstal van vreemde arbeidstijd, waarop de tegenwoordige rijkdom berust, lijkt (spatiëring idem) een miserabele grondslag tegenover deze nieuw ontwikkelde grondslag, die door de grote industrie zelf geschapen is."

En dan verder:

"Zogauw de arbeid in direkte vorm is opgehouden, de grote bron van de rijkdom te zijn, houdt de arbeidstijd op, en moet dat ook, de maat van de rijkdom te zijn en houdt dus ook de ruilwaarde op de maat van de gebruikswaarde te zijn. De surplusarbeid van de massa is niet langer de voor-

waarde voor de ontwikkeling van de algemene rijkdom, net zoals de niet-arbeid van de weinigen voor de ontwikkeling van de algemene machten van het menselijk hoofd."

Hier wordt ondubbelzinnig duidelijk, waar het in deze tekst om gaat: het gaat om een analyse van de tendens van de kapitalistische produktiewijze in de richting van haar ontbinding; d. w. z. om de analyse van het (zoals Marx zegt) "geborneerde" karakter van de kapitalistische produktieverhoudingen in het tijdperk, waarin het kapitaal tot rijpheid komt.

Maar men mag deze tendens ook maar alleen als datgene beschouwen, wat zij in werkelijkheid is: als een wet, "waarvan de absolute doorvoering door tegenwerkende oorzaken wordt opgehouden, vertraagd, verzwakt." (17). In één woord: als een proces vol tegenspraken:

"Het kapitaal is zelf de voortdurende tegenspraak doordat het ernaar tendeert de arbeidstijd tot een minimum te reduceren, terwijl het anderzijds de arbeidstijd maakt tot de enige maat en de enige bron van de rijkdom. Het vermindert dus de arbeidstijd in de vorm van de noodzakelijke arbeidstijd, om haar te vermeerderen in de vorm van de overtollige; maakt dus in toenemende mate de overtollige tot voorwaarde - question de vie et de mort - voor de noodzakelijke. Enerzijds roept het dus alle machten van de wetenschap en de natuur, zoals de maatschappelijke combinatie en het maatschappelijk verkeer in het leven, om de schepping van de rijkdom onafhankelijk (relatief) te maken van de aan haar bestede arbeidstijd. Anderzijds wil het deze aldus gekreëerde enorme maatschappelijke krachten meten aan de arbeidstijd, en ze gevangen houden binnen de grenzen, die vereist zijn om de reeds gekreëerde waarde als waarde te behouden. De produktiekrachten en de maatschappelijke verhoudingen - beide verschillende zijden van de ontwikkeling van het maatschappelijk individu - verschijnen aan het kapitaal slechts als middel, en zijn voor het kapitaal slechts middel om op zijn geborneerde grondslag te produceren. In feite echter zijn het de materiële voorwaarden om die grondslag in de lucht te doen vliegen." (18).

Maar de "rijpheid" van het kapitaal is niet de "rijpheid" van de revolutie! Het zou economisme van het troebelste soort zijn om uit de grenzen van de ontwikkeling van de produktiekrachten in hun kapitalisties kader rechtstreeks tot de overwinning van de revolutie te konkluderen. Wat de "rijpheid" van het kapitaal van die van de revolutie onderscheidt is juist de - succesvolle - klassestrijd. Nu verlangt deze klassestrijd evenwel, dat men niet zijn wensen voor de werkelijkheid houdt. Deze wensen zijn illusies! De illusie is juist hierin gelegen, dat uit de toenemende betekenis van de maatschappelijke kennis wordt afgeleid, dat daardoor de eenheid

van arbeiders (als de dragers van levende arbeid) en de intelligentsia onmiddellijk gerealiseerd zou worden.

De ideologische formule van deze illusie is het geklets over de "tot direkte produktiekracht geworden wetenschap", die van de technici en wetenschappers producenten maakt in dezelfde zin als industriearbeiders. Ervan afgezien, dat Marx nergens simpelweg zegt: de wetenschap wordt tot direkte produktiekracht -, dat het hier dus om een volledig ontaarde vorm van citeren gaat, wordt de theoretiese en politieke betekenis van deze ideologische formule nergens zo duidelijk uitgesproken als bij Habermas: "... worden techniek en wetenschap tot eerste produktiekracht, waarmee de toepassingsvoorwaarden voor Marx' arbeidswaardeleer vervallen", en dan wordt ook "de wetenschappelijk-techniese vooruitgang tot een onafhankelijke bron van meerwaarde". (19).

Aan Habermas komt de verdienste toe, dat hij datgene duidelijk heeft uitgesproken, wat revisionisten als Steiner en konsorten met veel kunst en vliegwerk moeten verbergen. Theoreties uitgedrukt, wordt met deze ideologische formule een van de kernstukken van Marx' theorie überhaupt - de analyse van de meerwaarde - gelijkwideerd; politiek uitgedrukt, verdwijnen met deze formule en haar implicaties "uitbuiting" en "proletariaat". De oude wensdroom van de bourgeoisie van het verdwijnen van de klassentegenstellingen is dus weer eens - dankzij de "kritiese theorie" - tot "werkelijkheid" geworden. Maar reeds in de "Grundrisse" heeft Marx aan de Habermas'en, de Steiners en konsorten van de 19de eeuw geantwoord: "Uit wat hier is gezegd blijkt de absurditeit van Lauerdale, wanneer hij het capital fixe tot een van de arbeidstijd onafhankelijke, zelfstandige bron van de waarde maken wil. Het is zo'n bron slechts, in zoverre het zelf geobjectiveerde arbeidstijd belichaamt en in zoverre het surplusarbeid levert." (20). Of zoals Engels het eens heeft uitgedrukt: "Uit het voorafgaande blijkt, dat slechts een deel van het in een produktieve onderneming geïnvesteerde kapitaal direkt tot de produktie van meerwaarde bijdraagt, en dat is het voor de aankoop van arbeidskracht voorgesloten kapitaal. Alleen dit deel produceert nieuwe waarde; het in machines, grondstoffen, kolen etc. geïnvesteerde kapitaal keert weliswaar in de waarde van het produkt pro tanto terug, het wordt behouden en gereproduceerd, maar er kan zich geen meerwaarde uit vormen." (21).

Nogmaals: de tendens van de kapitalistiese produktiewijze, die in de hierboven lang en breed geciteerde tekst uit de "Grundrisse" wordt aangetoond, geeft aan, dat in een andere produktiewijze - nl. die produktiewijze, die op het kapitalisme zal volgen - de ruilwaarde niet langer de maat van de gebruikswaarde zal zijn, waarin de meerarbeid van de massa's niet langer de voorwaarde voor

de ontwikkeling van de algemene rijkdom zal zijn, waarin de niet-arbeid der weinigen niet langer de voorwaarde zal zijn voor de ontwikkeling van de algemene machten van het menselijk hoofd (d. w. z. waarin de maatschappelijke arbeidsdeling tussen intellectuele en manuele arbeid opgeheven is). Om deze tendens echter werkelijkheid te doen worden is er niets minder nodig dan de proletarische revolutie, die met de overname van de politieke macht door het proletariaat onder de diktatuur van het proletariaat begint. De formule van de "tot direkte produktiekracht geworden wetenschap" vergeet de kapitalistische produktieverhoudingen, waarin elke toename van de arbeidsproduktiviteit door de invoering van nieuwe machines resp. verbetering van de oude dankzij de toepassing van de natuurwetenschappen op het produktieproces de relatieve meerwaarde verhoogt en daarmee de uitbuiting van de arbeidersklasse verscherpt; de formule vergeet de maatschappelijke arbeidsdeling tussen hoofd- en handarbeid en daarmee de voorwaarden voor de kapitalistische toepassing van de natuurwetenschappen in het produktieproces, d. w. z. het kontradiktair karakter van de wetenschappen in het kapitalisme, die tegelijkertijd instrument zijn ter uitbuiting en onderdrukking van de arbeidersklasse en, in zoverre ze een aanzienlijk bestanddeel zijn van de ontwikkeling van de produktiekrachten, middel ter bevrijding van de mensheid (22). In één woord: de formule van de "wetenschap als direkte produktiekracht" hoort thuis in het rijk van de metafysica, in het rijk van de burgerlijke ideologie, in het rijk van de "organisatie van de maatschappij zonder klassen", die als reeds in de kapitalistische produktieverhoudingen gerealiseerd "gedacht" wordt. (23).

NOGMAALS MARX :

OVER PRODUKTIEVE EN ONPRODUKTIEVE ARBEID

Wanneer "produktieve arbeid" in de kapitalistische produktiewijze "een klasseneigenschap" (25) is, wanneer "het louter bestaan van een klasse van kapitalisten (onderstreept door auteurs "Nawoord"), dus van het kapitaal, ... op de produktiviteit van de arbeid" (26) berust, krijgt dit theoretische begrip strategische betekenis voor elke enigszins bruikbare klassenanalyse. Wij hoeven ons er daarom niet over te verbazen, wanneer zowel de revisionisten als ook de anti-autoritaireren dit begrip bij voorkeur misbruiken; want een exacte analyse van dit Marxsche begrip zou al hun theoretische kaartenhuisjes met inbegrip van hun politieke implicaties omver blazen (29).

Wanneer wij over produktieve arbeid in het algemeen spreken, hou-

den wij ons niet bezig met een bepaald produktieproces (zoals b. v. het kapitalistische), maar met het arbeidsproces in het algemeen. Op dit arbeidsproces kunnen wij kenmerken toepassen, die voor elk arbeidsproces bepalend zijn; men beschouwt het dan "abstrakt", "onafhankelijk van zijn historische vormen" (30). De elementen van dit arbeidsproces zijn niet door hun natuur, maar door hun funktie, die zij in een bepaald arbeidsproces innemen, bepaald. In deze technische zin - onafhankelijk van elke konkrete historische produktiewijze - betekent het begrip "produktieve arbeid" bij Marx de produktie van gebruikswaarden door konkrete arbeid. "Deze definitie van produktieve arbeid, zoals die ontstaat vanuit het standpunt van het eenvoudige arbeidsproces, is geenszins voldoende voor het kapitalistische produktieproces." (31). Elke analyse, die bij deze - zoals Marx zegt - "oorspronkelijke definitie van de produktieve arbeid, uit de aard van de materiële produktie zelf afgeleid" (32) blijft stilstaan, ontzegt zichzelf dus elk begrip van de kapitalistische produktiewijze en vervalt tot mystifikatie van deze produktiewijze.

Het is bekend, dat het theoretische strategische hoekpunt van de hele analyse van het "Kapitaal" bij Marx de ontdekking van het dubbele karakter van de waar als gebruikswaarde en ruilwaarde (waarde) is, die hun korrelaat vinden in het dubbele karakter van de in de waren uitgedrukte arbeid als konkrete en abstrakte arbeid, en die hun korrelaat ook vinden in het "dubbele karakter" van de produktieve arbeid in de kapitalistische produktiewijze: Omdat ook het kapitalistische produktieproces resulteert in de vorming van waren resp. produkten (d. w. z. het resultaat van konkrete arbeid als produktie van gebruikswaarde is), wordt duidelijk, dat met de ontwikkeling van de specifiek kapitalistische produktiewijze, met de reële onderschikking van de loonarbeid onder het kapitaal - histories gesproken met de overgang van de manufaktur naar de grote industrie (33) - ook de structuur van het arbeidsproces, dat zelf weer door een bepaalde maatschappelijke structuur bepaald is, verandert en daarmee ook het produktieve resp. onproduktieve karakter van een arbeid. Met de overgang naar de grote industrie breidt zich het begrip produktieve arbeid uit:

"Het produkt verandert überhaupt van direkt produkt van de individuele producent in een maatschappelijk, in het gemeenschappelijk produkt van een totaal-arbeider, d. w. z. van een gekombineerd arbeidspersoneel, waarvan de leden in verschillende graad direkt met het arbeidsvoorwerp te maken hebben. Met het kooperatief karakter van het arbeidsproces zelf wordt daarom noodzakelijk het begrip produktieve arbeider en dat van haar drager, de produktieve arbeider, uitgebreid. Om produktieve arbeid te verrichten is het nu niet langer noodzakelijk zelf de hand aan het werk

te slaan; het is voldoende, orgaan te zijn van de totaalarbeider, één van zijn subfuncties uit te oefenen." (34)

In de specifiek kapitalistische produktiewijze is het dus een beslissend kenmerk, dat het produktief karakter van de arbeid niet meer kan worden afgeleid uit de arbeid van elk van haar afzonderlijke arbeiders, maar uit het produktief karakter van de totaalarbeider. De "oorspronkelijke definitie van de produktieve arbeid", die afgeleid wordt uit het arbeidsproces, geldt dus nog steeds - maar alleen voor de totaalarbeider.

Naast de materiële voorwaarden voor het arbeidsproces, waarin zich de voor elke produktiewijze specifieke verhouding van de mens tot de natuur uitdrukt, bepaalt ook de aard van de maatschappelijke produktieverhoudingen het karakter van de produktieve arbeid. Het is bekend, dat het theoretische begrip, dat in de economische werkelijkheid zelf het feit van de kapitalistische produktieverhoudingen tot uitdrukking brengt, het begrip meerwaarde is. De eenheid van de materiële en de maatschappelijke voorwaarden voor de kapitalistische produktie is uitgedrukt in de direkte relatie, die er bestaat tussen variabel kapitaal en meerwaarde-produktie. Vandaaruit wordt duidelijk, waarom het begrip "produktieve arbeid" in de kapitalistische produktiewijze tegelijkertijd enger wordt (35):

"Omdat het direkte doel en (het) eigenlijke produkt van de kapitalistische produktie - meerwaarde is, daarom is alleen die arbeid produktief, die, en alleen die uitoefenaar van arbeidsvermogen een produktief arbeider, die direkt meerwaarde produceert, dus alleen die arbeid, die direkt in het produktieproces voor de waarderealisering van het kapitaal gekonsumeerd wordt." (36).

Alle pogingen, om deze nadere omschrijving van het begrip produktieve arbeid onder tafel te schuiven of zelfs dit begrip te mystificeren (37), het tot de produktie van gebruikswaarde te reduceren, gaan voorbij aan de kapitalistische produktieverhoudingen, maken elke konkrete klassenanalyse onmogelijk en dienen daarmee in laatste instantie de versteviging van de heerschappij van de bourgeoisie. Voorbijgaan aan het begrip "produktieve arbeid" of mystificering ervan maken het onmogelijk te begrijpen, waarom de arbeidersklasse de enige objektief revolutionaire klasse is, die objektief in staat is tot de proletarische revolutie en waaraan daarom de leiding van de klassenstrijd toekomt; want alleen zij bestaat uit produktieve arbeiders in de dubbele zin van het woord: de arbeiders, die aan de rigoreuze discipline van de fabriek zijn onderworpen, nemen enerzijds deel aan het direkte proces van waren-, resp. produktvorming; anderzijds is hun arbeid de enige, die rechtstreeks meerwaarde schept. De arbeidersklasse is dus de enige, in strikte zin uitgebuide klasse. Alle "theoretische" pogingen, om dit centra-

le marxistische klassenkriterium heen te lopen, produktieve arbeid in haar dubbel karakter en daarmee uitbuiting in strikte zin te versluieren, zijn niets anders dan de ideologische uitdrukking van de klassepositie van die kleinburgers, die aan de kapitalistische uitbuiting niet onderworpen zijn - in één woord: kontrarevolutionaire ideologie (38).

De apologeten van de "wetenschap als direkte produktiekracht" en van de "wetenschappelijk-techniese 'arbeiders' en studenten als produktieve arbeiders" zijn er alle op uit het klassenvraagstuk niet te behandelen volgens die begrippen, waarin het gesteld dient te worden - en lopen in de valstrikken van de burgerlijke ideologie, wanneer zij daardoor de aanspraak van kleinburgerlijke "lagen" op de leiding van de revolutionaire strijd "marxisties" legitimeren; want inderdaad, wanneer de wetenschap direkte produktiekracht zou zijn, dan zouden de "wetenschappelijke arbeiders" evenzeer direkte producenten zijn, die net zoals de arbeidersklasse in staat zouden zijn, de revolutionaire strijd te leiden. Deze apologeten houden de schijn der dingen voor de werkelijkheid, om beter in troebel water te kunnen vissen; want ook "loonafhankelijk" te zijn betekent nog lang niet tot de arbeidersklasse behoren of ook "produktieve arbeider" zijn. Deze schijnbaar "onbelangrijke" fout in de theoretiese analyse ziet het volgende over het hoofd:

"Ieder produktief arbeider is loonarbeider, maar daarom is nog niet ieder loonarbeider produktief arbeider. Telkens als arbeid gekocht wordt, om als gebruikswaarde verteerd te worden, als dienst, en niet om als levende faktor in de plaats van de waarde van het variabel kapitaal te komen, en in het kapitalisties produktieproces ingelijfd te worden, is die arbeid geen produktieve arbeid en de loonarbeider geen produktief arbeider. Zijn arbeid wordt dan vanwege haar gebruikswaarde, niet als ruilwaarde-scheppend, zij wordt onproduktief, niet produktief gekonsumeerd." (39).

ENKELE POLITIEKE KONSEKWENTIES

Zoals wij reeds opgemerkt hebben, hangen theoretiese fouten nauw met praktiese samen; als theoretiese fouten zijn ze de ideologische versluiering van de onjuiste praktijk en - in de kapitalistiese klassenmaatschappij - in laatste instantie uitdrukking van de heersende ideologie, die zoals bekend die van de heersende klasse is - in één woord: burgerlijke ideologie.

De voorkeur voor de genoemde kleinburgerlijke ideologismen bij de revisionisten ligt - zoals algemeen wordt erkend - voor de hand.

Hun analyse van de "employees" is een onderdeel van hun theorie van het "staatsmonopolistische kapitalisme" en van de "vreedzame overgang naar het socialisme", d. w. z. van de konstruktie van de hoofdkontradiktie tussen de monopolies enerzijds en de "anti-monopolistische volksmassaas" anderzijds - met als prakties-politieke konsekwentie de politiek van het "demokraties alternatief" (40), "de ontvouwing van een demokraties programma voor de ekonomiese politiek en de doorvoering daarvan in de strijd tegen de monopolies." (41)

Dat dit "klassen-neutrale", kautskyaanse demokratiebegrip hand in hand gaat met een volledige likwidatie van de revolutionaire marxisties-leninistiese theorie van de staat, waarin het er nu plotse-ling niet meer op aan komt, het burgerlijk staatsapparaat onder de diktatuur van het proletariaat te vernietigen, maar waarin het er voor de arbeidersklasse opeens om gaat, "de strijd op te nemen om het apparaat, dat de ekonomie kontroleert en leidt, zoals het zich door het staatsmonopolistische kapitalisme heeft gevormd (onderstreept door auteurs "Nawoord"), uit de handen van de monopolies te rukken en ondergeschikt te maken aan de belangen van het volk" (42) - dat alles kan geen verbazing wekken: men weet immers uit de geschiedenis van de arbeidersbeweging, dat alle reformistiese en revisionistiese illusies in laatste instantie berusten op illusies over de plaats van de staat in de kapitalistiese maatschappijformatie en - als korrelaat - tot systematiese vervalsing van de marxisties-leninistiese theorie van de staat tenderen.

In dit ideologies kader neemt de theorie van de "tot direkte produktiekracht geworden wetenschap" een strategiese plaats in; want lukt het, om het "theoretiese" bewijs te leveren, dat "het grootste gedeelte van de employees en beambten in de imperialistiese landen tot de arbeidersklasse behoort" (43), dan is het gemakkelijk, hun "proletaries bewustzijn" met het "demokraties alternatief" te verzoenen, omdat men zich dan in harmonie zou weten met de "objektieve voorwaarden, grondslagen en vooronderstellingen voor deze demokratiese, anti-imperialistiese bewegingen" (44): het revisionisme in harmonie met de Weltgeist !

Nu tonen ook de "anti-autoritairen" en hun afleggettjes - zoals "KPD"/AO, PEI etc. - hun voorliefde door deze theorieën, om hun voorhoede-pretentie metafysies te legitimeren. Klassiek geformuleerd is dat door een zeker marxisme-kollektief in Frankfurt: "Wanneer de wetenschappen naarmate van hun techniese omzetbaarheid en hun dragers, de geestelijke arbeiders, in de produktieve totaalarbeider geïntegreerd zijn, dan is het niet aannemelijk, dat sociaal-revolutionaire strategieën zich op klassieke wijze vrijwel uitsluitend op het industrieproletariaat baseren. Niet moet

de vraag gesteld worden, of wetenschappelijke intelligentsia in de traditionele zin een industrieproletaries bewustzijn kan ontwikkelen, maar hoe omgekeerd het begrip van de direkte producent en daarmee van de arbeidersklasse in haar geheel veranderd is." (45) Met deze "theorieën" en hun afleggetjes kan men natuurlijk altijd meer vliegen in één klap vangen. Hun belangrijkste gevolg: studenten en "wetenschappelijk-techniese intelligentsia" worden als aanhangsel van de arbeidersklasse gedacht; bijgevolg is het niet meer nodig, deze massaas als kontradiktore, specifieke massaas met specifieke problemen te beschouwen. De daaruit afgeleide strategiese axioma's zijn dienovereenkomstig simpel: ofwel dienen de studenten etc. als lakeien van de bourgeoisie, ofwel zij dienen het volk. Of, zoals de "Rote Skizze" het eens heeft geformuleerd: "Alle sekundaire kontradikties aan de universiteit zijn op de hoofdkontradiktie tussen loonarbeid en kapitaal terug te voeren (onderstreept door auteurs "Nawoord") en zijn, daarmee en daaruit ontstaan, ook niet zonder deze oplosbaar." (47)

Dat de "studentenbeweging" op een andere wijze tegen de bourgeoisie strijdt en andere kontradikties dan de hoofdtegenspraak van de kapitalistiese maatschappijvorm kon blootleggen, blijft voor deze metafysici onbegrijpelijk, als zij deze strijd van het kleinburgerdom al niet als reaktionair heeft gedenunciëerd (48). Dat deze ideologieën tot "theoretiese" fundering moeten dienen voor de strategieën van het neopopulisme ("studenten in de bedrijven", "buitenuniversitaire praktijk" van de rode cellen etc.), is wellicht evident. (49)

Wanneer de "studenten" etc. allemaal zoals de arbeiders producenten zouden zijn, dan zouden zij zich ook niet meer met de arbeidersklasse hoeven te verbinden; hun toekomstige positie als toepasser van wetenschap zou hen rechtstreeks in het centrum van de hoofdtegenspraak tussen loonarbeid en kapitaal plaatsen, hun revolte zou bij voorbaat onderdeel zijn van het revolutionaire proces. Als zij in hun wezen producent zouden zijn, dan zou hun revolte zich vanzelf met de massaas van het volk kunnen verbinden.

De konsekwenties zijn ondubbelzinnig: de noodzaak van een specifieke strijd aan de universiteit en van een specifieke strategie voor het kleinburgerdom onder leiding van de arbeidersklasse met als doel, deze lagen tot bondgenoot van de arbeidersklasse te maken, kan theoreties en prakties niet meer begrepen worden. Men "vergeet" dan eenvoudig, dat de studenten en de overige lagen van het kleinburgerdom op hun plaats niet vervangen kunnen worden en dat de politieke en praktische taak daarin bestaat, voor deze kleinburgerlijke lagen "het perspectief van een bondgenootschap met het proletariaat" te openen en "ze daartoe op te voeden" (50). Ongetwijfeld, het is een strijd in de tweede linie, die op

zichzelf zijn doel - de studenten tot bondgenoot van het proletariaat te maken - niet kan bereiken, die daarom echter de bourgeoisie niet minder gevoelige slagen kan toebrengen.

OVER DE STRIJD AAN DE UNIVERSITEIT

Uit alles, wat wij gezegd hebben, is wellicht duidelijk geworden, dat de specifieke strijd aan de universiteit, die tracht de massa van de studenten als studenten op specifiek universitaire problemen te mobiliseren en te politiseren, die het klassekarakter van die problemen dient aan te tonen, die de in hun massa progressieve studenten als studenten zich stellen, geen zelfstandige strijd is, die op zichzelf alleen genomen zou kunnen bestaan, maar die slechts gekenmerkt wordt door een relatieve autonomie ten opzichte van de klassesstrijd van het proletariaat; want het is immers juist deze klassesstrijd van het proletariaat, die in laatste analyse de revolutie van de kleinburgerlijke studentenmassa's heeft geprovoceerd. Bijgevolg moet ook binnen de universiteit een strijd worden gevoerd, die de massa's op alle revolutionaire thema's (imperialisme etc.) agiteert en mobiliseert. Voorwerp van de volgende opmerkingen is echter uitsluitend het probleem van de specifieke klassesstrijd aan de universiteit.

Dat het idee van een "neutrale", boven de klassen zwevende universiteit een vorm van burgerlijke ideologie is, dat de functie van de burgerlijke klassenuniversiteit echter juist de instandhouding van de gevestigde "orde" van de kapitalistische maatschappijvorm is, is waarschijnlijk bekend, ook al worden de politieke implicaties van deze uitspraak zelden gezien (51). Omdat het schoolsysteem net als de burgerlijke staatsmachinerie in zijn hele structuur produkt van de kapitalistische produktieverhoudingen is, die zich erin en erdoor reproduceren, kan het strategies perspectief van de revolutionaire klassesstrijd alleen maar de vernietiging van het burgerlijke schoolapparaat in de loop van de diktatuur van het proletariaat zijn. Elk ander strategies axioma (het "demokraties alternatief" van de revisionisten, de "revolutionaire beroepspraktijk" etc.) kan en zal alleen maar in een reformistische slop voeren.

Wanneer dus de revolutionaire vernietiging van het opvoedingssysteem pas na de vernietiging van de burgerlijke staatsmachinerie mogelijk is (als kulturele revolutie), is niettemin de ideologische breuk met het opvoedingssysteem vóór de proletariëse revolutie mogelijk. Deze specifieke strijd aan de universiteit is weliswaar een kontradiktore strijd, want zij laat diegenen tegen de

burgerlijke klasseuniversiteit strijden, die ervan profiteren. Wanneer deze strijd daardoor tegelijkertijd noodzakelijk enerzijds de schijn heeft van een strijd van bevoorrechten om hun privileges, anderzijds is zij toch tegelijkertijd onvervangbaar, wanneer het waar is, dat de strijd, om succesvol te zijn, algemeen en systematies moet zijn, wanneer overal en naar aanleiding van alle vraagstukken het klassekarakter van de maatschappelijke verschijningsvormen dient te worden aangetoond, om overal de tegenspraken te verscherpen. Deze strijd zal slechts dan succesvol kunnen zijn, wanneer het lukt, in alle konkrete situaties aan de kleinburgerlijke massaas te laten zien, dat er voor hen uiteindelijk slechts twee wegen zijn: die van het bondgenootschap met het proletariaat of die van het bondgenootschap met de bourgeoisie - maar geen derde.

In tegenstelling tot de arbeidersklasse vormt zich in het universitaire en schoolmilieu niet als het ware "spontaan" een duurzame organisatie, en die kan zich ook niet vormen! Alle organisatiedebatten van de laatste jaren hebben hun oorzaak in de objektieve moeilijkheid om dit milieu te organiseren, dat maatschappelijk door een overwegend kleinburgerlijke afkomst, een ongelijksoortige ideologische gerichtheid, zijn individualisme en individuele arbeidsstijl is bepaald, een milieu zonder homogene en voor allen gemeenschappelijke belangen zowel wat de maatschappelijke herkomst, alsook wat de toekomst van de studenten aangaat. Vandaar is elk "studentensyndikalisme", elke "studentenvakbond" en ook elke "studentenstaking" naar analogie van de vakbonden en stakingen van de arbeidersklasse een valse analogie. Terwijl de arbeider rijkdom, d.w.z. waarde produceert, die door de kapitalist wordt toegeëigend, terwijl de arbeider zichzelf slechts kan reproduceren, doordat hij produceert, is "de student" een onproduktieve konsument, zonder relatie tot de meerwaardeproductie. Terwijl de vakbonden, trade-unions als het ware het "spontane" resultaat van de praktische strijd van de arbeiders tegen de kapitalisten zijn, terwijl de arbeider als individu tegenover de kapitalist machteloos is, terwijl hij pas als duurzaam georganiseerde massa een macht is, terwijl hij pas georganiseerd zich tegen de verslechtering van zijn levensvoorwaarden kan verdedigen, is het school- en het universitaire milieu juist door individualisme in zijn voornaamste aspekt bepaald.

De organisatie van de studenten nu moet worden afgeleid uit hun klassepositie en uit de politieke doelen van de strijd aan de universiteit :

uit het dubbele karakter van de strijd aan de universiteit - als algemene politieke strijd en als specifiek universitaire strijd - volgt, dat de organisatievorm dit dubbele karakter moet weerspiegelen.

VOETNOTEN

- 1) Bv. Jean Villain: "Nein, Sire - eine Revolution!", Hintergründe des spätkapitalistischen Hochschuldebakels; Zürich 1969, p. 5 e.v.
- 2) Bv. Konsequent 2/1970, p. 4 en 9; Helmut Steiner: Soziale Strukturveränderungen im modernen Kapitalismus. Zur Klassenanalyse der Angestellten in Westdeutschland; Berlijn 1967, p. 87; Facit no. 15, p. 37.
- 3) Bv. Habermas, Technik und Wissenschaft als 'Ideologie'; Frankfurt am Main 1968, p. 79 e.v.
- 4) Vooral A. Krahel: Zum allgemeinen Verhältnis von wissenschaftlicher Intelligenz und proletarischem Klassenbewusstsein, SDS-Info 26, p. 9 en: Marxismus-Kollektiv: Die ML-Kritik am Intellektuellen ist eine logische Unmöglichkeit, in: M. Horkheimer, Kritische Theorie der Gesellschaft III, roofdruk, voorwoord.
- 5) Bv. Rote Presse Korrespondenz (in vervolg geciteerd als RPK) 52/1970, p. 7.
- 6) J. Schmieder, Zur Analyse der Studentenbewegung, in: RPK 41/1969, p. 9.
- 7) Lenin: Was Tun? in: Ausgewählte Werke, Berlijn 1964, dl. I, p. 161.
- 8) Ibid.
- 9) De uitgaven voor ontwikkelingsresearch (voor economische en maatschappelijke doeleinden exclusief ruimtevaart en militair onderzoek) bedroegen in 1964 1,36% van het bruto nationaal produkt (in marktprijzen) in de VS, 1,40% in Groot-Brittannië, tegenover 0,95% in Frankrijk, 1,15% in de Bondsrepubliek en 0,48% in Italië. Nu was evenwel het groeipercentage van het bruto nationaal produkt (in vaste prijzen) in de VS en Groot-Brittannië aanzienlijk lager dan in de andere drie landen. Hetzelfde geldt ongeveer voor de industriële produktie. Vgl. Pierre Jalée, L'impérialisme en 1970, Parijs 1970, p. 105 e.v. Vgl. ook Franz Janossy, Das Ende der Wirtschaftswunder, Frankfurt/Main 1969, p. 106.
- 10) Grundrisse der Kritik der Politischen Ökonomie, Berlijn 1953, p. 594 (geciteerd als "Grundrisse").
- 11) Steiner, t.a.p., p. 73 e.v.; J. Habermas, Theorie und Praxis, Neuwied 1963, p. 191 e.v.
- 12) Grundrisse, p. 592 - 594.
- 13) Zie voetnoot (11).
- 14) Grundrisse, p. 594.
- 15) Men lette erop: Met de overgang van de periode van de manufaktur naar de grote industrie begint datgene, wat Marx de "specifiek kapitalistische produktiewijze" of ook de "reële onder-

schikking van de arbeid onder het kapitaal" noemt (Karl Marx, Das Kapital, dl. I, Berlijn 1969 - Marx/Engels Werke dl. 23 - p. 533 (geciteerd als MEW) ; Karl Marx, Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, Frankfurt/Main 1969, p. 60 e.v. De machinerie vervangt de eenheid van arbeidskracht en arbeidsmiddel (manufaktuur) door die van arbeidsmiddel en arbeidsvoorwerp; i.p.v. dat, zoals in de manufaktuur, de arbeidsmiddelen zich aan het menselijk organisme aanpassen, moet het organisme zich aan het arbeidsmiddel aanpassen. De eenheid, die zich met de machinerie en de grote industrie vormt, drukt zich uit in de verschijning van de technologie, d.w.z. in de toepassing van de natuurwetenschappen op het productieproces, die juist deze eenheid tot voorwaarde heeft.

- 16) Grundrisse, p. 592.
- 17) Marx, Das Kapital III, MEW 25, p. 244. De verdere theoretische uitwerking van deze tekst uit de "Grundrisse" vormen de Marxsche analyses van de "wet van de tendentiële daling van de winstvoet" in het derde deel van het Kapitaal.
- 18) Grundrisse, p. 593 e.v.
- 19) J. Habermas, Technik und Wissenschaft als 'Ideologie', p. 79 e.v.
- 20) Grundrisse, p. 589, regel 26-30; Vgl. ibid. p. 598, r. 1-10.
- 21) MEW 16, p. 299 e.v. Over het afgeven van waarde van de machinerie aan het produkt zie Kapital I, MEW 23, p. 407 e.v.
- 22) Marx heeft het kontradiktair karakter van dit proces uiteengezet aan de hand van het voorbeeld van de kapitalistische toepassing van de machinerie: "De met de kapitalistische toepassing van de machinerie onlosmakelijk verbonden kontradikties en antagnismen bestaan (voor de burgerlijke ekonomen) niet, omdat ze niet uit de machinerie zelf ontstaan, maar uit haar kapitalistische toepassing! Omdat dus de machinerie op zich beschouwd de arbeidstijd verkort, terwijl zij kapitalisties toegepast de arbeidsdag verlengt, op zich de arbeid verlicht, kapitalisties toegepast echter de intensiteit van de arbeid verhoogd, op zich een overwinning van de mens over de natuurkracht is, kapitalisties toegepast de mens onder het juk van de natuurkracht jaagt, op zich de rijkdom van de producent vergroot, kapitalisties toegepast hem verarmt enz., verklaart de burgerlijke ekonoom eenvoudig, dat de beschouwing van de machinerie op zichzelf haar-scherp bewijst, dat al die tastbare kontradikties alleen maar de schijn van de boze werkelijkheid zijn, maar op zich, dus ook in de theorie, helemaal niet bestaan." Kapital I, MEW 23, p. 465.
- 23) Voor de verdere analyse van de verhouding tussen technologie en productieproces, over de kapitalistische toepassing van de wetenschap, vgl. Jánossy, t. a. p., p. 113 e.v. - Opgemerkt moet worden, dat de formule van de "wetenschap als direkte produktiekracht" in de landen van overgang van kapitalisme

naar socialisme geanalyseerd zou moeten worden als specifiek ideologische vorm van de weg naar het herstel van het kapitalisme in de landen van het "socialistische kamp".

- 24) valt weg.
- 25) Marx, Der Bürgerkrieg in Frankreich, MEW 17, p. 342.
- 26) Marx, Theorien über den Mehrwert, MEW 26, I, p. 122.
- 27) valt weg.
- 28) valt weg.
- 29) Onze analyse van het begrip - dat zij uitdrukkelijk onderstreept - pretendeert niet een alomvattende bepaling van het marxistische klassebegrip, zoals Lenin dat gedefinieerd heeft (vgl. Ausgewählte Werke III, p. 255) te zijn, die zowel uit de produktie- als ook uit de distributieverhoudingen zou moeten worden afgeleid, zoals Marx in Das Kapital III, MEW 25, p. 205, heeft aangekondigd, maar niet meer heeft volbracht. Onze analyse houdt zich slechts bezig met één, zij het uiterst belangrijk aspekt van de economische basis, zonder welk het begrip uitbuiting ondenkbaar zou zijn.
- 30) Das Kapital I, MEW 23, p. 531, vgl. ibid. p. 195 e. v.
- 31) ibid.
- 32) ibid. p. 531 e. v.
- 33) zie noot 15.
- 34) Das Kapital I, p. 531 ; vgl. ook : Marx, Resultate . . . , p. 65 e. v.
- 35) Das Kapital I, p. 532.
- 36) Marx, Resultate . . . , p. 64.
- 37) Bv. in "Die ML-Kritik am Intellektuellen ist eine logische Unmöglichkeit", t. a. p. , p. XXI: "Die entwickelte Gestalt der entfremdeten sachlichen Arbeitsbedingungen erschlägt produktive Arbeit."
- 38) Over de klassepositie van het moderne kleinburgerdom (ingenieurs, technici etc.) is het belangrijkste al door de franse kameraden gezegd (zie : Fragen des Marxismus-Leninismus, nr. 2, Berlijn 1970, pp. 4-39); opgemerkt moet nog worden: "De arbeid van het oppertoezicht en de leiding, voorzover zij ontspringt uit het tegengestelde karakter, uit de heerschappij van het kapitaal over de arbeid, en dus mét de kapitalistische aan alle op de klassentegenstelling berustende produktiewijzen gemeenschappelijk is, is ook in het kapitalistische systeem direkt en onlosmakelijk verbonden met de produktieve funkties, die alle gekombineerde maatschappelijke arbeid aan afzonderlijke individuen als bijzondere arbeid oplegt." Das Kapital III, p. 399 e. v. In deze zin vervult ook de kapitalist produktieve funkties. Vgl. Marx, Resultate . . . , p. 74. Het is duidelijk, dat de "cadres", technici etc. in meerderheid aan de uitpersing van de meerwaarde deelnemen en van daar ook een overwegend repressieve, disciplinerende funktie t. o. v. de arbeidersklasse vervullen, wat hun klassestandpunt, d. w. z. hun politieke en ideologische houding (vgl. bv. de empi-

riese analyses, waarvan Herkommer, Sozialistische Politik 4, dec. 1969, p. 74 e.v. de resultaten vermeldt) determineert, en wel als kleinburgerlijk.

Maar tegelijkertijd is een aanzienlijk deel van de 'cadres' etc. (bv. de ingenieurs die in het bedrijf en in het proefveld werken, die in 1955 ca. 20% uitmaakten van de ingenieurs aan een machinefabriek, vgl. Steiner, t. a. p., p. 123), dat eveneens aan de uitpersing van de meerwaarde deelneemt, tegelijkertijd slachtoffer van precies diezelfde uitbuiting, en wel in zoverre het binnen het productieproces functies vervult. Dit deel vormt dus een in zich kontradiktore laag. Daarom vormen niet enkel hun positie als loonafhankelijke, maar hun voor een deel ook productieve functies de objektieve basis voor een toenadering van deze lagen van het kleinburgerdom tot de arbeidersklasse, wat evenwel in strijd is met hun politiek-ideologies klassenstandpunt, hun maatschappelijk functie. Zij zijn uiteindelijk slechts door de krachtsverhouding tussen bourgeoisie en proletariaat voor de ene of de andere zijde te winnen.

- 39) Marx, Resultate . . . , p. 66 e.v.
- 40) Imperialismus heute. Der staatsmonopolistische Kapitalismus in Westdeutschland, Berlin 1968, p. 738 e.v.
- 41) ibid. p. 738.
- 42) ibid.
- 43) Steiner, t. a. p., p. 81; zie ook Imperialismus Heute, p. 605, waar "arbeiders, employees en beampten" als "arbeidersklasse" worden aangeduid!
- 44) Steiner, t. a. p., p. 7. Dat deze politiek tot openlijke klassenkollaboratie leidt, toont de politiek van de franse CGT, die met behulp van deze theorieën voor de "loonhiërarchie" bij de 'cadres' strijdt.
- 45) "Die ML-Kritik am Intellektuellen ist eine logische Unmöglichkeit", t. a. p., p. 11.
- 46) valt weg.
- 47) Rote Skizze I, Kiel, jan. 1970, p. 7. De theoretiese onzinnigheid van deze "terugvoering" ligt voor de hand: want, wanneer de sekundaire tegenspraak tot de hoofdkontradiktie "gereduceerd" kan worden, is het geen sekundaire tegenspraak meer, en wordt bijgevolg identiek met de hoofdkontradiktie.
- 48) Deze richting gaat tenslotte het argument uit, dat de studentenbeweging alleen maar de "meest effectieve concepten van de meest ontwikkelde monopolies verdedigde".
- 49) Voor een kritiek op deze sektariese tendenzen, zie het artikel: "'Revolutionäre Berufspraxis' oder 'den Beruf aufgeben': Falsche Alternative", in: Roter Pfeil. Organ der ML-Gruppen an der Uni Tübingen, no. 5, maart 1970, p. 5 e.v., en: "Das Sektierertum muss ausgemerzt werden", in: Rebell 19/1970.
- 50) Roter Pfeil, no. 6, april 1970, p. 15.

51) In de volgende nummers van "Fragen des Marxismus-Leninismus" zullen wij uitvoerig op dit probleem ingaan.

SUNSCRIFTEN

de cijfers voor de uitgaven verwijzen naar het nummer in de totale reeks sunschriften.

MARXISME

20	Ernest Mandel, Inleiding in de marxistische economie	3,50
25	Karl Marx, De oorspronkelijke accumulatie van het kapitaal	1,-
26	Karl Marx, Over produktieve en onproduktieve arbeid	2,50
27	Friedrich Engels, Over het woningvraagstuk	

in februari verschijnt: Ernest Mandel, Handboek van de Marxistiese ekonomie
cc. 900 pagina's; prijs cc. f 30,- ; intekening reeds nu mogelijk. Men krijgt dan 10% korting
en het boek direkt na verschijning toegezonden. Wij verzoeken zoveel mogelijk in te tekenen,
omdat dan de oplage eventueel vergroot kan worden en dus de verkoopprijs verlaagd.

IMPERIALISME

19	Indonesië na de kontra-revolutie en zelfkritiek van de PKI	1,90
28	Suriname - Bauxiet	
29	C.T. Aris, Klassenanalyse van Griekenland ; Politiek programma van de revolutionaire kommunistiese beweging Griekenland (EKKE)	

ARBEIDERSBEWEGING

3	H.H.Drenth, Stakingsrecht	2,50
4	100 jaar uitbuiting in de strokarton	(uitverkocht)
7	Mijnwerkersmacht - Arbeidersmacht	1,25
8	Werkende jeugd in de klassenmaatschappij	1,90
21	De zwarte nacht van Wilton Fijenoord, verslag van een bedrijfsbezetting	2,50
23	Cajo Brendel, Anton Pannekoek, theoretikus van het socialisme	8,50
24	Ernest Mandel, Wat is neo-kapitalisme?	1,50

STUDENTENBEWEGING

1	Nota Veringa, de grenzen aan de democratisering	2,75
12	Joscha Schmierer, analyse van de studentenbeweging Georg Lukács : de organisatie van intellectuelen	1,75

KRITIES ONDERWIJS

2	Het autoritaire onderwijs	1,50
5	Antimammoetrapport	1,50
6	Demokratie op school	1,25

TECHNOLOGIEREEKS

9	Planologenpamflet	1,90
11	Sebastian Herkommer, Ontwikkelingstendenzen in het laatkapitalisme en de voorwaarden voor de politisering van de techniese intelligentsia	1,75
14	Serge Mallet : De nieuwe arbeidersklasse, deel I samenvatting en kritiek ; 2 bijlagen : technici in China	2,--
15	Elmar Altvater/Claus Offe, Onderwijs en wetenschap in het laatkapitalisme bijlage : militaire research in Nederland	1,50
16	Technologie en revolutie (SDS, juni 1968) Verslag van het technologieseminar in Drienerlo (april 1970 NSR)	1,50
30	Mallet, Mandel, De nieuwe arbeidersklasse deel II	

PARLEMENTARISME - KRITIEK

	In Sunschrift 1 'Nota Veringa, de grenzen aan de demokratisering' : hoofdstuk 3, 'Kritiek op het parlementarisme' (pg. 22 t/m 63)	2,75
17	Dutschke/Deppe/Rabehl, De verhouding tussen binnen- en buitenparlementaire oppositie	
18	Agnoli, De Transformatie van de democratie	

OPVOEDING EN KULTUUR

10	Konrad Boehmer, Ton Regtien, Van provo naar oranje vrijstaat	3,50
13	Karin Schrader-Klebert, De kulturele revolutie van de vrouw met een kritiek van Frigga Haug	2,25
22	Walter Benjamin, Naar een socialistiese opvoeding voor kinderen	1,75
31	Walter Benjamin, Het kunstwerk in het tijdperk van zijn technische reproduceerbaarheid	2,--
34	Anti-autoritaire en socialistiese opvoeding	
35	Edwin Hoernle, Proletariese opvoeding	

SOCIALISTIESE UITGEVERIJ NIJMEGEN

orangesingel 42 nijmegen, tel. 25450

per 1 oktober: Van Broeckhuysenstr. 48

MARXISME

KARL MARX

OORSPRONKELIJKE AKKUMULATIE VAN HET KAPITAAL
OVER PRODUKTIEVE EN ONPRODUKTIEVE ARBEID
(met kommentaren van Bisschoff e.a.)

FRIEDRICH ENGELS

OVER HET WONINGVRAAGSTUK

ERNEST MANDEL

INLEIDING IN DE MARXISTIESE EKONOMIE

in februari 1971 verschijnt :

ERNEST MANDEL

HANDBOEK VAN DE MARXISTIESE EKONOMIE

Socialistische Uitgeverij Nijmegen

orangesingel 42
nijmegen
tel. 25450